

ISSN: 2414-0414

ECONOMIC AND
LAW PARADIGM
OF MODERN
SOCIETY

ISSUE 4, 2019

Scientific Journal by Open Europe

Issue 4, 2019

Economic and Law Paradigm of Modern Society

ISSN: 2414-0414

Executive secretaries:
Tetiana Mikhailina, Illia Zlobin

Technical secretary:
Danylo Nikitin

SCIENTIFIC PUBLISHER

Scientific Journal by Open Europe

Editor in chief:

Grynyuk R., Dr.l.s., Professor, Rector of Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Editorial board:

Belyanevych H., Dr.l.s., Professor, Academician F.G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

Khadzhinov I., Dr.e.s., Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Bobkova A., Dr.l.s., Professor, Academician for The National Academy of Law Sciences of Ukraine, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Javor M., Dr., PhD, University of Prešov, Slovakia

Shaulska L., Dr.e.s., Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Shkarlet S., Dr.e.s., Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Rector of Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

Palaščáková D., PhD, Assistant Professor academician, Technical University of Košice, Slovakia

Siničáková M., PhD, Assistant Professor, Technical University of Košice, Slovakia

Simanavičienė Z., PhD, Professor, Kaunas Technological University, Lithuania

Zahariev A., PhD in Economics, Professor, D.A. Tsenov Academy of Economics, Bulgaria

Lytvynenko R., Dr.h.s., Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Todorov I., Dr.e.s., Professor, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine

Doronina O., Dr.e.s., Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Koval I., Dr.l.s., Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Mikhailina T., Dr.l.s., Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Remnova L., PhD in Economics, Assistant Professor, Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

Krakovska A., PhD in Law, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Zhuk I., PhD in Economics, Associate Professor, Belarusian State Economic University, Belarus

Gruzitskiy Y., PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Belarusian State Economic University, Belarus

Bondar T., PhD in Economics, Associate Professor, Belarusian State Economic University, Belarus

Nikolaevskiy V., PhD in Economics, Associate Professor, Belarusian State Economic University, Belarus

ЕКОНОМІКА | ECONOMICS

7

Daniela Palaščáková, Lenka Palaščáková

FINANCOVANIE ŠPORTU Z VEREJNÝCH ZDROJOV NA SLOVENSKU
SPORT FINANCING FROM PUBLIC FUNDING IN SLOVAKIA

ІСТОРІЯ | HISTORY

13

Matúš Vojna

EXPORT UHORSKÉHO VÍNA DO POĽSKA A VÝCHODNÉ SLOVENSKO
V SLOVENSKEJ A ČESKEJ HISTORIOGRAFII

EXPORT OF HUNGARIAN WINE TO POLAND AND EASTERN SLOVAKIA IN
SLOVAK AND CZECH HISTORIOGRAPHY

23

Jana Dziaková

MOROVÉ STĹPY AKO KULTÚRNE DEDIČSTVO
V MESTÁCH KOŠICE A PREŠOV

PANDEMIC COLUMNS AS A CULTURAL HERITAGE IN THE CITIES
OF KOSICE AND PRESOV

ПРАВО | LAW

34

Лілія Амелічева | Liliya Amelicheva

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИМІРЮВАННЯ ТА
ОЦІНКИ ГІДНОЇ ПРАЦІ У СВІТЛІ АНТРОПОСЕМІОТИКИ ПРАВА
SOME PROBLEMS OF LEGAL SUPPORT MEASUREMENT AND EVALUATION
OF DECENT WORK IN THE LIGHT OF ANTHROPOSEMIOTICS OF LAW

44

Юрій Гоцуляк | Yurii Hotsuliak

СВОБОДА ТА ПРИМУС ЯК КЛЮЧОВІ АТРИБУТИ ПРАВОВОГО БУТТЯ У
ВЧЕННІ ІММАНУЇЛА КАНТА

FREEDOM AND COERCION AS THE KEY ATTRIBUTES OF LEGAL BEING IN
IMMANUEL KANT'S DOCTRINE

52

Олена Титова, Катерина Калаченкова | Olena Tytova, Kateryna Kalachenkova

ІМІТАЦІЙНА ЮРИДИЧНА КЛІНІКА З ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА:
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

IMITATION LEGAL CLINIC ON ECONOMIC LAW:
EXPERIENCE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

62

Ірина Коваль, Тетяна Кравченко | Iryna Koval, Tetiana Kravchenko

ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

FOUNDATIONS FOR PROTECTION OF BUSINESS REPUTATION
OF BUSINESS ENTITIES

69

Валентина Козирєва, Ірина Кудра | Valentina Kozireva, Iryna Kudra

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОГОВОРУ АУТСОРСИНГУ В УКРАЇНІ
PROBLEM ISSUES OF THE OUTSOURCING CONTRACT IN UKRAINE

- 75** **Тетяна Міхайліна | Tetiana Mikhailina**
**ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ**
LEGAL NIHILISM OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY: REASONS OF THE
PROBLEM AND WAYS OF OVERCOMING
- 81** **Тетяна Міхайліна, Катерина Бевзюк | Tetiana Mikhailina, Kateryna Bevziuk**
**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ**
PROBLEMATIC ASPECTS OF THE USE OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS
IN THE IMPLEMENTATION OF BUSINESS ACTIVITIES IN SOCIAL NETWORKS
- 88** **Костянтин Оверковський | Kostiantyn Overkovskyi**
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТАВИ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ
SOME ASPECTS OF THE PLEDGE OF INDUSTRIAL PROPERTY RIGHTS
- 98** **Ірина Стаднік | Iryna Stadnik**
МЕХАНІЗМ ДІЇ ПРАВА В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ACTION OF LAW MECHANISM IN THE ECONOMY
- 105** **Denys Tarasenko, Olena Tsyklauri | Денис Тарасенко, Олена Циклаурі**
**THE ANALYSIS OF THE ECONOMIC AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC
MANAGEMENT FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT ON THE
ECOLOGICAL COMPONENTS BASIS**
АНАЛІЗ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ
СКЛАДОВОЇ

FINANCOVANIE ŠPORTU Z VEREJNÝCH ZDROJOV NA SLOVENSKU**Daniela Palaščáková, Lenka Palaščáková****SPORT FINANCING FROM PUBLIC FUNDING IN SLOVAKIA****Daniela Palaščáková, Lenka Palaščáková**

Abstrakt: Šport sa v súčasnej dobe stal osobitným sociálnym fenoménom plniacim viaceré úlohy. Zložitý komplex vstupov a výstupov predstavuje financovanie športu, na ktoré má vplyv celý rad ďalších činiteľov ako vláda, parlament, štátne inštitúcie, samospráva, športové organizácie, samotní účastníci športových aktivít, podnikateľské prostredie, verejnosť, legislatíva, celková ekonomická situácia v štáte a pod. Cieľom príspevku je analyzovať financovanie športu zo štátnych zdrojov v Slovenskej republike a pokúsiť sa naznačiť najzávažnejšie oblasti a cesty k zvýšeniu transparentnosti, objektívnosti a spravodlivosti pri využívaní verejných zdrojov.

Kľúčové slová: ekonomika, financovanie, koncepcia, šport, štátne zdroje.

Summary: These days sport became social phenomenon serving multiple interests. Intricate complex of inputs and outputs presents sport funding, which is influenced by several factors like government, parliament, local governments, sport organizations, athletes, business entities, public, legislative and overall economic situation in the country. The aim of this article is to analyze sport financing from public funding in Slovak Republic and attempt to pinpoint areas and ways how to increase funding transparency, objectivity and equity in the use of public resources.

Key words: economy, funding, sport, government funding, public funding, conception.

Úvod do problematiky. Šport, ktorý sa stal sociálnym fenoménom, je mimoriadne rozmanitá a mnohostranná oblasť, ktorá podlieha neustálym systematickým zmenám vyplývajúcim z vývoja civilizácie, ako aj zmenám spoločenským, kultúrnym, technologickým a v neposlednom rade ekonomickým [1, Sznajder, p. 45]. Šport je spoločenskou inštitúciou a jeho štúdium by preto nemalo byť oddeľované od širšieho historického a sociálneho pozadia. Podstata športu, jeho organizácia, ciele, funkcie a štruktúra môžu vypovedať o celej spoločnosti, v ktorej je situovaný [2, Weiss, 2000, p. 40-41]. Viacerí autori ako [3, Hyland, 1990; 4, Choutka, 1978; 5, Sekot, 2004; 2, Weiss, 2000] sa zhodujú, že aj hodnoty a ideové prvky obsiahnuté v športe budú odrážať tie, ktoré identifikujeme v danej spoločnosti.

Šport môžeme považovať za jeden z najuniverzálnejších aspektov populárnej kultúry [6, Miller et al., 2001]. Je stelesnením obdivovaných hodnôt radosti z pohybu, dosiahnutého výkonu, zdravia a krásy [7, Sekot, 2008]. Dokáže zasiahnuť do ekonomiky štátov, upevniť alebo naopak oslabiť ich postavenie v očiach ostatných krajín, takže definovať šport ako „radosť z pohybu“ je možno trochu nevýstižné. Charakterizuje ho tiež previazanosť s dôležitými oblasťami sociálneho života, akými sú rodina, priatelia, politika, právny systém, či ekonomika. Aj vďaka týmto rôznym spojeniam môže šport spôsobovať nesmierny dopad v rovine sociálnej, kultúrnej, či ekonomickej.

Rovnako ako sa odlišuje slovenské podnikateľské prostredie od podnikateľského prostredia Európskej únie (ďalej len „EÚ“), líšia sa podmienky fungovania a štruktúra slovenskej telovýchovy od pozície športu v západoeurópskych krajinách. Odlišnosti môžeme pozorovať v troch základných rovinách chápania športovej problematiky: ekonomickej, legislatívnej a spoločenskej. Ekonomická rovina predstavuje špičku pyramídy a vo svojej podstate vychádza z predpokladov, ktoré sú dané spoločenskou úrovňou a legislatívnymi pravidlami. Hlavné ťažisko sa týka rozdielneho spôsobu financovania športu, ktoré sa prejavuje nielen vo vzťahu k verejným rozpočtom, ale aj vo vzťahu k súkromnému financovaniu. Rôzne formy

financovania športu sú taktiež náplňou rôznych výskumných zámerov predkladaných a podporovaných Ministerstvom školstva vedy výskumu a športu Slovenskej republiky (ďalej len „MŠVVaŠ SR“). Táto oblasť totiž predstavuje najväčší budúci potenciál správnej alokácie finančných prostriedkov z verejných rozpočtov [8, Kislingerová, 2005].

V príspevku z dôvodu ekonomizácie textu nie je možné predostrieť podrobnú charakterizáciu vedeckých postojov k športu, a tam sme našu pozornosť sústredili hlavne na koncepcie vo vzťahu k ekonomickej rovine. Hlavným cieľom príspevku je analyzovať systém financovania športu v SR z verejných zdrojov za obdobie rokov 2010 – 2019. Financovaniu zo súkromných zdrojov, ako aj z vlastných zdrojov, ktoré môžeme rátať medzi financovanie športu z prostriedkov súkromného sektora, sa venovať nebudeme. V súvislosti s uvedeným cieľom sme si postavili výskumnú otázku, na ktorú sme sa snažili zodpovedať v závere: Je financovanie športu v SR v súčasnosti postačujúce?

V súčasnosti neexistuje v SR platný strategický vládny dokument, na základe ktorého by štát vykonával svoju politiku vo vzťahu k športu. Avšak bol vytvorený dokument s názvom Koncepcia štátnej politiky v oblasti športu - Slovenský šport 2020. Tento dokument pripravilo MŠVVaŠ SR v spolupráci so Slovenským olympijským výborom (ďalej len „SOV“), Slovenským paralympijským výborom, zástupcami vybraných športových zväzov a Fakulty telesnej výchovy a športu Univerzity Komenského v Bratislave. Realizácia tejto koncepcie bola stanovená v rozpätí rokov 2013 – 2020. Koncepcia športu bola vypracovaná v súlade s Bielou knihou o športe, Oznámením Európskej komisie Európskemu parlamentu, Rade EÚ, Európskym hospodárskym a sociálnym výborom a ďalšími významnými dokumentmi v oblasti športu v EÚ [9, www.minedu.sk]. Cieľom koncepcie je identifikovať a pomenovať aktuálne problémy slovenského športu. Následne za aktívnej účasti športovcov, rodičov, učiteľov, trénerov, športových funkcionárov, médií a všetkých zainteresovaných a za podpory vlády SR, hľadať východiská a riešenia jeho ďalšieho napredovania. Vo vzťahu k stanovenému cieľu sme našu pozornosť zamerali predovšetkým na.

V príspevku sme vychádzali z Koncepcie financovania športu v SR od spoločnosti KPMG, Koncepcie štátnej politiky v oblasti športu - Slovenský šport 2020, Správy o plnení úloh a súčasnom stave športu v SR, zákona č. 440/2015 Z. z., o športe a o zmene a doplnení niektorých zákonov [10]. Predovšetkým zo štatistických údajov zverejnených Ministerstvom financií SR (ďalej len „MF SR“) a MŠVVaŠ SR.

Financovanie športu z verejných zdrojov na Slovensku. Účelom financovania športu je zvyšovanie jeho pridanej hodnoty do spoločnosti. Financie v oblasti športu pochádzajú z dvoch základných zdrojov a to z verejného a súkromného sektora. Ako sme už spomenuli v úvode, veľmi dôležitým spôsobom financovania športu v SR je financovanie z vlastných zdrojov, avšak zákon o telesnej výchove a športe tento spôsob financovania do značnej miery opomína. Zdrojom týchto financií pre šport je verejnosť sama o sebe, ktorá môže financovať šport dvoma rôznymi spôsobmi a to:

1. Pasívne – sem môžeme zaradiť vstupné alebo poplatky na športové kanály a podobne;
2. Aktívne – sem môžeme zaradiť poplatky za členstvo v športových kluboch, alebo napríklad nákup športového oblečenia [11, Hobza, Rektořík, 2006].

Celkovú výšku finančných prostriedkov, ktoré do športu priniesla verejnosť, žiaľ nie je možné presne vyčíslieť nakoľko neexistujú plnohodnotné informácie o finančných tokoch. To znamená, že akákoľvek analýza je v tomto prípade nemožná. Avšak zahraničné prieskumy hovoria o tom, že v rekreačnom športe je porovnateľný objem finančných prostriedkov ako v tom profesionálnom [11, Hobza, Rektořík, 2006].

V príspevku sme sa zamerali na financovanie športu z verejných zdrojov. Ak hovoríme o verejnom sektore, tak hlavným zdrojom financovania športu sú dotácie poskytnuté z prostriedkov MVVaŠ, ostatných ministerstiev, prostriedky z rozpočtov obcí, vyšších územných celkov a iných inštitúcií. Neodlúčiteľnou súčasťou financovania športového odvetvia nielen v SR, ale ja po celom svete sú dotácie. Pod pojmom dotácia rozumieme prísun finančných

prostriedkov zo štátneho rozpočtu pre fyzickú, alebo právnickú osobu, pričom ide spravidla o platbu, kedy štát neočakáva žiadnu protihodnotu za vložené finančné prostriedky. Tieto dotácie môžu byť účelové, alebo neúčelové. Účelové dotácie sú určené na špecifický účel so stanoveným časom a spôsobom navrátenia v prípade ich nepoužitia. Neúčelové dotácie naopak nemajú určený spôsob použitia a možno ich použiť na akékoľvek výdavky [15].

Podľa Koncepcie štátnej politiky v oblasti športu – Slovenský šport 2020, kvôli lepšej prehľadnosti, sme si podrobnejšie delenie financovania športu premietli do Tab. 1.

Tab. 1: Zdroje financovania športu v SR

Zdroje financovania športu		Spôsob financovania športu
Verejné zdroje	Štátne zdroje	Rozpočty ministerstiev.
	Iné verejné zdroje	Zdroje EÚ.
		Zdroje 2% z daní príjmov fyzických osôb a právnických osôb.
		Zmluvy o reklamnej činnosti spoločností, v ktorých má štát podiel (napr. Tipos, SPP).
		Výroba a vysielanie športu vo verejnoprávných médiách (napr. RTVS).
		Výnosy tipovacích súťaží na športové výsledky.
	Verejné zdroje na miestnej a regionálnej úrovni	Rozpočty miest, obcí a samosprávnych krajov.
		Rozpočty spoločností, v ktorých majú podiel mestá obce a samosprávne kraje.
	Súkromné zdroje	Dary fyzických osôb a právnických osôb.
		Zmluvy o reklamnej činnosti.
		Peňažné a nepeňažné plnenia za služby vykonávané športovými subjektmi.
		Výnosy z charitatívnych lotérií.
		Hodnota práce dobrovoľníkov v športe.
Vlastné zdroje	Príjem športujúcej osoby.	
	Príjem zákonného zástupcu športujúcej osoby.	
	Príjem športových organizácií - členské príspevky.	

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe [16].

Ústredným orgánom štátnej správy pre šport je MŠVVaŠ SR. Vecne príslušným útvarom v tejto oblasti je Sekcia štátnej starostlivosti o šport. Úlohou MŠVVaŠ v tejto oblasti je najmä legislatívna činnosť, financovanie a koordinácia subjektov pôsobiach v športe. Okrem toho ministerstvo vydáva akreditácie vzdelávacím zariadeniam v oblasti športu a zabezpečuje aktivity a plnenie záväzkov súvisiacich s členstvom SR v EÚ, ako aj v medzinárodných organizáciách v oblasti športu.

Zákon č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce, a na vyššie územné celky, presunul športovanie verejnosti z pôsobnosti MŠVVaŠ SR na orgány územnej samosprávy. V pôsobnosti sekcie štátnej starostlivosti o šport sú nasledovné právnické osoby: Národné športové centrum (ďalej len „NŠC“), Antidopingová agentúra SR, Ministerstvo vnútra SR (ďalej len „MV SR“) a Ministerstvo obrany SR (ďalej len „MO SR“) [13].

MŠVVaŠ SR financuje šport výlučne podľa zákona č. 440/2015 Z. z. o športe a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Na svojej oficiálnej webovej stránke v predstihu zverejňuje presné a záväzné informácie pre akékoľvek poskytovanie finančných prostriedkov z rozpočtu ministerstva. Okrem finančných prostriedkov MŠVVaŠ SR je oblasť športu financovaná aj z iných verejných zdrojov, ako sme uviedli v Tab. 1.

Výsledky analýzy. Na základe údajov, ktoré sme získali z oficiálnych stránok MŠVVaŠ SR sme urobili analýzu výdavkov na financovanie športu z rozpočtovej kapitoly MŠVVaŠ SR na Národný program rozvoja športu v SR (funkčná klasifikácia: 08.1.0 – Rekreačné a športové služby) za obdobie rokov 2010 – 2019, ktoré sme premietli do Tab. 2 a Obr. 1.

V Tab. 2 uvádzame aké boli celkové výdavky MŠVVaŠ SR na Národný program rozvoja športu v SR (ďalej len „NPRŠ“) za obdobe rokov 2010 – 2019.

Tab. 2: Percentuálny nárast upravených výdavkov MŠVVaŠ SR na Národný program rozvoja športu v SR v rokoch 2010 – 2019

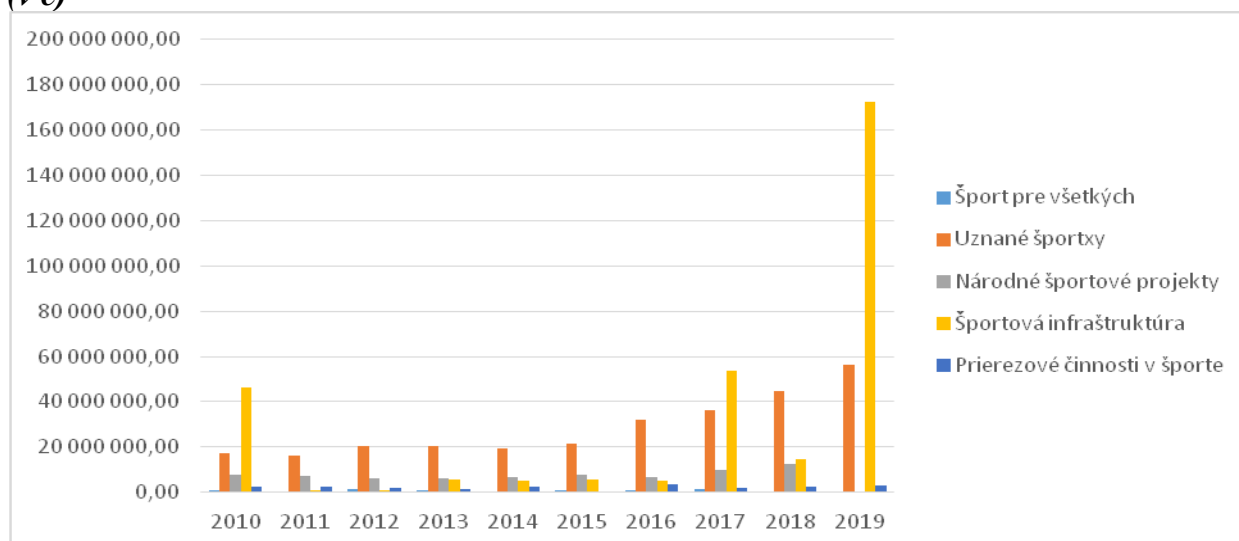
Rok	Národný program rozvoja športu (v €)	Percentuálny medziročný nárast
2010	74 748 223,64	88,73
2011	25 082 542,00	-66,44
2012	28 803 207,00	14,83
2013	34 967 001,74	21,40
2014	32 133 893,00	-8,10
2015	38 519 242,18	19,87
2016	48 412 673,59	25,68
2017	105 972 654,00	118,89
2018	68 615 950,53	-35,25
2019	162 909 842,74	137,42

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov [12].

Podľa percentuálneho medziročného nárastu môžeme vidieť ako postupne v priebehu rokov 2010 – 2019 rástli a klesali výdavky MŠVVaŠ SR na oblasť športu. Najvýraznejšie zmeny môžeme badať medzi rokmi 2010/2011 a 2016-2019. Tieto zmeny najviac spôsobili výdavky na športovú infraštruktúru, ktoré si bližšie porovnáme v Obr. 1. Okrem týchto výrazných zmien a menšieho poklesu v roku 2014 môžeme vidieť, že výdavky majú prevažne rastúci trend, s výnimkou roku 2018. K nárastu výdavkov v rokoch 2017 a 2019 môžeme pripísať schválenie novely Zákona o športe.

Do Obr. 1 sme premietli rozdelenie celkových výdavkov MŠVVaŠ SR na NPRŠ (z Tab. 2) na konkrétne položky podľa účelu ich použitia. Ide o položky: Šport pre všetkých, Uznané športy, Národné športové projekty, Športová infraštruktúra a Prierezové činnosti v športe.

Obr. 1: Rozpočet MŠVVaŠ SR na konkrétne položky NPRŠ v SR v rokoch 2010 – 2019 (v €)

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe zverejnených údajov [12].

Najviac finančných prostriedkov v priebehu rokov 2010-2019 bolo poskytnutých na Uznané športy a Športovú infraštruktúru. Výrazné výkyvy vo výdavkoch MŠVVaŠ SR, ktoré môžeme pozorovať v Tab. 2 a Obr. 1, boli spôsobené poskytnutím finančných prostriedkov na Športovú infraštruktúru. Konkrétne išlo o 46 322 291,00 €, ktoré boli poskytnuté v roku 2010 na rekonštrukciu Zimného štadióna Ondreja Nepelu v Bratislave, v ktorom sa (spolu s Košickou U. S. Steel Arénou) v roku 2011 konali Majstrovstvá sveta v ľadovom hokeji. Pre rok 2017 boli navýšené výdavky na športovú infraštruktúru v hodnote 53 550 000,00 € na výstavbu Národného futbalového štadióna v Bratislave, ktorý má byť domácou pôdou pre futbalový klub ŠK Slovan Bratislava.

K výraznému nárastu návrhov na financovanie športovej infraštruktúry došlo v r. 2019 kedy boli prijaté nové rozhodnutia, ktoré výrazným spôsobom navyšujú financovanie športovej infraštruktúry zo strany vlády, resp. jednotlivých ministerstiev, čo je vzhľadom na systémové podfinancovanie športovej infraštruktúry v minulosti možné vnímať ako pozitívny krok [9]. V období od 1.1.2019 do 18.9.2019 boli schválené rozhodnutia v objeme 162 909 843,00 €. S výnimkou jedného rozhodnutia (21,0 mil. € zo zdrojov MŠVVaŠ SR) a prostriedkov z Úradu splnomocnenca vlády SR pre mládež a šport (10,1 mil. €) ostatné projekty neboli uvedené v štátnom rozpočte na rok 2019 a ani na nasledujúce roky.

Výrazne menej financované sú Národné športové projekty a Prierezové činnosti v športe. No najmenej je financovaná v SR oblasť Šport pre všetkých. Ak chceme, aby v širšej verejnosti naberal šport na popularite, malo by sa do tejto oblasti investovať viac finančných prostriedkov.

Záver. Pri odpovedí na otázku, či financovanie športu na Slovensku je v súčasnosti postačujúce môžeme odpovedať, že aj napriek tomu, že verejné výdavky na šport v SR majú prevažne rastúci trend, s výnimkou niekoľkých rokov (2014, 2018), celkové verejné výdavky SR sú v porovnaní so zahraničím veľmi nízke. Ak opomenieme výnimočnú investíciu do výstavby Národného futbalového štadióna, tak aktuálne príspevok z verejných zdrojov na šport v prepočte na jedného obyvateľa v SR činí iba 30 €. Pre porovnanie napríklad vo Švajčiarsku je to 278 €, vo Francúzsku 275 €, vo Fínsku 156 €. Naši susedia z Českej republiky (ďalej len „ČR“), z ktorými sa radi porovnávame, prispievajú z verejných zdrojov na šport sumou 69 € na jedného obyvateľa, čo je o 39 € viac ako na Slovensku. Ak tieto čísla dáme do pomeru k HDP jednotlivých krajín tak zistíme, že podiel verejných výdavkov na šport v SR predstavuje len 0,2 % HDP (ak nezarátame dotáciu na výstavbu národného futbalového štadióna). Vo Francúzsku je to až na úrovni 0,81 % z HDP, v ČR 0,41 % HDP, vo Fínsku 0,40 % HDP a vo Švajčiarsku 0,37 % HDP [14].

Samostatnou kapitolou riešenia financovania športu je jeho financovanie na regionálnej úrovni. Finančné toky na šport z rozpočtu obcí a VÚC v porovnaní s krajinami EÚ sú na Slovensku najnižšie. Prejavuje sa to najmä vo výstavbe a rekonštrukciách športovej infraštruktúry napriek tomu, že výdavky na športovú infraštruktúru rastú. Súčasný model financovania športovej infraštruktúry je veľmi nesystémový. Štát finančne podporuje len výstavbu športovej infraštruktúry národného významu. Zodpovednosť výstavby ostatnej infraštruktúry je na vlastníkoch majetku, na príslušných športových zväzoch a následne na miestnej a regionálnej samospráve s čiastočnou podporou štátu.

Verejný záujem, komercializácia športu, status vrcholového športovca, obchodovanie s televíznymi právami, športový marketing a sponzoring sú oblasti, ktoré boli vždy vytrhávané zo systému financovania a tento sa často zužoval len na rozdeľovanie štátnych dotácií [17, Znášik, 2012, p. 38-40]. Prioritou športového hnutia na Slovensku by malo byť aj naďalej zastavenie stagnácie slovenského športu a naštartovanie procesov jeho postupného rozvoja. Jeho rozpracovanie potom uplatniť v príprave zásadných programových a koncepcných dokumentoch vypracovaných v spolupráci štátu, odborníkov a športového hnutia s vyústením do prípravy základných legislatívnych návrhov, najmä pre oblasť nového komplexného modelu financovania športu.

References:

- [1] Sznajder, A. (2007). Charakterystyka rynku sportu profesjonalnego. *Gospodarka narodowa*, Nr 10/2007.
- [2] Weiss, O. (2000). Sport jako společenský jev. In Slepíčka, P., Slepíčková, I. (eds). *Sport, stát, společnost: studijní materiály*. Praha: Univerzita Karlova.
- [3] Hyland, D. A. (1990). *Philosophy of sport*. St. Paul: Paragon House.
- [4] Choutka, M. (1978). *Sport a společnost*. Praha: Olympia.
- [5] Sekot, A. (2004). *Sociální dimenze sportu*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sportovních studií.
- [6] Miller, T. et al. (2001). *Globalization and sport: playing the world*. London: SAGE Publications.
- [7] Sekot, A. (2008). *Sociologické problémy sportu*. Vyd. 1. Praha: Sociologie (Grada).
- [8] Kislingerová, E., & Nový, I. a kol. (2005). *Chování podniku v globalizujícím se prostředí*. I. vyd. Praha : C. H. Beck. 422 s.
- [9] Koncepcia štátnej politiky v oblasti športu – Slovenský šport 2020. www.minedu.sk. Retrieved from www.minedu.sk/9027-sk/koncepcia-statnej-politiky-v-oblasti-sportu-slovensky-sport-2020/.
- [10] Zákon č. 440/2015 Z. z., o športe a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- [11] Hobza, V., Rektořík J. a kol. (2006). *Základy ekonomie sportu*. Praha: Czechia: Ekopress, s.r.o.
- [12] Výdavky z rozpočtu MŠVVaŠ SR na šport. rozpocet.sk. Retrieved from www.rozpocet.sk/web/#/rozpocet/VS/kapitoly/0/kapitola/20/detail.
- [13] Slovenský športový portál. sport.iedu.sk. Retrieved from <https://sport.iedu.sk/Page/urovne-financovania>.
- [14] Spoločnosť KPMG predstavila výsledky štúdie koncepcia financovania športu v Slovenskej republike, ktorú si objednal SOV. www.olympic.sk. Retrieved from www.olympic.sk/aktuality-sov/spolocnost-kpmg-predstavila-vysledky-studie-koncepcia-financovania-sportu-v-slovenskej-republike-ktoru-si-objednal-sov.
- [15] Štátne dotácie. www.itretisektor.sk. Retrieved from http://itretisektor.sk/statne_dotacie.
- [16] Vláda Slovenskej republiky 2012: Koncepcia štátnej politiky v oblasti športu – Slovenský šport 2020. *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu*. Retrieved from www.minedu.sk/koncepcia-statnej-politiky-v-oblasti-sportu-slovensky-sport-2020/.
- [17] Znášik, A. (2012). Decentralizácia financovania športu ako cesta k väčšej transparentnosti, objektívnosti a spravodlivosti pri využívaní verejných zdrojov. In. I. *športové fórum na Slovensku. Zborník z I. Športového fóra na Slovensku*. Bratislava: Slovenská olympijský výbor.

Biography of the authors:

1. Name: Palaščáková Daniela.

Academic titles: Dr.h.c., PhDr., PhD.

Organization: Faculty of Economics, Technical University of Košice, Slovak Republic.

Personal e-mail: Daniela.Palascakova@tuke.sk

2. Name: Palaščáková Lenka.

Academic titles: Mgr.

Organization: Armed forces academy of general Milan Rastislav Štefanik, Liptovský Mikuláš, Slovak Republic.

Personal e-mail: palascakova.lenka@gmail.com

EXPORT UHORSKÉHO VÍNA DO POĽSKA A VÝCHODNÉ SLOVENSKO V SLOVENSKEJ A ČESKEJ HISTORIOGRAFII

Matúš Vojna

EXPORT OF HUNGARIAN WINE TO POLAND AND EASTERN SLOVAKIA IN SLOVAK AND CZECH HISTORIOGRAPHY

Matúš Vojna

Abstrakt: *V uhorsko-poľskom obchode, predovšetkým v ranom novoveku, predstavovalo víno jeden z najdôležitejších obchodných artiklov, ktorý sa do Poľska vyvážal, najmä cez územie dnešného východného Slovenska. Popredné miesto v tomto obchode zohrávali najmä východoslovenské slobodné kráľovské mestá, tzv. Pentapolitana (Košice, Prešov, Sabinov, Bardejov, Levoča a neskôr aj Kežmarok), kadiaľ viedli dôležité obchodné cesty cez územie Šariša a Spiša. Dôležitú úlohu zohrávali aj obchodné cesty vedúce cez Zemplín a jeho zemepanské mestecká, v ktorých sa nachádzali tridsiatkové stanice, ako napr. Stropkov a Humenné. V našom príspevku sa snažíme podať komplexný prehľad o doterajšej slovenskej a českej historiografii venovanej vývozu vína do Poľska cez a z dnešného východného Slovenska, ktorej sa síce venovala určitá pozornosť v parciálnych štúdiách niekoľkých odborníkov, ako napr. Pavel Horváth, Štefan Kazimír, Marie Marečková, Alžbeta Gácsová, Peter Kónya, Miloslava Bodnárová a ďalší, ale určite by si v budúcnosti zaslúžila aj svoje komplexné spracovanie.*

Kľúčové slová: víno, obchod, Uhorsko, Poľsko, Východné Slovensko, Slovenská historiografia, Česká Historiografia.

Summary: *The wine was in the early modern age one of the most important trade commodities exported into Poland from Hungary, mainly through eastern Slovakia region. The King's free cities of Pentapolitana (Košice, Prešov, Sabinov, Bardejov, Levoča and Kežmarok) played very significant role in these trading relationships. Very important role played also merchant roads through Zemplin area and its towns such as Stropkov and Humenné. In our contribution we are trying to write complete view of Slovak and Czech historiography on topic of exportation of wine to Poland from, and through today's eastern Slovakia. This historiography was partially completed by a lot of historians in their studies, such as Pavel Horváth, Štefan Kazimír, Marie Marečková, Alžbeta Gácsová, Peter Kónya, Miloslava Bodnárová and so on, but we think that this topic is very perspective and should be completely processed in future.*

Key words: wine, trade, Hungary, Poland, Eastern Slovakia, Slovak historiography, Czech historiography.

V uhorsko-poľskom obchode, predovšetkým v ranom novoveku, predstavovalo víno jeden z najdôležitejších obchodných artiklov, ktorý sa do Poľska vyvážal, najmä cez územie dnešného východného Slovenska. Popredné miesto v tomto obchode zohrávali najmä východoslovenské slobodné kráľovské mestá, tzv. Pentapolitana (Košice, Prešov, Sabinov, Bardejov, Levoča a neskôr aj Kežmarok), kadiaľ viedli dôležité obchodné cesty cez územie Šariša a Spiša. Dôležitú úlohu zohrávali aj obchodné cesty vedúce cez Zemplín a jeho zemepanské mestecká, v ktorých sa nachádzali tridsiatkové stanice, ako napr. Stropkov a Humenné. V našom príspevku sa snažíme podať komplexný prehľad o doterajšej slovenskej a českej historiografii venovanej vývozu vína do Poľska cez a z dnešného východného Slovenska, v ktorej sa síce venovala určitá pozornosť tejto problematike, ale určite by si v budúcnosti zaslúžila aj svoje komplexné spracovanie.

V slovenskej a českej historiografii až do začiatku druhej polovice 20. storočia nebola problematike obchodu a vývozu vína do Poľska venovaná skoro žiadna pozornosť. Ako prvý sa

tejto problematike začal venovať Pavel Horváth v štúdiu *Obchodné styky Levoče s Poľskom v druhej polovici XVI. storočia* [1, Horváth, 1955, p. 105-145]. Autor podrobne sleduje rôzne tovary, ktoré boli predmetom importu aj exportu v tomto období. Významným vývozným tovarom bolo pravdaže aj víno, avšak to nehralo v Levočskom obchode až takú významnú úlohu ako v iných východoslovenských mestách, keďže priemerne sa podľa zachovaných údajov ročne vyviezlo len okolo 10 sudov vína. Pavel Horváth sa problematike vývozu vína venoval ešte v jednej práci s názvom *Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16. – 17. storočí* [2, Horváth, 1965, p. 131-142]. V tomto období víno zaujímalo popredné miesto vo vývoze do Poľska a ako uvádza autor, tak len cez Bardejov sa v rokoch 1637 – 1641 vyviezlo okolo 1200 sudov ročne. Autor sa v práci venuje aj jednotlivým kupcom a objemu vína, ktoré z Uhorska cez východoslovenské mestá vyvážali.

Väčšina uhorského vína vyvážaného cez východné Slovensko pochádzala z tokajskej vinohradníckej oblasti, menšie množstvá z východoslovenskej vinohradníckej oblasti (napr. košické víno) atď. Preto všetky východoslovenské kráľovské mestá vlastnili vinice v tokajskej oblasti a obchod s tokajským vínom pre nich predstavoval jeden z najvýznamnejších príjmov. Okrem tradičného vína sa však vyvážalo aj šampanské. V prvej polovici 19. storočia sa výrobe a obchodu so šampanským venoval prešovský podnikateľ Ján Vilhelm Burkhard, ktorý vyrábala šampanské z tokajských vín. Šampanské následne vyvážal do Poľska a Haliče vo veľkých množstvách, keďže napr. vo Varšave mal sklad v ktorom sa bežne nachádzalo viac ako 10 000 fliaš šampanského. Ďalšie sklady mal aj v Lubline, Lvove a v ďalších mestách. Tomuto obchodníkovi bola dosiaľ venovaná len veľmi malá pozornosť a to v publikácii Jána Novotného *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. storočia* [3, Novotný, 1961, 284 p.] a v prvom zväzku *Dejín Prešova* [4, Hapák – Sninčák, 1965, p. 177-217].

Vývozu vína cez Bardejov sa ako prvý v slovenskej historiografii venoval Ladislav Deák v štúdiu *Bardejovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia* [5, Deák, 1963, p. 107-134]. Autor uvádza aj množstvá vyvezeného vína v tomto období na základe údajov zo zachovaných tridsiatkových registrov a venuje sa aj jednotlivým kupcom a skladbe ich tovaru určeného na export aj import.

Významným slovenským historikom, ktorý sa vo svojej celoživotnej práci venoval najmä dejinám obchodu a tiež stredovekým dejinám Košíc bol Ondrej R. Halaga. Problematiky vývozu vína cez východoslovenské kráľovské mestá do Poľska v období stredoveku sa dotkol vo viacerých svojich štúdiách [6, Halaga, 1966, p. 139-165], [7, Halaga, 1968, p. 64-67], [8, Halaga, 1988, p. 159-174], [9, Halaga, 1989, p. 13-39], [10, Halaga, 2008, p. 58-83]. Obchodnému významu Košíc v dejinách a stručne aj vývozu vína z Košíc v 16. a 17. storočí sa Ondrej R. Halaga venoval v publikácii *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc* [11, Halaga, 1967]. Najviac pozornosti problematike vývozu uhorského vína na sever venoval autor vo svojej prelomovej práci *Košice – Balt*, [12, Halaga, 1975] a vývoz vína do Poľska dokazuje už v 13. storočí. Väčšiu pozornosť v tejto práci však venuje obchodu Košíc s Pruskom.

Okrajovo sa vývozu vína z Košíc do Poľska na konci 17. storočia dotkla aj Milena Ostrolúcka v štúdiu s názvom *Mestské hospodárenie Košíc v 17. storočí v zrkadle prameňov archívu mesta Košíc* [13, Ostrolúcka, 1993, p. 54-67].

V 18. storočí sa na vývoze vína do Poľska už podieľali aj niekoľkí obchodníci pochádzajúci z Balkánu, ktorí sa usadili vo východoslovenských slobodných kráľovských mestách, najmä v Prešove. Týmto obchodníkom a ich aktivitám sa u nás podrobne venoval Anton Špiesz [14, Špiesz, 1969, p. 77-97]. Okrem toho sa autor celoživotne venoval najmä hospodárskym dejinám miest na Slovensku a okrajovo sa v niekoľkých prácach samozrejme venoval aj obchodu s vínom a jeho vývozu do Poľska [15, Špiesz, 1973, p. 133-150], [16, Špiesz, 1983, 304 p.].

Starším dejinám Bardejova a zároveň aj jeho obchodnému významu v obchode s Poľskom sa venoval Vendelín Jankovič, ktorý sa stručne dotkol aj otázky vývozu vína [17, Jankovič, 1967, p. 135-243], [18, Jankovič, 1975, p. 45-102], [19, Jankovič, 1975, p. 103-171]. Podstatne podrobnejšie sa postaveniu Bardejova v exporte vína do Poľska venovala Alžbeta

Gácsová. Svoju pozornosť zamerala napr. na vinice v tokajskej oblasti patriace mestu Bardejov, [20, Gácsová, 1969, p. 37-47] a taktiež jednu štúdiu venovala priamo obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia, [21, Gácsová, 1970, p. 121-137] v ktorej podrobne sleduje import aj export. Uvádza koľko vína sa v ktorom roku vyviezlo a tiež ktorý obchodník koľko vína vyviezol. Najviac vína, 723 a ½ suda, sa z Bardejova vyviezlo v roku 1522. Problematiky vývozu vína sa Alžbeta Gácsová stručne dotkla aj vo svojej monografii s názvom *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia* [22, Gácsová, 1972, 198 p.].

Mesto Prešov sa v 17. storočí stalo najväčším vývozcom vína do Poľska a víno predstavovalo najdôležitejší obchodný artikel v hospodárstve mesta. Prešovskému obchodu a v rámci neho veľmi podrobne aj vývozu vína sa venoval Štefan Kazimír v štúdiu *Základné rysy obchodu Prešova v 16. a 17. storočí* [23, Kazimír, 1977, p. 171-196]. Autor podrobne sleduje najmä príjmy tridsiatkov z vína Spišskej komory na začiatku 17. storočia, každodenný prechod tovarov cez Prešov, prechod tovarov cez Prešov v čase jarmokov a pod. Veľmi zaujímavé sú údaje venované práve príjmom z vína v jednotlivých tridsiatkových staniciach na východnom Slovensku v rokoch 1610 a 1611. Štefan Kazimír sa nami sledovanej problematike venoval ešte v jednej štúdiu s názvom *Východné Slovensko v stredoeurópskom obchode 16. storočia*, [24, Kazimír, 1979, p. 93-112] kde v rámci vývozu tovarov sledoval okrem dobytku a kovov aj víno.

Dodnes bolo v našej historiografii veľmi málo pozornosti venovanej Kežmarku a jeho postaveniu v rámci slovensko-poľských obchodných vzťahov. Vývozu vína cez Kežmarok sa u nás venovala iba Virginia Rozložníková v štúdiu *Tridsiatkový register mesta Kežmarku z rokov 1480 – 1498*. [25, Rozložníková, 1977, p. 67-94] V tomto období sa však cez Kežmarok nevyvážalo veľké množstvo vína a väčšina z neho bola určená primárne na poľský kráľovský dvor.

Slovensko-poľským obchodným stykom v období raného novoveku sa venovali podrobne aj niekoľkí českí historici a vo svojich prácach sa samozrejme dotkli aj problematiky vývozu vína do Poľska. Vývozom uhorského vína do Krakova v prvej polovici 17. storočia sa podrobnejšie zaoberal František Hejl v štúdiu *Východoslovenská města a jejich místo ve struktuře středoevropských obchodních vztahů v období rozvitého a pozdního feudalismu* [26, Hejl, 1973, p. 397-407].

Ďalším českým historikom, ktorý sa vo svojich prácach dotkol nami sledovanej problematiky bol Rudolf Fišer. Okrajovo sa vývozu vína venoval v štúdiu rozoberajúcej *Obchodné styky Levoče se zahraničím v 17. století*, [27, Fišer, 1978, p. 844-867] ale už omnoho konkrétnejšie sa tejto problematike venoval v práci *Krakovský trh ve druhé polovině 17. století a jeho význam pro moravská a slovenská města*, [28, Fišer, 1980, p. 99-106] v ktorej už uvádza aj hlavných obchodníkov obchodujúcich s vínom a pod.

František Hejl a Rudolf Fišer sa vývozu uhorského vína do Krakova venovali ešte aj spoločne, a to v dvoch štúdiách venovaných zahraničnému obchodu východoslovenských slobodných kráľovských miest v 17. storočí [29, Hejl – Fišer, 1982, p. 109-122], [30, Hejl – Fišer, 1984, p. 926-938].

Najviac pozornosti obchodu s vínom venovala vo svojich početných prácach česká historička Marie Marečková. Tá sa dlhodobo venovala najmä spoločenským a hospodárskym dejinám Prešova a Bardejova v období raného novoveku. Okrajovo sa vývozu vína dotkla v príspevku venovanému Prešovu a jeho miestu v uhorsko-poľských obchodných vzťahoch na začiatku 17. storočia [31, Marečková, 1973, p. 430-434]. Podrobnejšie sa tejto problematike venovala v štúdiu rozoberajúcej majetkovú štruktúru bardejovských obchodníkov v prvej polovici 17. storočia, ktorí sa podieľali na vývoze uhorského vína do Poľska [32, Marečková, 1978-1979, p. 131-158]. Veľmi zaujímavou je aj štúdia, v ktorej autorka sledovala sezónnosť prešovského a bardejovského obchodu v prvej polovici 17. storočia, na ktorú mal obrovský vplyv najmä termín vinobrania. [33, Marečková, 1980, p. 73-82] *Úloha Prešova jako centra obchodu s vínem v první polovině 17. století* [34, Marečková, 1980, p. 89-97] je názov štúdie, v ktorej sa autorka venovala už výlučne len vývozu uhorského vína do Poľska v období, kedy

bolo mesto Prešov jeho najväčším vývozcom. Prešovský export porovnáva aj s ostatnými slovenskými mestami. V ďalšej štúdii sa autorka venovala aj balkánskym obchodníkom v karpatskej oblasti v prvej polovici 18. storočia, [35, Marečková, 1987, p. 109-117] ktorí obchodovali aj s uhorským vínom a usadzovali sa vo východoslovenských slobodných kráľovských mestách. Problematiky vývozu uhorského vína do Poľska sa Marie Marečková okrajovo dotkla ešte v štúdii venovanej východoslovenským mestám počas povstania Gabriela Bethlena [36, Marečková, 1982, p. 123-130]. Autorka sa podrobne venovala vývozu vína z Prešova a Bardejova aj vo svojich hodnotných monografiách: *Spoločenská štruktúra Bardějova v prvej polovine XVII. storočia*, [37, Marečková, 1978, 227 p.] *Spoločenská štruktúra Prešova v 17. storočí* [38, Marečková, 1984, 160 p.] a *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku* [39, Marečková, 1995, 191 p.].

Väčšina prác, ktoré sme dosiaľ uviedli bola venovaná určitým špecifickým otázkam hospodárskych a obchodných dejín, avšak nemôžeme zabudnúť aj na širšie koncipované monografie dejín jednotlivých východoslovenských slobodných kráľovských miest, cez ktoré sa vyvážalo uhorské víno do Poľska vo veľkých množstvách a tento obchod predstavoval v ich ekonomike jeden z najdôležitejších a zároveň najvýnosnejších príjmov. Ako prvú uveďme monografiu *Dejiny Prešova I*, ktorej zostavovateľom bol Imrich Sedlák. V jednotlivých kapitolách venovaných Prešovu v období feudalizmu môžeme nájsť rôzne zaujímavé informácie týkajúce sa nami sledovanej problematiky. Hospodárskemu vývinu Prešova do začiatku 16. storočia sa v tejto publikácii venoval Ferdinand Uličný, [40, Uličný, 1965, p. 58-107] hospodársky vývoj v 16. a 17. storočí spracoval Michal Suchý [41, Suchý, 1965, p. 108-176] a autormi kapitoly venovanej obdobiu rokov 1711 – 1848 sú Pavel Hapák a Jozef Sninčák [42, Hapák – Sninčák, 1965, p. 177-217]. Podstatne menej informácií týkajúcich sa vývozu vína do Poľska nájdeme v publikácii *Dejiny Levoče I* od Michala Suchého [43, Suchý, 1974, 404 p.]. Spôsobené je to pravdaže tým, že Levoča sa nešpecializovala až tak na obchod s vínom ako Prešov, Bardejov či Košice. Čo sa týka Bardejova, tomu sme pozornosť venovali už vyššie pri prácach Vendelína Jankoviča. Informácie týkajúce sa obchodovania s vínom v rámci mesta Sabinova môžeme nájsť dokonca až v dvoch monografiách venovaných dejinám tohto mesta. V staršej monografii sa vývozu vína v rámci hospodárskych dejín mesta venoval Ondrej R. Halaga, [44, Halaga, 1962, p. 13-102] ktorý podrobne uvádza napr. údaje exportovaného vína v 16. storočí. V novšej monografii sa tejto problematiky v rámci hospodárskych dejín mesta dotkli v jednotlivých kapitolách Miloslava Bodnárová [45, Bodnárová, 2000, p. 68-118] a Peter Kónya [46, Kónya, 2000, p. 119-154], [47, Kónya, 2000, p. 155-184]. V posledných rokoch vychádza viacvzťahové dielo venované dejinám najväčšieho a najvýznamnejšieho východoslovenského slobodného kráľovského mesta, ktorým boli Košice. V jednotlivých zväzkoch môžeme nájsť kapitoly venované hospodárskym dejinám tohto mesta a v nich aj stručné informácie venované obchodovaniu s vínom a jeho vývozu do Poľska. Zostavovateľom dodnes vydaných zväzkov je Štefan Eliáš, ktorý je zároveň s Milenou Ostrolúckou autorom jednotlivých kapitol k hospodárskym dejinám Košíc [48, Eliáš, 2007, 167 p.], [49, Eliáš – Ostrolúcka, 2011, p. 191-210], [50, Eliáš – Ostrolúcka, 2014, p. 188-200], [51, Eliáš – Ostrolúcka, 2014, p. 453-470].

Víno sa pravdaže nevyvážalo len cez východoslovenské slobodné kráľovské mestá, ale kupci využívali aj iné obchodné cesty. Značne frekventované boli obchodné cesty vedúce cez územie Zemplínskej stolice, ktorá bola špecifická tým, že sa na jej území nenachádzalo žiadne slobodné kráľovské mesto. To bolo výhodné pre kupcov, ktorí sa chceli vyhnúť mestám s právom skladu. Prechádzať však museli cez zemplínske zemepanské mestá a mestecká, v ktorých sa nachádzali tridsiatkové stanice. Takýmito zemepanskými mestami bol Vranov nad Topľou, Humenné a Stropkov. Cez tieto mestá sa najmä v 17. storočí vyvážalo značné množstvo uhorského vína a informácie o tom môžeme nájsť v monografiách venovaných dejinám týchto miest. Ako prvú uveďme publikáciu *Dejiny Vranova nad Topľou*, ktorú zostavil Imrich Michnovič a autorom príslušnej kapitoly bol Ferdinand Uličný [52, Uličný, 1992, p. 94-110]. Zostavovateľom monografie dejín Stropkova bol Ján Beňko, ktorý je zároveň aj autorom

kapitoly venovanej dejinám Stropkova do roku 1848, v ktorej stručne zmieňuje obchodníkov s vínom a tiež vývoz vína cez Stropkov v 17. storočí [53, Beňko, 1994, p. 23-93]. Informácie o vývoze vína cez tridsiatkovú stanicu v Humennom môžeme nájsť v publikácii *Dejiny Humenného*, ktorej zostavovateľom bol Vasil' Fedič a autormi príslušných kapitol Miloslava Bodnárová [54, Bodnárová, 2002, p. 45-61] a Ján Adam [55, Adam, 2002, p. 65-77].

V roku 1987 sa v Nitre konala konferencia venovaná problematike dejín obchodu na Slovensku. Ešte v tom istom roku vyšiel aj zborník prednášok, ktoré na tejto konferencii odznali. Jeho zostavovateľom bol Ján Jurkovič a v zborníku sa nachádza niekoľko príspevkov, ktoré či už viac alebo menej súvisia aj s vývozom uhorského vína do Poľska. Spomeňme aspoň príspevky Ondreja R. Halagu, [56, Halaga, 1987, p. 31-40] Františka Hejla, [57, Hejl, 1987, p. 40-49] Jozefa Baďuríka [58, Baďurík, 1987, p. 50-54] či Ivana Chalupeckého [59, Chalupecký, 1987, p. 82-89].

Príspevky, ktoré sa už priamo venujú vývozu uhorského vína do Poľska môžeme nájsť v zborníku *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*, ktorý zostavili Jozef Baďurík, Peter Kónya a Radovan Pekník. Tento zborník obsahuje množstvo príspevkov, ktoré odznali na rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencii konanej v roku 1999 v Prešove. Pre nás sú dôležité najmä príspevky Miloslavy Bodnárovej, ktorá sa venovala obchodu Košíc s vínom v 16. storočí [60, Bodnárová, 2001, p. 37-39], Marie Marečkovej s príspevkom *Export uherského vína do Poľska v raném novoveku prostřednictvím východoslovenských měst* [61, Marečková, 2001, p. 81-86] a napokon príspevok Tomáša Tandlichu o mešťanoch, obchodnom cechu a obchode s vínom v Prešove v 17. storočí [62, Tandlich, 2001, p. 87-89]. Aj keď v našom príspevku sledujeme slovenskú a českú historiografiu, spomeňme ešte príspevok Franciszeka Leśniaka venovaný vývozu uhorského vína do Poľska cez Krosno v 16. a v prvej polovici 17. storočia, [63, Leśniak, 2001, p. 61-67] nachádzajúci sa v tomto zborníku.

Spomeňme ešte zborník *Z Bardejova do Prešporku*, ktorý zostavili Csukovits Enikő a Tünde Lengyelová a ktorý vyšiel ako zborník z konferencie *Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v neskorom stredoveku a ranom novoveku*. Konferencia sa konala v roku 2003 v Košiciach. Z viacerých príspevkov spomenieme dva, v ktorých sa autori stručne dotkli aj problematiky vývozu uhorského vína do Poľska. Ide o príspevky Istvána Petrovicsa [64, Petrovics, 2005, p. 55-77] a Petra Kónyu [65, Kónya, 2005, p. 267-284].

Už spomínaná Miloslava Bodnárová sa venovala obchodu s vínom ešte v ďalších svojich štúdiách. V jednej venovala svoju pozornosť obchodu a obchodníkom v Košiciach v 16. storočí [66, Bodnárová, 1994-1995, p. 7-13] a v ďalšej poľnohospodárskej výrobe Prešova v 16. storočí, [67, Bodnárová, 1998, p. 235-251] kde svoju pozornosť upriamila najmä na vinice v tokajskej oblasti, ktoré vlastnilo mesto Prešov.

Najväčšie množstvo uhorského vína vyvázaného do Poľska cez východné Slovensko pochádzalo zo slávnej tokajskej vinohradníckej oblasti. Až do konca 20. storočia nebola v slovenskej historiografii venovaná skoro žiadna pozornosť dejinám tejto vinohradníckej oblasti. Zmena nastala až v roku 1996, kedy sa konal *I. Odborný seminár venovaný tokajskému vinohradníctvu a vinárstvu na Slovensku*. Celkom sa takýchto odborných seminárov uskutočnilo 6, pričom každému je venovaný jeden zborník. Dejín tokajskej vinohradníckej oblasti na Slovensku sa doposiaľ najpodrobnejšie a najsystematickejšie venoval Juraj Žadanský, ktorý sa podrobne venoval aj vývozu tokajského vína do Poľska a do týchto zborníkov prispel aj niekoľkými štúdiami zaoberajúcimi sa touto problematikou, či už to bola hlavná alebo vedľajšia téma príspevku [68, Žadanský, 2002, p. 7-25], [69, Žadanský, 2002, p. 6-27], [70, Žadanský – Žadanská, 2006, p. 139-144], [71, Žadanský, 2006, p. 145-158], [72, Žadanský, 2005, p. 159-164]. Okrem publikovania príspevkov venovaných vývozu tokajského vína do Poľska v zborníkoch *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku*, uverejňoval Juraj Žadanský množstvo príspevkov venovaných tejto problematike ešte v *Zborníkoch Východoslovenského múzea v Košiciach – Historica Carpatica* [73, Žadanský, 1998-1999, p. 25-35], [74, Žadanský, 2002, p. 189-208], [75, Žadanský, 2003, p. 33-44], [76, Žadanský, 2003, p. 145-150], [77, Žadanský, 2006, p. 27-32], [78, Žadanský – Žadanská, 2006, p. 113-117]. Napokon svoj výskum

zavŕšil v monografii *Z dejín a súčasnosti tokajského vinohradníctva a vinárstva* [79, Žadanský, 2009, 280 p.].

Z novších štúdií vydaných po roku 2000 venovaných problematike vývozu uhorského, najmä tokajského vína do Poľska cez hornouhorské slobodné kráľovské mestá Prešov, Bardejov a Sabinov spomeňme ešte štúdie Petra Kónyu, [80, Kónya, 2002, p. 50-60] Marcely Domenovej [81, Domenová, 2011, p. 25-59] a Miloslavy Bodnárovej, [82, Bodnárová, 2015, p. 7-18] v ktorých sa autori či už viac alebo menej venovali aj tejto problematike.

Tokajské víno tvorilo v minulosti prevažnú väčšinu vína vyvážaného do Poľska cez východné Slovensko. Avšak vyvážalo sa aj víno pochádzajúce priamo z východného Slovenska (napr. už spomínané košické víno). V druhej polovici 19. storočia sa vo väčšom množstve začalo distribuovať do Poľska, resp. do Haliče, aj vinianske víno. Obec Vinné patrila a dodnes patrí medzi významné vinohradnícke obce na východnom Slovensku a zároveň medzi najsevernejšie lokality pestovania viniča a výroby vína na Slovensku. Tejto problematike vývozu vinianskeho vína sa u nás zatiaľ venoval len Ján Adam v publikácii *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo* [83, Adam, 2014, p. 67-82].

Ako sme mohli vidieť, problematika vývozu uhorského vína do Poľska cez východné Slovensko v minulosti má v slovenskej aj v českej historiografii pomerne bohatú produkciu. Avšak väčšina prác zaoberajúcich sa touto problematikou, je venovaná prevažne obdobiu 16., 17. a 18. storočia. Oveľa menšia pozornosť bola doposiaľ venovaná 19. storočiu. V budúcnosti by sa preto mala väčšia pozornosť venovať práve tomuto storočiu, ale aj napr. vývozu vína cez Kežmarok, či vývozu domácich východoslovenských vín a nielen tým tokajským. Zároveň by si takáto dôležitá súčasť našich hospodárskych dejín určite v budúcnosti zaslúžila aj svoje podrobné komplexné spracovanie vo forme vyčerpávajúcej monografie.

References:

- [1] Horváth, Pavel (1955). *Obchodné styky Levoče s Poľskom v druhej polovici XVI. storočia*. In *Historické štúdie I*. Bratislava.
- [2] Horváth, Pavel (1965). *Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16. – 17. storočí*. In *Nové obzory 7*. Prešov – Košice.
- [3] Novotný, Ján (1961). *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava.
- [4] Hapák, Pavel – Sninčák, Jozef (1965). *Prešov v rokoch 1711 – 1848*. In Sedlák, Imrich (zost.). *Dejiny Prešova I*. Prešov – Košice.
- [5] Deák, Ladislav (1963). *Bardejovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia*. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica XIV*. Bratislava.
- [6] Halaga, Ondrej R. (1966). *Spojenia slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. stor.* In *Historické štúdie XI*. Bratislava.
- [7] Halaga, Ondrej R. (1968). *O stykoch krajov Slovenska s juhoslovanskými v stredoveku*. In Hrozičnik, Jozef (red.). *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Bratislava.
- [8] Halaga, Ondrej R. (1988). *Pakty vzájomnosti obchodných stredísk Krakova a Košíc*. In *Historický časopis*. Vol. 36, No. 2.
- [9] Halaga, Ondrej R. (1989). *Domínium mesta Košíc a jeho agrikultúra*. In *Agrikultúra 22*. Bratislava.
- [10] Halaga, Ondrej R. (2008). *Veľký obchod západ – východ a stredná Európa*. In Halaga, Ondrej R. *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov.
- [11] Halaga, Ondrej R. (1967). *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice.
- [12] Halaga, Ondrej R. (1975). *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526)*. Košice.
- [13] Ostrolúcka, Milena (1993). *Mestské hospodárenie Košíc v 17. storočí v zrkadle prameňov archívu mesta Košíc*. In *Slovenská archivistika*. Vol. 28, No. 1.

- [14] Špiesz, Anton (1969). *Balkánski obchodníci na Slovensku v 18. storočí*. In *Historické štúdie XIV*. Bratislava.
- [15] Špiesz, Anton (1973). *Mesto Prešov v rokoch 1681 – 1781*. In *Nové obzory* 15. Prešov – Košice.
- [16] Špiesz, Anton (1983). *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice.
- [17] Jankovič, Vendelín (1967). *Dejiny mesta Bardejova za feudalizmu*. In Sedlák, Imrich (zost.). *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Bardejov – Košice.
- [18] Jankovič, Vendelín (1975). *V období vrcholného feudalizmu*. In Kokuľa, Andrej – Lukáč, Andrej – Tajták, Ladislav (zost.). *Dejiny Bardejova*. Bardejov – Košice.
- [19] Jankovič, Vendelín (1975). *Neskorý feudalizmus a jeho kríza pred buržoáznou revolúciou 1848*. In Kokuľa, Andrej – Lukáč, Andrej – Tajták, Ladislav (zost.). *Dejiny Bardejova*. Bardejov – Košice.
- [20] Gácsová, Alžbeta (1969). *K hospodáreniu mesta Bardejova koncom prvej polovice 16. storočia*. In Sedlák, Imrich (zost.). *Šarišské múzeum v Bardejove 2*. Bardejov – Košice.
- [21] Gácsová, Alžbeta (1970). *Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia*. In *Historické štúdie XV*. Bratislava.
- [22] Gácsová, Alžbeta (1972). *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava.
- [23] Kazimír, Štefan (1977). *Základné rysy obchodu Prešova v 16. a 17. storočí*. In *Nové obzory* 19. Prešov – Košice.
- [24] Kazimír, Štefan (1979). *Východné Slovensko v stredoeurópskom obchode 16. storočia*. In *Nové obzory* 21. Prešov – Košice.
- [25] Rozložníková, Virginia (1977). *Tridsiatkový register mesta Kežmarku z rokov 1480 – 1498. K slovensko-poľským obchodným stykom*. In *Slovenská archivistika*. Vol. 12, No. 2.
- [26] Hejl, František (1973). *Východoslovenská města a jejich místo ve struktuře středoevropských obchodních vztahů v období rozvíteného a pozdního feudalismu*. In *Historický časopis*. Vol. 21, No. 3.
- [27] Fišer, Rudolf (1978). *Obchodné styky Levoče se zahraničím v 17. století*. In *Československý časopis historický*. Vol. 26, No. 6.
- [28] Fišer, Rudolf (1980). *Krakovský trh ve druhé polovině 17. století a jeho význam pro moravská a slovenská města*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – řada historická*. Vol. 29, No. 27.
- [29] Hejl, František – Fišer, Rudolf (1982). *Obchod východoslovenských měst se zahraničím ve století protihabsburských povstání*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – řada historická*. Vol. 31, No. 29.
- [30] Hejl, František – Fišer, Rudolf (1984). *Obchod východoslovenských miest so zahraničím v 17. storočí*. In *Historický časopis*. Vol. 32, No. 6.
- [31] Marečková, Marie (1973). *Prešov v uhersko-poľských obchodných vzťahoch počiatkom 17. storočia*. In *Historický časopis*. Vol. 21, No. 3.
- [32] Marečková, Marie (1978-1979). *Majetková štruktúra bardějovských obchodníků v první polovině 17. století*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – řada historická*. Vol. 27-28, No. 25-26.
- [33] Marečková, Marie (1980). *Sezonalita prešovského a bardějovského obchodu v první polovině 17. století*. In *Nové obzory* 22. Prešov – Košice.
- [34] Marečková, Marie (1980). *Úloha Prešova jako centra obchodu s vínem v první polovině 17. století*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – řada historická*. Vol. 29, No. 27.
- [35] Marečková, Marie (1987). *K aktivitě tzv. balkánských obchodníků v první polovině 18. století v karpatské oblasti*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – řada historická*. Vol. 36, No. 34.

- [36] Marečková, Marie (1982). *Východoslovenská města za Bethlenova povstání*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – řada historická*. Vol. 31, No. 29.
- [37] Marečková, Marie (1978). *Společenská struktura Bardějova v první polovině XVII. století*. Brno.
- [38] Marečková, Marie (1984). *Společenská struktura Prešova v 17. století*. Brno.
- [39] Marečková, Marie (1995). *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku*. Brno.
- [40] Uličný, Ferdinand (1965). *Vznik a rozvoj mesta do začiatku 16. storočia*. In Sedlák, Imrich (zost.). *Dejiny Prešova I*. Prešov – Košice.
- [41] Suchý, Michal (1965). *Prešov v období tureckých vojen a protihabsburských povstaní (1526 – 1711)*. In Sedlák, Imrich (zost.). *Dejiny Prešova I*. Prešov – Košice.
- [42] Hapák, Pavel – Sninčák, Jozef (1965). *Prešov v rokoch 1711 – 1848*. In Sedlák, Imrich (zost.). *Dejiny Prešova I*. Prešov – Košice.
- [43] Suchý, Michal (1974). *Dejiny Levoče I*. Levoča – Spišská Nová Ves – Košice.
- [44] Halaga, Ondrej R. (1962). *Dejiny feudalizmu*. In Sedlák, Imrich (red.). *Sabinov a okolie*. Sabinov – Košice.
- [45] Bodnárová, Miloslava (2000). *Sabinov v stredoveku (do r. 1640)*. In Kónya, Peter (zost.). *Dejiny Sabinova*. Sabinov.
- [46] Kónya, Peter (2000). *Sabinov v druhej polovici 17. a na prahu 18. storočia (1640 – 1710)*. In Kónya, Peter (zost.). *Dejiny Sabinova*. Sabinov.
- [47] Kónya, Peter (2000). *Sabinov v 18. storočí (1711 – 1780)*. In Kónya, Peter (zost.). *Dejiny Sabinova*. Sabinov.
- [48] Eliáš, Štefan a kol. (2007). *Dejiny Košíc v dátach 1. diel. Pravek a stredovek*. Košice.
- [49] Eliáš, Štefan – Ostrolúcka, Milena (2011). *Hospodársky život Košíc v 16. a 17. storočí*. In Eliáš, Štefan a kol. *Dejiny Košíc v dátach 2. diel. Včasný novovek 1526 – 1711*. Košice.
- [50] Eliáš, Štefan – Ostrolúcka, Milena (2014). *Hospodársky život Košíc 1700 – 1790*. In Eliáš, Štefan a kol. *Dejiny Košíc v dátach 3. diel / A. Novovek 1711 – 1849*. Košice.
- [51] Eliáš, Štefan – Ostrolúcka, Milena (2014). *Ekonomická bieda Uhorska a rozvoj delby práce*. In Eliáš, Štefan a kol. *Dejiny Košíc v dátach 3. diel / B. Novovek 1711 – 1849*. Košice.
- [52] Uličný, Ferdinand (1992). *Mestečko Vranov v 14. – 17. storočí*. In Michnovič, Imrich (zost.). *Dejiny Vranova nad Topľou*. Vranov nad Topľou – Košice.
- [53] Beňko, Ján (1994). *Stropkov v období uhorského feudalizmu*. In Beňko, Ján a kol. *Stropkov – monografia mesta*. Stropkov – Martin.
- [54] Bodnárová, Miloslava (2002). *Humenné v stredoveku*. In Fedič, Vasil' (zost.). *Dejiny Humenného*. Humenné.
- [55] Adam, Ján (2002). *Humenské panstvo*. In Fedič, Vasil' (zost.). *Dejiny Humenného*. Humenné.
- [56] Halaga, Ondrej R. (1987). *Podiel Slovenska na európskom obchode v stredoveku*. In Jurkovič, Ján (zost.) *Zborník prednášok z konferencie k dejinám obchodu na Slovensku*. Bratislava – Banská Bystrica.
- [57] Hejl, František (1987). *Místo a význam východoslovenských měst a jejich hospodářská funkce v středoevropských směnných vazbách za pozdního feudalismu*. In Jurkovič, Ján (zost.) *Zborník prednášok z konferencie k dejinám obchodu na Slovensku*. Bratislava – Banská Bystrica.
- [58] Baďurík, Jozef (1987). *Obchod s malokarpatským vínom v období neskorého feudalizmu*. In Jurkovič, Ján (zost.) *Zborník prednášok z konferencie k dejinám obchodu na Slovensku*. Bratislava – Banská Bystrica.

[59] Chalupecký, Ivan (1987). *K medzinárodným spojeniam levočských obchodníkov v 18. storočí*. In Jurkovič, Ján (zost.) *Zborník prednášok z konferencie k dejinám obchodu na Slovensku*. Bratislava – Banská Bystrica.

[60] Bodnárová, Miloslava. (2001). *Obchod Košíc s vínom v 16. storočí*. In Baďurík, Jozef –Kónya, Peter – Pekník, Radovan (eds.). *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Prešov.

[61] Marečková, Marie (2001). *Export uherského vína do Polska v raném novověku prostřednictvím východoslovenských měst*. In Baďurík, Jozef –Kónya, Peter – Pekník, Radovan (eds.). *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Prešov.

[62] Tandlich, Tomáš (2001). *Mešťania, obchodný cech a obchod s vínom v Prešove v 17. storočí*. In Baďurík, Jozef –Kónya, Peter – Pekník, Radovan (eds.). *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Prešov.

[63] Leśniak, Franciszek (2001). *Import wina węgierskiego do Polski przez Krosno w XVI i pierwszej połowie XVII stulecia*. In Baďurík, Jozef –Kónya, Peter – Pekník, Radovan (eds.). *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Prešov.

[64] Petrovics, István (2005). *Kontakty miest južného Zadunajska a južnej časti Dolnej zeme s mestami Horného Uhorska v stredoveku*. In Csukovits, Enikő – Lengyelová, Tünde (eds.). *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Prešov – Bratislava.

[65] Kónya, Peter (2005). *Spoločnosť hornouhorských miest v 17. storočí*. In Csukovits, Enikő – Lengyelová, Tünde (eds.). *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Prešov – Bratislava.

[66] Bodnárová, Miloslava (1994-1995). *Obchod a obchodníci Košíc v 16. storočí*. In *Historica Carpatica* 25 – 26. Košice.

[67] Bodnárová, Milica (1998). *Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí*. In Sedlák, Vincent (zost.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Bratislava.

[68] Žadanský, Juraj (2002). *Z dejín tokajského vinohradníctva a vinárstva*. In Brindza, Ján (ed.). *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku. Zborník z I. odborného seminára konaného dňa 29. 10. 1996 v Trebišove*. Nitra – Trebišov.

[69] Žadanský, Juraj (2002). *Z histórie ochrannej značky Tokaj a označenia pôvodu tokajské víno*. In Brindza, Ján (ed.). *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku. Zborník referátov z II. odborného seminára konaného dňa 25. októbra 2001 v Trebišove*. Nitra – Trebišov.

[70] Žadanský, Juraj – Žadanská, Anna (2006). *Bardejovské stredoveké listiny o vlastníctve viníc a obchode s vínom z Podhoria (Hegyalja) a Zemplínskych vrchov v druhej polovici 15. storočia*. In Brindza, Ján (ed.). *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku '05. VI. odborný seminár, 23.-24. jún 2005*. Nitra.

[71] Žadanský, Juraj (2006). *Vývoz uhorského vína do Poľska po miestnych a krajinských cestách Zemplínskej župy (trhy, mýtnice a colnice)*. In Brindza, Ján (ed.). *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku '05. VI. odborný seminár, 23.-24. jún 2005*. Nitra.

[72] Žadanský, Juraj (2006). *Držba viníc hornouhorských kráľovských miest v tokajskom Podhorí (Hegyalja) a vývoz tokajského vína do Poľska v závere 17. a priebehu 18. a 19. storočia*. In Brindza, Ján (ed.). *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku '05. VI. odborný seminár, 23.-24. jún 2005*. Nitra.

[73] Žadanský, Juraj (1998-1999). *Z dejín tokajského vinohradníctva a vinárstva*. In *Historica Carpatica* 29 – 30. Košice.

[74] Žadanský, Juraj (2002). *Z histórie ochrannej značky Tokaj a označenia pôvodu tokajské víno*. In *Historica Carpatica* 33. Košice.

[75] Žadanský, Juraj (2003). *Vývoz uhorského vína do Poľska po miestnych a krajinských cestách Zemplínskej župy (trhy, mýtnice a colnice)*. In *Historica Carpatica* 34. Košice.

[76] Žadanský, Juraj (2003). *Držba viníc hornouhorských kráľovských miest v tokajskom Podhorí a vývoz tokajského vína do Poľska v závere 17. a priebehu 18. a 19. storočia*. In *Historica Carpatica* 34. Košice.

[77] Žadanský, Juraj (2006). *Podiel spišských miest na držbe viníc a obchode s uhorským vínom v 16. – 18. storočí*. In *Historica Carpatica* 37. Košice.

[78] Žadanský, Juraj – Žadanská, Anna (2006). *Bardejovské stredoveké listiny o vlastníctve viníc a obchode s vínom z Podhoria (Hegyalja) a Zemplínskych vrchov v druhej polovici 15. storočia*. In *Historica Carpatica* 37. Košice.

[79] Žadanský, Juraj (2009). *Z dejín a súčasnosti tokajského vinohradníctva a vinárstva*. Trebišov.

[80] Kónya, Peter (2002). *Tokajské víno v hospodárstve Prešova, Bardejova a Sabinova v 17. storočí*. In Brindza, Ján (ed.). *Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku. Zborník referátov z II. odborného seminára konaného dňa 25. októbra 2001 v Trebišove*. Nitra – Trebišov.

[81] Domenová, Marcela (2011). *K hospodáreniu mesta Prešov na základe daňovej účtovnej knihy z rokov 1528 – 1537*. In *Annales historici Presovienses*. Vol. 11, No. 2.

[82] Bodnárová, Miloslava (2015). *Obchod Prešova v stredoveku*. In *Annales historici Presovienses*. Vol. 15, No. 1.

[83] Adam, Ján (2014). *Vinohradníctvo vo Vinnom v rokoch 1849 – 1918*. In Molnár, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné.

Biography of the author:

Name: Matúš Vojna.

Academic titles: Mgr.

Organization: Institute of History, Faculty of Arts of University of Prešov in Prešov, Slovak Republic.

Personal e-mail: Matus.Vojna@smail.unipo.sk

MOROVÉ STĚLPY AKO KULTÚRNE DEDIČSTVO V MESTÁCH KOŠICE A PREŠOV

Jana Dziaková

PANDEMIC COLUMNS AS A CULTURAL HERITAGE IN THE CITIES OF KOSICE AND PRESOV

Jana Dziaková

Abstrakt: Celými dejinami Európy ako aj dejinami súčasného územia Slovenska sa tiahli vojny ale aj rôzne smrteľné nákazy. Obyvatelia Uhorska už oddávna umierali na závažné infekčné ochorenia v dôsledku moru, kiahní, týfusu či cholery. Avšak sa v období od 11. do 18. storočia vo výrazných intervaloch objavuje morová epidémia. Táto choroba bola chápaná ako prejav božieho hnevu. Platila súvislosť medzi telesným a duchovným zdravím. Práve preto pri uzdravovaní z nákazlivej choroby zohrávala veľkú úlohu modlitba, prijatie svätosti či nový spôsob života spočívajúci predovšetkým v pokání. Cieľom môjho príspevku „Morové stěpy ako kultúrne dedičstvo v mestách Košice a Prešov“ je nie len poukázať na morové stěpy vo vybraných mestách – Košice a Prešov, ale svoju pozornosť som zamerala aj na základne a najzávažnejšie etapy morových epidémií na území súčasného Slovenska. Vo svojom príspevku poukážem aj na vtedajšie opatrenia proti šíreniu morovej epidémie.

Kľúčové slová: morové stěpy, kultúrne dedičstvo, Košice, Prešov.

Summary: Throughout the history of Europe, as well as the history of the present territory of Slovakia, wars and various fatal infections have been going on. The inhabitants of Hungary have long been dying of serious infectious diseases due to plague, smallpox, typhoid or cholera. However, in the period from 11.

Until the 18th century, plague epidemics appeared at significant intervals. This disease was seen as a manifestation of God's wrath. There was a connection between physical and spiritual health. That is why prayer, holiness acceptance, or a new way of life consisting primarily of repentance played a major role in healing from a contagious disease. The aim of my contribution "Plague Columns as a Cultural Heritage in Košice and Prešov" is not only to point out on plague columns in selected cities - Košice and Prešov, but I also focused my attention on the bases and the most serious stages of plague epidemics in the territory of contemporary Slovakia. In my paper I will also point out the measures against the spread of the plague epidemic at that time.

Key words: pandemic columns, cultural heritage, Košice, Prešov.

1. Úvod. Na zdravotný stav obyvateľstva na území súčasného Slovenska v období od 14. do 17. storočia, podobne ako to bolo v predchádzajúcom období, pôsobili mnohé skutočnosti. Boli to najmä prírodné vplyvy, klimatické podmienky, biologické faktory, hygienické pomery a mnoho ďalších aspektov. Treba zdôrazniť, že v tomto období boli hygienické pomery v mestách na území súčasného Slovenska, a to vrátane najväčších a najvýznamnejších miest (Bratislava, Košice, Prešov či banské mestá), na veľmi nízkej úrovni [1]. Samozrejme, že na zdravotný stav obyvateľstva vplývala i chorobnosť. Okrem mnohých akútnych, chronických či kožných chorôb, trpelo obyvateľstvo ešte celým množstvom nákazlivých ochorení. Tieto choroby sa zväčša šíрили ako epidémie a rozširovali sa po celom území. Boli to predovšetkým infekčné choroby, ktoré sa mnohokrát z nevedomosti označovali rovnakým názvom mor [2]. V strednej Európe v období 15. storočia sa objavujú už i pravé kiahne či osýpky.

2. Šírenie morovej epidémie. Prvá známa morová pandémia vypukla za vládnutia byzantského cisára Justiniána a to v roku 542 n. l. Epidémia sa rozširovala do rozsiahlych území jednak do Alexandrie a zvyšku Egypta a taktiež aj do Palestíny. Na Blízkom východe sa morová

vlna napojila na hlavnú cestovnú trasu medzi Európou a Východom pozdĺž stredomorského pobrežia. V období od roku 544 až 570 n. l. sa šírila epidémia smerom na západ vyskytovala sa aj vo vnútrozemí Európy a tu sa rozšírila z Turecka až na územie súčasného Francúzska a Anglicka. Uvádza sa, že v Konštantínopole v období roku 544 n. l. dosahoval denný počet mŕtvych na mor okolo 5000 a niekedy vzrástol až na 10 000 obetí [3, Daniel, 1985, p. 62]. Síce pol storočia kulminoval tzv. Justiniánov mor avšak pol storočia mal isté dozvuky prvé morovej pandémie.

Druhá veľká morová pandémia tzv. čierna smrť, ktorá zasiahla Európu v rokoch 1347 – 1356 vyhubila okolo 25 miliónov ľudí [4, Dobson, 2009, p. 13], čo vtedy predstavovalo viac ako jednu tretinu populácie Európy [5]. V nasledujúcom období v 15. a 16. storočí sa morová epidémia objavuje v rôznych intervaloch. Avšak mnohé lokálne epidémie mali svoj jasný pôvod, inokedy mor vypukol zdanlivo bez príčiny.

V období od druhej polovice 16. storočia a hlavne v 17. storočí sa medzi obyvateľstvom ale aj vojakmi šírili [6] nákazlivé choroby. Už ako bolo vyššie spomínané, boli to rôzne týfové ochorenia, brušný a škvrnitý týfus (známe pod názvami febris, morbus hungarica či febris petechialis). V tomto období sa začali šíriť aj rôzne pohlavné choroby a to najmä syfyilis (morbus gallicus). Avšak najväčšie nebezpečenstvo stále predstavoval mor, ktorý sa šírila v epidemickej forme [7, Bokesová – Uherová, 1973, p. 45].

V období 60. rokov 16. storočia po početných dovtedy menších epidémiách, ktoré prebiehali na území súčasného Slovenska v predchádzajúcom období, zasiahol mor oblasť západného Slovenska (Bratislava i Viedeň), ktorý prenikol z Moravy [8, Linzbauer, 1852-1856, p. 123]. O pár rokov neskôr bola zasiahnutá morovou epidémiou aj oblasť východného Slovenska. Postupne smerovala epidémia na juh k Ostrihomu, Jágru, Budínu [9, Linzbauer, 1852-1856, p. 180] či na uhorské územie pod tureckou okupáciou.

V tomto období bol mor hlavne sprievodným znakom vojny s Turkami a to v rokoch 1663 – 1664. Do roku 1645 sa morové epidémie na Spiši objavovali v jednotlivých mestách s veľkým počtom mŕtvych. Táto epidémia sa rozšírila aj do regiónov Zemplína, Košíc či Prešova [10, Kollárová, 1993, p. 114]. Linzbauer vo svojom diele Codex sanitario-medicinalis Hungariae uvádza, že morová epidémia sa v meste Prešov objavuje už v roku 1563 [11, Linzbauer, 1852-1856, p. 194]. V rokoch 1679 – 1680 v Bratislave zomrelo na mor okolo 11 000 ľudí, v Prešove 3000 ľudí [11, Ripa, 1956, p. 39]. V 70. rokoch 16. storočia sa opäť objavila silná vlna morovej nákazy a to prevažne v oblasti stredoslovenských banských miest.

V ďalšom období a to v 18. storočí [13], treba povedať, že dosiaľ všetky morové epidémie nemali taký výrazný vplyv na vývoj obyvateľstva, ako tie po roku 1645. Môžeme povedať, že mali skôr lokálnejší charakter. Avšak veľkou výnimkou bola silná a dlhotrvajúca morová epidémia na začiatku 18. storočia v rokoch 1708 – 1713 [14]. Táto vlna morovej nákazy zasiahla celé územie Slovenska a zapríčinila veľké škody, hlavne vo väčších mestách ako Bratislava, Košice či Prešov. Táto vlna moru vypukla aj dôsledkom protihabsburského povstania Františka II. Rákocziho. Spišské mestecká v rokoch 1709 až 1710 boli obsadené cisárskymi vojskami, ktoré dobývali Levoču. Uvádza sa, že za jeden rok (1710 – 1711) bolo na Spiši okolo 40 000 obetí na morovú epidémiu. Predsa tento údaj môže byť diskutabilný vzhľadom k celkovému počtu obyvateľov na území vtedajšieho Slovenska [15, Kollárová, 1993, p. 115]. Posledná morová rana zasiahla región Spiša v roku 1739 a to v dôsledku veľkej neúrody v predchádzajúcom roku. Neskôr sa epidémia na území súčasného Slovenska objavuje aj v rokoch 1762 a posledná morová katastrofa zasiahla územie v roku 1770 [16, Bokesová-Uherová, 1973, p. 43].

3. Protimorové opatrenia. Aby sa zabránilo šíreniu morovej nákazy, tak sa robili rôzne opatrenia na zamedzenie vpádu a s tým spojené šírenie choroby v krajine. Za najviac spoľahlivý spôsob sa považovalo uzavretie hraníc a teda znemožnenie prechodu cudzím osobám z kraja do kraja. Taktiež boli vydávané rôzne protimorové poriadky, obežníky či spisy, ktorých hlavnou úlohou bolo prinášať informácie o opatreniach zabráňujúcich šíreniu choroby.

Prvý takýto dokument vydala kráľovská kancelária, po tom čo morová epidémia v roku 1562 ohrozila Bratislavu (vtedajšie hlavné mesto Uhorska), ale i hlavné mesto celej monarchie a sídlo panovníka – Viedeň. Obsiahly spis nazvaný Morový poriadok (*Ordo pestis*) [17], venoval pozornosť medzimestskému pohybu a zhromaždeniu obyvateľstva. Taktiež sa zaoberal aj problémom odstraňovania nečistoty a odpadkov. V tom istom duchu bol vydaný i ďalší protimorový poriadok a to *Ordo infectionis* z roku 1582 [18, Linzbauer, 1852-1856, p. 208-212]. Avšak tento bol stručnejší, ale poukazoval na tie isté body, ako predchádzajúci dokument. Podobne stanovené ciele mali aj iné protimorové poriadky a to z rokov 1625; 1630; 1648; 1649; 1652; 1654; 1659; 1679; 1680 a 1691 [19, Linzbauer, 1852-1856, p. 220-341].

Veľký význam pre Slovensko mal predovšetkým celouhorský protimorový poriadok, ktorý zostavil ostrihomský arcibiskup Leopold Kollonics v roku 1692 [20, Linzbauer, 1852-1856, p. 342-371]. Tento rozsiahly obežník určoval mestám povinnosť hlásiť všetky správy o šírení epidémie. Kollonicsov protimorový poriadok nariadil okamžité uzavretie všetkých krajinských ciest či prechodov na hraniciach krajín a ich neustále stráženie. Práve na týchto hraniciach sa mali zriadiť karanténne stanice, v ktorých sa dočasne zdržali cestujúci, ktorí mali preukázať svoju totožnosť a poukázať potvrdené údaje o zdravotnom stave [21, Bokesová-Uherová, 1989, p. 31].

Na prevenciu proti morovej nákaze bola zväčša zameraná aj osvetová zdravotnícka literatúra, ktorej autormi boli lekári či lekárnici. Jednou z prvých prác tohto zamerania bol od levočského lekára Samuela Spilenbergera [22]. Jeho práca vyšla v roku 1622 v nemčine a obsahovala predovšetkým rady týkajúce sa prevencie. Rovnaký cieľ sledovala aj práca od prešovského lekárnika Jána Webera s názvom *Amuletum* [23], ktorá vyšla nielen v bibličtine ale aj v nemčine a v maďarčine. Weberova práca pochádza z polovice 17. storočia pričom sa autor opiera o poznatky starovekých lekárskech autorít, najmä Hippokrata a Galena. Ján Weber sa vo svojej rozsiahlej práci zamerával na rekapituláciu dovtedajších poznatkov o morovej nákaze a na isté rady na ochranu pred nákazou. Za veľmi účinné považoval užívať šťavu i kôrku z citróna prípadne i cesnak. Odporúčal používať Theriak a Mithridatu [24]. Ďalšia z prác bola od bansko-bystrického lekára Otta Mollera z roku 1710, v ktorom poučoval obyvateľov mesta o ochrane pred morovou epidémiou [25, Bokesová-Uherová, 1989, p. 33].

Ďalšie veľmi zaujímavé práce z obdobia 18. storočia napísali: Jacobi Rudolf Keresztély z roku 1716 *De febre Castrensi oder Polnischen und Ungarischen Krankheit*; Schüller János György z roku 1726 *De morbo endemio Hagy máz oder Hitzigen Haupt-Krankheit*; Kreysel János Zsigmond z roku 1741 *De Morbo Hungarico sive febre castrensi*; Benkóti István z roku 1759 *De febre Hungarica seu castrensi*; Csapó József z roku 1759 *De Febre Hungarica*; Krisch Károly Henrik z roku 1761 *De necessrio usu vesica toriorum in febre castrensi*; Báty János z roku 1775 *Febris Hungarica*; Fúker Frigyes Jakab z roku 1777 *De salubritate et morbis Hungariae* či Huszty Zakariás Teofil z roku 1781 *Ungrisches Magazin* [26, Gyory, 1900, p. 99-113]. Všetky vymenované práce poukazujú vo veľkej miere na závažné infekčné ochorenia (pravé kiahne a s tým spojená variolizácia, mor a škvrnitý týfus), ktoré prebiehali celým obdobím 18. storočia.

Všetky nákazlivé choroby, medzi nimi predovšetkým mor, boli najväčším nebezpečenstvom, ktoré ohrozovalo ľudské zdravie i životy obyvateľov. Žiaľ, presné údaje o počte mŕtvych, nakazených či vyliečených nemáme. Keďže nemôžeme pri každej epidémii a v každej oblasti rekonštruovať, lebo chýbajú úradné záznamy o priebehu epidémie alebo ak sa aj zachovali, neboli vždy úplne spoľahlivé [27]. Je však úplne isté, že všetky roky morových epidémii výrazne zasiahli populačnú rovnováhu obyvateľstva. Za najzávažnejší doklad morovej epidémie v nejakej lokalite obvykle považujeme tzv. morové stĺpy. Ide o plastiky pripomínajúce najrôznejšie udalosti v histórii.

4. Morový stĺp Košice. Nepokojné roky stavovských povstaní na prelome 17. a 18. storočia zavŕšila v rokoch 1709 – 1710 morová epidémia čiernych kiahní. V priebehu troch mesiacov od júna do konca augusta 1710 zahynulo denne vo vtedy päťtisícovom meste vyše 20

obyvateľov/denne. Na pamäť tejto tragédie postavili v rokoch 1720 – 1723 na mieste bývalého vojenského popraviska súsošie Immaculata v Košiciach.

Na trojrohom kamennom podstavci so schodíkmi sa týči 14 metrov vysoký morový stĺp so sochou Immaculaty – a na jej vrchole je plastika Nepoškvrnenej Panny Márie a je to jedno z dominant Hlavnej ulice v Košiciach. Nad hlavou Panny Márie je 12 hviezd.

Hlavnou základňou stĺpu tvoria tri volúty s plastikami sv. Jozefa, Sebastiána a Ladislava. Na podstavci morového stĺpu sa nachádzajú aj pozlátene reliéfy, ktoré mali znázorňovať alegórie hladu, moru ale aj vojny. Tieto reliéfy vyhotovil zlatnícky majster Juraj Immerwohl. Odstránili ich až v roku 1881 pričom boli nahradené replikami. Okolie súsošia sa nachádza plot, pričom na pilieroch tohto plotu sú umiestnené nové plastiky sv. Gabriela, sv. Alžbety Uhorskej, sv. Margity, sv. Michala a sv. Barbory, ktoré vyhotovil sochár L. Hild zo Šoprone.

Slávnostne súsošie vysvätili 3. októbra 1723 pri bohatej účasti cirkevnej a svetskej honorácie. Súsošie Panny Márie malo symbolizovať vernosť, lásku, dobrotu a hlavne malo mesto ochrániť pred biedou a utrpením. Veľkou zaujímavosťou je to, že v súsoší sa ukrýval aj reliéf kosti sv. Valentína (sv. všetkých zaľúbených).

Autorom architektonickej časti stĺpu je košický staviteľ Tomáš Tornyossy a autorom barokových plastík bol sochár Štefan Grimming. Súsošie bolo rekonštruované niekoľkokrát. Prvá rekonštrukcia prebehla ešte v roku 1757; 1776; 1829; 1856; 1872 no najmä v roku 1909, na podnet košického farára Andreja Kozoru, kedy bolo upravené oplotenie. Počas 2. sv. vojny bolo súsošie značne poškodené. A práve preto v rokoch 1949 – 1951 a následne v rokoch 1971 – 1972 ho reštauroval akademický sochár V. Löffler. Treba povedať, že počas týchto rekonštrukcií boli viaceré drobnejšie plastiky vymenené za kópie. Opravil a vymenil poškodené časti sôch Nepoškvrnenej Panny Márie a sv. Jozefa, vyhotovil nové sochy sv. Sebastiána, sv. Barbory a sv. Alžbety biblickej. Na tieto práce, žiaľ, použil nekvalitný pieskovec. Najväčšiu a azda najkvalitnejšiu rekonštrukciu súsošia v hodnote približne deväť miliónov korún (okolo 30-tisíc eur) urobila v rokoch 1995 – 1999 reštaurátorská kamenárska firma Cvacho a Kolník. Vtedy takmer všetky sochy vymenili za verné kópie z umelého kameňa. Ani jedna pôvodná časť súsošia teda dnes už nejestvuje. Časti súsošia sú uložené vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach [28, Frický, 1974, p. 31-32].

5. Morový stĺp Prešov. Morová epidémia trápila mesto Prešov a jeho okolie v období rokov 1679 a 1710. Na pamäť tejto tragédie postavili jezuiti v roku 1751 za historickú budovu prešovského kolégia, obklopené okrasnými stromami, pieskovcové barokové súsošie Immaculata, čo z latinčiny znamená „Nepoškvrnená“. Pôvodne na tomto mieste stálo od marca do septembra 1687 popravisko prešovského krvavého súdu.

Na trojdielnom podstavci sa nachádzajú plastiky svätcov, ktorých autor je Jozef Hartman. Väčšinu peňazí na stavbu (1200 zlatých) odkázal v závete mešťan Ján Rudiger Feigenbuz, ďalšie darovali grófkyně Csákyová a Pethöová.

Hlavnou dominantou tohto súsošia je pozlátaná socha Madony s dieťaťom, korunou a žezlom. Samotné súsošie, ktorého stĺp má štyri strany, obkolesujú 4 sochy svätcov, a sú umiestnené na podstavcoch. Z nich je pôvodná socha svätého Jana Nepomuckého a socha svätého Mikuláša. V úrovni týchto sôch, ale na stenách stĺpa, sú orámované reliéfy Košických mučeníkov. Nad nimi sa týčia 4 menšie sochy. Ako bolo spomínané na vrchole súsošia dominuje celému dielu, vznešená socha Nepoškvrnenej Panny Márie s Ježiškom na ľavej ruke, ktorý drží zemeguľu a žezlom v pravej ruke. Na hlavách týchto skulptúr sú pozlátané kráľovské korunky. Základnú rekonštrukciu celého súsošia, vykonal v roku 1967, košický sochár Vojtech Löffler. Ďalšia reštaurovanie tohto súsošia prebiehalo v rokoch 1995 – 1997 [29, Švorc, 1997, p. 71-72].

6. Záver. V období medzi rokmi 1450 až 1737 prebiehali v Európe mohutné morové epidémie. Na európsky kontinent bol mor, zo svojich prirodzených ohnísk (Blízkeho východu či Afriky), zavlečený rôznymi vojnami (predovšetkým s Turkami) a obchodom. Časté epidémie moru prebiehali aj na území dnešného Česka a Slovenska.

Najrozsiahlšie epidémie tohto onemocnenia postihli Čechy a Moravu v rokoch 1550 – 1556; 1582 (tzv. veľký pražský mor); 1598 – 1599; 1679 – 1680; 1713 – 1716 a 1736. Územie

Slovenska bolo morovou epidémiou zasiahnuté obzvlášť v rokoch 1545; 1562; 1572; 1582; 1622; 1625; 1633; 1645; 1652; 1655; 1678 – 1680; 1690; 1692; 1708 – 1713 [30, Niklíček – Štein, 1985, p. 57].

Za najzávažnejší doklad morovej epidémie v nejakej lokalite obvykle považujeme tzv. morové stĺpy. Ide o plastiky pripomínajúce najrôznejšie udalosti v histórii. Ako príklad môžeme uviesť mariánsky stĺp na staromestskom námestí v Prahe, ktorý bol postavený pri príležitosti ukončenia 30-ročnej vojny a neskôr slúžil ako morový stĺp.

Časté delenie na mariánske, trojičné či morové stĺpy budí zdanie, ako by sa tieto tri skupiny od seba líšili, práve tým, čo je na nich vyobrazené. To však nie je pravda. Tieto stĺpy vznikali v dobe, kedy neostával čas na to, aby ktokoľvek platil veľké sumy za materiál a už vôbec nie na slávneho sochára. Mor bol iba jednou z mnohých príležitostí, ktoré dali podnet k vzniku stĺpových plastik. Objavujú sa stĺpy aj pri príležitosti ukončenia vojny, uchránenie pred tureckým nebezpečenstvom ale boli aj podnety individuálne, ako napr. za uzdravenie manželky a pod. Vo svojom príspevku som vybrala dva morové stĺpy a to v mestách Košice a Prešov, ktoré poukazujú práve na morovú epidémiu [31, Černý-Havlík, 2008, p. 87].

Obrazová príloha
Immaculata v Košiciach

[32]

[33]

[34]

[35]

[36]

[37]

[38]

[39]

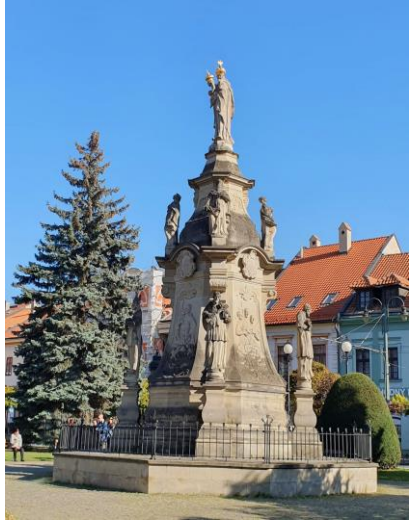

[40]

[41]

Immaculata v Prešove

[42]

[43]

[44]

[45]

[46]

[47]

References:

[1] Tu máme na mysli, že k základným potrebám obyvateľstva patrila pitná a úžitková voda. Je známe, že obyvatelia na vidieku sa uspokojovali s vodou z potokov prípadne si hlbili studne. V mestách bol nedostatok vody riešený tak, že ju privádzali dreveným potrubím zo vzdialenejších bohatších zdrojov. Kremnica si v rokoch 1445 – 1446 vybudovala svoj vlastný vodovod začiatkom 16. storočia nasledovala i Banská Bystrica. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: SAV, 1973, s.43.

[2] Mor je zoonóza hlodavcov s prírodnou ohniskovosťou a je prenosný na človeka. U človeka mor prebieha v niekoľkých klinických formách, pričom najzávažnejšia je forma bubonická, menej častá pľúcna a veľmi zriedkavá je črevná forma. Bubonická forma moru sa začína zvyčajne náhle, s vysokými teplotami a zdurenými lymfatickými uzlinami a to najčastejšie inguinálnych či axilárnych. Neskôr uzliny nahnisajú a po prevalení hnisu navonok sa objavia vrede. Pľúcna forma sa začína náhle a to 1 až 2 dni, prebieha ako ťažký zápal pľúc s vykašľávaním krvavého hlienu. Pri tejto forme moru je až 80% úmrtnosť. Pôvodca nákazy je baktéria *Yersinia pestis*, je krátka gramnegatívna tyčinka. Táto baktéria je vysoko odolná a je schopná prežiť celé týždne až mesiace. Inkubačná doba pri bubonickej forme je 2 až 4 dni, pri pľúcnej forme 1 až 3 dni. Prameňom pôvodcu nákazy sú najmä choré hlodavce. Pri pľúcnej forme môže byť pôvodcom nákazy aj chorý človek. Prenos nákazy uskutočňujú blchy (blcha morová), ktoré parazitujú prevažne na chorých hlodavcov a prenášajú ochorenie z jedného hlodavca na druhého. Prenos na človeka sa uskutoční cicaním krvi blchou, ktorá predtým cicala na chorých hlodavcov. ČERVENKA, J. a kol. *Epidemiológia*. Martin: Osveta, 1985, 213.

[3] Danielm M. (1985). *Tajné stezky smrtonošů*. Praha: Mlada fronta.

[4] Dobson, M. (2009). *Choroby postrach ľudstva. Neobyčajné príbehy o smrteľných chorobách v dejinách ľudstva*. SLOVARR: Bratislava.

[5] Pričom v celom svete sa uvádza, že v tomto období bolo okolo 75 miliónov ľudí.

[6] Poznámka autora: tu máme na mysli, súvislosti s vojnovými pomermi v tomto období, jednak s protitureckými bojmi ale i protihabsburskými povstaniami, ktoré prebiehali na území Slovenska.

[7] Bokesová – Uherová. M. (1973). *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: SAV.

[8] Linzbauer, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 - 1856, Tomus. I. s. 123, č. 240.

[9] Linzbauer, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 - 1856, Tomus. I. s. 180, č. 309.

[10] Kollárová, Z. (1993). *Epidémia a nákazlivé choroby, postihujúce obyvateľstvo Spiša od 13. po 19. storočie*. In: Peter Švorc. *Ludovít Markušovský a jeho doba*. Prešov: Univerzum.

[11] Linzbauer, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 - 1856, Tomus. I. s. 194, č. 313.

[12] Rippa, B.K. (1956). *K histórii medicíny na Slovensku*. Bratislava: SAV.

[13] Situácia v Európe nebola o nič lepšia vo francúzskom prístave Marseille v rokoch 1720 – 1721 bola veľmi vážne splanutie morovej epidémie. Epidémia sa šírila príchodom jednej lode s nakazenou posádkou zo Sýrie. Uvádza sa, že z celkového počtu 90 000 obyvateľov zomrelo 40 000. Daniel, M. (1985). *Tajné stezky smrtonošů*. Praha: Mlada fronta, s. 64.

[14] V regióne Spiš sa morová nemoc prvýkrát objavila v roku 1709 a posledný výskyt sa choroby bol v roku 1712. Kollárová, Z. (1993). *Epidémia a nákazlivé choroby, postihujúce obyvateľstvo Spiša od 13. po 19. storočie*. In: Peter Švorc. *Ludovít Markušovský a jeho doba*. Prešov: Univerzum. s. 114.

[15] Kollárová, Z. (1993). *Epidémia a nákazlivé choroby, postihujúce obyvateľstvo Spiša od 13. po 19. storočie*. In: Peter Švorc. *Ludovít Markušovský a jeho doba*. Prešov: Univerzum.

[16] Bokesová-Uherová, M. (1973). *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: SAV.

[17] Ordo pestis bol vydaný vo Viedni v roku 1562. Tento dokument v plnej formulácii v nemeckom texte uverejnil F. X. Linzbauer. LINZBAUER, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 - 1856, Tomus. I. s.181-193, č. 312.

[18] Linzbauer, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 - 1856, Tomus. I. s. 208-212, č. 340.

[19] Linzbauer, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 - 1856, Tomus. I. s. 220-341.

[20] Linzbauer, F.X. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae. 1852 – 1856, I. č. 464.

[21] Bokesová-Uherová, M. (1989). *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: OSVETA.

[22] Hrozba moru bola podnetom pre Samuela Spilenbergera na vydanie jeho druhej knihy v roku 1632 pod názvom *Pestis alexiacus renovatus*. Je to akýsi prehľad terapeutických možností pri ochorení morom. Autor vo svojom diele vydáva aj liečivá, ktoré boli dostupné v jeho lekárni. Bartunek, A. (2001). *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin: OSVETA, s.159.

[23] *To gest; Zpráva krátka a potřebná o Moru, Jakýchby Prostředků náležitých y zdrawj y Nemocnj w čas Moru vžjwati měli, učiněná od Jana Webera, Apatikáře Pressowského. Leutschoviae.*

[24] Rôzne vtedajšie liečivá, ktoré sa pripravovali vo veľkých množstvách.

[25] Bokesová-Uherová, M. (1989). *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: OSVETA.

[26] Györy, T. (1900). *Morbus Hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány*. Budapešť.

[27] Pravda je i tá, že výpovedná hodnota jednotlivých cirkevných matrik z daných období, ktoré zaznamenávajú morovú epidémiu, má mnoho nedostatkov. Treba zdôrazniť, že v týchto materiáloch sú uvádzané veľmi nepresné príčiny smrti. Dôvod týchto nepresných

informácií bol ten, že lekári ako aj kňazi na začiatku vypuknutia epidémie, sami nevedeli spoľahlivo diagnostikovať chorobu, ale aj preto, že uvádzané príčiny smrti sa zakladali na subjektívnych názoroch. A práve preto, sú uvádzané v cirkevných matrikách rôzne choroby, ktoré zapríčinili smrť. V cirkevných matrikách sa uvádzajú ochorenia ako úplavica (dysentéria), neznáme ochorenie (morbus ignotus) zvracanie (vomitus), febris a hnačky (diarrhoea).

[28] Frický, A. (1974). *Kultúrne pamiatky*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach.

[29] Švorc, P. (1997). *Sprievodca po historickom Prešove*. Prešov: UNIVERSUM.

[30] Niklíček, L – Stein, K. (1985). *Dejiny medicíny v datech a faktech*. Praha: Avicenum.

[31] Černý, K – Havlík, J. M. *Jezuité a mor*. Praha: Cover & Typo.

[32] Súsošie Immaculata v Košiciach. Autor fotografie: J. Dziaková.

[33] Plastika Nepoškvrnenej Panny Márie. Autor fotografie: J. Dziaková.

[34] Socha Sv. Jozefa. Autor fotografie: J. Dziaková.

[35] Socha Sv. Sebastián. Autor fotografie: J. Dziaková.

[36] Socha Sv. Ladislava. Autor fotografie: J. Dziaková.

[37] Socha Sv. Barbora. Autor fotografie: J. Dziaková.

[38] Socha Sv. Margita. Autor fotografie: J. Dziaková.

[39] Socha Sv. Alžbeta Uhorská. Autor fotografie: J. Dziaková.

[40] Socha Sv. Gabriel. Autor fotografie: J. Dziaková.

[41] Socha Sv. Michal. Autor fotografie: J. Dziaková.

[42] Súsošie Immaculata v Prešove. Autor fotografie: J. Dziaková.

[43] Socha Nepoškvrnenej Panny Márie s Ježiškom, ktorý drží zemeguľu v ľavej ruke a žezlo v pravej ruke. Autor fotografie: J. Dziaková.

[44] Socha svätého Jana Nepomuckého. Autor fotografie: J. Dziaková.

[45] Socha svätého Mikuláša. Autor fotografie: J. Dziaková.

[46] Poznámka autora: orámované reliéfy košických mučeníkov. Spoločné označenie Marka Križina, Štefana Pongráca a Melichara Grodeckého, ktorí boli umučení 7. septembra. 1619 v Košiciach a to počas povstania Gabriela Betlena. Boli obeťami medzi protestantmi a katolíkmi v období vojen s Osmanskou ríšou. Pápež Ján Pavol II. ich v roku 1995 počas svojej návštevy v Košiciach vyhlásil za svätých. Autor fotografie: J. Dziaková.

[47] Portrét Lucasa Schulza z obdobia rokov (1830 – 1840). Spravuje: Východoslovenské múzeum v Košiciach.

Biography of the author:

Name: Jana Dziaková.

Organization: Institute of History, Faculty of Arts of University of Prešov in Prešov, Slovak Republic.

Personal e-mail: dziakova.janka20@gmail.com.

**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИМІРЮВАННЯ ТА
ОЦІНКИ ГІДНОЇ ПРАЦІ У СВІТЛІ АНТРОПОСЕМІОТИКИ ПРАВА****Лілія Амелічева****SOME PROBLEMS OF LEGAL SUPPORT MEASUREMENT AND EVALUATION OF
DECENT WORK IN THE LIGHT OF ANTHROPOSEMIOTICS OF LAW****Liliya Amelicheva**

Анотація. *Стаття присвячена проблематиці правового забезпечення вимірювання та оцінки гідної праці в Україні у світлі антропосеміотики права.*

Метою статті є вивчення підходів у сфері комплексного вимірювання й оцінки гідної праці, зокрема, через правові показники (або правові знаки, якщо слідувати за методологією антропосеміотики права); виявлення проблем правового забезпечення моніторингу гідної праці в Україні, а також розробка пропозицій щодо удосконалення національного законодавства про працю у зазначеній сфері. За результатами проведеного дослідження запропоновано з метою правового забезпечення чіткої періодичності та строків проведення вимірювання й оцінки гідної праці в Україні внести відповідні зміни до Положення про Директорат норм та стандартів гідної праці при Міністерстві соціальної політики.

Ключові слова: *гідна праця, норми і стандарти гідної праці, правові показники гідної праці, вимірювання й оцінка гідної праці.*

Summary. *The article is devoted to the problem of legal support for the measurement and evaluation of decent work in Ukraine in the light of anthroposemiotics of law. The author analyzes the special literature, statistical data and current labor legislation in the field of measurement and evaluation of decent work. It is concluded that the legal and socio-economic value of decent work as a verbal sign structure in the information and normative space is underestimated in the light of the anthroposemiotics of law, given the involvement of this phenomenon to the person.*

The purpose of the article is to study approaches in the field of complex measurement and evaluation of decent work, in particular, through legal indicators (or legal signs, if you follow the methodology of anthroposemiotics of law); to identify problems of legal support for monitoring decent work in Ukraine; to develop proposals for improving national labor legislation in this area.

The article highlights approaches for measuring and assessing decent work, in particular through legal indicators applied by the state authorities in Ukraine: 1) the system of indicators of monitoring the status of achievement SDG's Ukraine (according to the methodology of the United Nations); 2) the system of indicators of monitoring the status of decent work in Ukraine (according to ILO methodology). The author proves that the studied approaches are not perfect. They have a number of positive and negative aspects.

According to the results of the study it is proposed to make appropriate changes to the Regulations on the Directorate of norms and standards of decent work in order to ensure a clear legal periodicity and timing of the measurement and evaluation of decent work in Ukraine.

Key words: *decent work, norms and standards of decent work, legal indicators of decent work, measurement and evaluation of decent work.*

Актуальність теми дослідження. Одним із завдань забезпечення правового й соціально-економічного феномену сучасності – гідної праці – є її комплексне вимірювання й оцінка через правові показники або правові знаки (правові рамки за термінологією МОП), тематичними індикаторами в таких сферах, як: зайнятість й

професійна освіта; соціальний захист; соціальний діалог; трудові права (щодо оплати праці, трудової честі, безпеки праці тощо) та заборона дискримінації в галузі праці. Слід відразу зауважити, що за Програмою гідної праці МОП (яка є сукупністю положень програмного значення, підготовлених на основі Декларації МОП «Про основні принципи та права у світі праці» (1998) та розвинених на основі Декларації МОП «Про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації» (2008) [1, р. 540]), зазначені сфери, які піддаються вимірюванню й оцінці, визначаються компонентами багатоаспектної й поліфункціональної гідної праці.

У науковому світі сьогодні, на наш погляд, правова й соціально-економічна цінність гідної праці як вербальної знакової конструкції в інформаційно-нормативному просторі недооцінена, зокрема, науковцями-юристами, у світлі семіотики права як філософсько-правової концепції, що здатна забезпечити дослідження права як системи специфічних функціонально зорієнтованих знаків, кодів, символів тощо [2, Balinska, 2013, р. 2]. Також варто відмітити, враховуючи дотичність гідної праці до людини, що нині сформувався на країновому рівні чіткий запит на дослідження щодо комплексного вимірювання й оцінки гідної праці у світлі саме антропосеміотики права. Адже цей розділ семіотики є чи не найбільш природним міждисциплінарним поєднанням: бо тільки людина (*homo semioticus*) в силу своєї здатності до абстрагування та членороздільного висловлювання своїх думок може бути продуцентом або творцем смислових й правових знаків й одночасно розкриватися сама як знак [2, Balinska, 2013, р. 7].

Удосконаленню кількісної та якісної складової правових показників, індикаторів тематичних сфер гідної праці (інакше кажучи, норм і стандартів гідної праці, якщо відштовхуватися від назви та функціональних повноважень нещодавно створеного специфічного Директорату норм і стандартів гідної праці в структурному апараті Міністерства соціальної політики України), що призначені для комплексного вимірювання й оцінки її компонентів, присвятило свої наукові праці багато вчених та фахівців-експертів МОП. Серед них слід зазначити Р. Анкера, І. Чернишова, Ф. Еггера, Дж. Риттера [3, Anker, Chernishev, Egger, Mehran, Ritter, 2003], Д. Гая [4, Ghai, 2003] та ін., які внесли великий вклад у розробку підходу МОП до комплексного вимірювання й оцінки компонентів гідної праці за країною Програмою гідної праці МОП.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних і практичних положень в сфері моніторингу й оцінки норм і стандартів гідної праці також внесли вчені А. Сен [5, Fukuda-Parr, 2003], У-Х. Махбуба [6, Baru, 1998], які є розробниками Індексу людського розвитку, включеного в систему показників Програми розвитку ООН, на базі якої деякі держави також проводять вимірювання компонентів гідної праці на національному рівні.

Важливу роль в удосконаленні кількісної та якісної складової норм і стандартів гідної праці з метою її моніторингу й оцінки відіграла група вчених й експертів під керівництвом Б. Ротена й Дж. Парк, яка здійснювала підготовку «Дорожньої карти» з розробки статистики про досягнення Цілей в галузі Сталого Розвитку до 2030 року Конференції європейських статистів під егідою ЄЕК ООН [7], де одна із 17-ти глобальних цілей (ціль 8) безпосередньо пов'язана із забезпеченням гідної праці. Отже, зазначена «Дорожня карта» нині слугує керівництвом для національних статистичних управлінь щодо складання статистики про досягнення цілей сталого розвитку (далі – ЦСР).

В галузі академічних наук зазначена проблематика викликає підвищений інтерес багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних економістів й соціологів, таких як Г.Р. Баймурзіна й інші [8, Baimurzina, Valiahmetov, Kolosova, 2012], О.А. Дороніна [9, Doronina, 2018], Н. Ільєнко [10, Iliencko, 2014], Л.В. Санкова [11, Sankova, 2011], Л.В. Шаульська [12, Shaulska, 2014] та ін.

Правові ж аспекти зазначеної проблематики за методологією трудового права нині активно досліджується багатьма вченими-правознавцями України та зарубіжних країн, такими як В.В. Жернаков [13, Zhernakov, 2018], Т.О. Зикіна [14, Zikina, 2014], М.В. Панченко [15, Panchenko, 2019], І.С. Сахарук [16, Saharuk, 2018], К.Л. Томашевський

[17, Tomashevskii, 2017], С.С. Худякова [18, Hudyakova, 2013] та ін. Однак, попри розмаїття наукових доробків з даної тематики, все ж таки системного дослідження сучасних проблем правового забезпечення гідної праці з питань вимірювання й оцінки гідних умов праці, на жаль, ще не проводилося, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Метою цієї статті є вивчення підходів у сфері комплексного вимірювання й оцінки гідної праці, зокрема, через правові показники (або правові знаки, якщо слідувати за методологією антропосеміотики права), виявлення проблем правового забезпечення моніторингу гідної праці в Україні, а також розробка пропозицій щодо удосконалення національного законодавства про працю у зазначеній сфері.

Основний текст. Базуючись на вищезазначеному, слід розглянути наступні підходи вимірювання й оцінки гідної праці, зокрема, через правові показники, які застосовуються органами державної влади в Україні: 1) за системою показників моніторингу стану досягнення ЦСР України (за методологією ООН [19]); 2) за системою показників моніторингу стану забезпечення гідної праці в Україні (за методологією МОП [20]).

1. Підхід вимірювання й оцінки гідної праці за системою показників моніторингу, зокрема правових, стану досягнення ЦСР України (за методологією ООН). Відповідно до указу Президента України від 30 вересня 2019 року, № 722/2019 «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», однією із 17-ти глобальних ЦСР нашої держави проголошено – сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх. Зазначена ціль, як зауважується в цьому стратегічному правовому показникові або знакові, користуючись термінами антропосеміотики права, є орієнтиром для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Не можна не відмітити, що зазначена ціль перенесена один до одного із тексту резолюції ГА ООН від 25 вересня 2015 року, № 70/1 про глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року й сформульована за економетричним підходом, де на першому місці зазначається не гідна праця людини та її права, а економічне зростання, а гідна праця фактично зауважується як засіб забезпечення цього зростання. Однак, вже в урядовому документі «Національна доповідь 2017: Цілі Сталого Розвитку України, в якому 17 глобальних ЦСР адаптовані з урахуванням специфіки національного розвитку, ціль 8 зауважується як «гідна праця та економічне зростання» [21]. Вона конкретизується у наступних завданнях: підвищити рівень зайнятості; скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок; сприяти забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки; збільшити кількість зайнятих у суб'єктів середнього та малого підприємництва тощо. Також варто відмітити, що враховуючи багатоаспектність і поліфункціональність гідної праці, для її забезпечення важливі й інші ЦСР України, передбачені у зазначеному указі. Так, ціль 5 «гендерна рівність» конкретизується у досягненні збалансованого співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, збільшенні частки представництва жінок у радах всіх рівнів, серед посад вищого корпусу державної служби. Ціль 10 «скорочення нерівності» деталізується у завданнях: проводити політику оплати праці на засадах рівності і справедливості, провести реформу пенсійного страхування на засадах справедливості і прозорості. Необхідно вказати, що апріорі неможливо виконати всі ці завдання для досягнення зазначених цілей без належного правового забезпечення шляхом осучаснення відповідного законодавства в сфері праці.

Й головне, на що б хотілося звернути увагу у контексті цього дослідження, в указі Президента України від 30 вересня 2019 року, № 722/2019 вказується про впровадження у

короткі строки дієвої системи моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та обов'язкового щорічного оприлюднення його результатів. Враховуючи схвалену Урядом України у 2018 році Рамкову програму партнерства між Україною та Організацією Об'єднаних Націй на 2018-2022 роки з бюджетом у 667 млн. дол. США, яка є важливою базою зі стратегічного планування та вагомою допомогою Україні на зазначений період, можна бути впевненим, що система моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку України, у тому числі, щодо забезпечення гідної праці, за системою показників Програми розвитку ООН буде дійсно впроваджена.

Отже, з аналізу положень указу Президента України від 30 вересня 2019 року, № 722/2019 можна зробити декілька важливих висновків. По-перше, система вимірювання й оцінки гідної праці в Україні за показниками Програми розвитку ООН лише нещодавно розпочала діяти, тому прогнозувати її результативність з прицілом на 2030 рік поки зарано. Хоча у першому моніторинговому звіті за 2015-2018 роки (моніторингу прогресу на шляху досягнення ЦСР 8 відповідно до національних завдань) [21] вже надаються перші результативні оцінки гідній праці в Україні за деякими показниками. Так, за цей період виявлено, що високою лишається неформальна зайнятість, зберігається нерівність в оплаті праці чоловіків і жінок та проблеми у сфері забезпечення надійних та безпечних умов праці тощо. По-друге, забігаючи наперед, можна вже зазначити, що за цією методикою не всі компоненти гідної праці будуть підпадати під моніторинг (а саме, вже не підпадають такі, як: соціальний діалог, повага до трудових прав й ін.). Інакше кажучи, їх реальний стан не буде відображатися через економічні й соціологічні індикатори моніторингу ЦСР України. Як наслідок, відповідні правові показники (знаки або акти), що повинні забезпечувати прогрес гідної праці як глобальної ЦСР України до 2030 року також не будуть предметом належного дослідження з питань виявлення проблем забезпечення, у тому числі, правового, всіх компонентів зазначеної праці.

Отже, враховуючи, що «семіотичний погляд – це перспектива, яка впливає з реалістичної спроби жити роздумливо і виводити наслідки з простого усвідомлення цілості нашого досвіду від його найпростіших джерел у почуттях до його вишуканих досягнень розуміння, що є мережею або павутиною знакових відношень» [22, Dili, p. 49], на жаль, слід констатувати, що з позиції антропосеміотики права досліджуваний підхід моніторингу стану досягнення ЦСР України, зокрема, належного забезпечення гідної праці трудівників, не є досконалим.

2. Підхід вимірювання й оцінки гідної праці за системою показників, зокрема, правових, моніторингу стану забезпечення гідної праці в Україні (за методологією МОП). Починаючи з 2008 року, МОП з фінансовою допомогою ЄС започаткували Проект МОП/ЄС «Моніторинг та оцінка прогресу з питань (щодо) гідної праці в Україні», який глобально в нашій державі імплементується завдяки країновій Програмі гідної праці МОП. Завдяки такому Проекту, за рамковими показниками МОП розроблений моніторинговий звіт «Профіль гідної праці України» (2011 р.), та у 2012 році вийшло вже друге оновлене видання цього документу.

Метою розробки «Профілю гідної праці в Україні» (далі – Профіль) є критична оцінка прогресу змін, що відбувається в Україні з питань гідної праці, та самостійне вирішення поставлених завдань через необхідні політичні рішення. Так, Профіль базується на 11 індикаторах за тематичними сферами дослідження гідної праці та на 21 правовому показнику, що разом відбивають існуюче правове забезпечення кожної компоненти цієї праці. Відповідальним за проведення моніторингу та оцінки прогресу змін щодо гідної праці в Україні визначено Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Мінсоцполітики та НАН України.

Отже, у зазначеному документі вимірювання й оцінка гідної праці відбувається за наступними тематичними індикаторами та правовими показниками, які їм відповідають (див. Таб. 1).

Таб. 1: Система показників вимірювання й оцінки гідної праці в Україні за методологією МОП

Компоненти (стовпи) гідної праці	Індикатори за тематичними сферами дослідження гідної праці	Правові показники гідної праці
1	2	3
1. Справедлива, повна і продуктивна зайнятість.	1. Економічний та соціальний контекст для гідної праці.	1. Адміністрація праці. (Конвенція МОП про адміністрацію праці 1978р. (№150), Конвенція МОП про інспекцію праці 1947р. (№81), Конвенція МОП про інспекцію праці (сільське господарство) 1969р. (№129), Конвенція про статистику праці 1985р. (№160), КЗпП України тощо).
	2. Можливості щодо зайнятості.	2. Зобов'язання уряду щодо повної зайнятості. 3. Страхування від безробіття. (Конвенція МОП про політику зайнятості 1964р. (№122), (Конвенція МОП про розвиток людських ресурсів 1975р. (№142), КЗпП України Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» тощо).
2. Трудові права і заборона дискримінації в галузі праці.	3. Адекватний заробіток та продуктивна праця.	4. Установлена законом мінімальна заробітна плата. (Конвенція МОП про встановлення мінімальної заробітної плати 1970р. (№131), КЗпП України, Закон України «Про оплату праці» тощо).
	4. Гідна тривалість робочого часу.	5. Максимальна тривалість робочого часу. 6. Щорічна оплачувана відпустка. (Конвенція МОП про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень, 1935р. (№47), Конвенція МОП про щотижневий відпочинок в торгівлі та установах, 1957р. (№106), КЗпП України, Закон України «Про відпустки» тощо).
	5. Поєднання трудового, сімейного та особистого життя.	7. Відпустка у зв'язку із вагітністю та пологами. 8. Батьківська відпустка по догляду за дитиною. (Конвенція МОП про охорону материнства (переглянута) 1952р. (№103), Конвенція МОП про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками, 1981р. (№156), КЗпП України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» тощо).
	6. Праця, що має бути скасована.	9. Дитяча праця. 10. Примусова праця. (Конвенція МОП про мінімальний вік 1973р. (№138), Конвенція МОП про примусову працю 1957р. (№105) була ратифікована у 2000 році; Конвенція МОП про найгірші форми дитячої праці 1999 року, (№182) КЗпП України тощо).
	7. Стабільність та впевненість у збереженні роботи.	11. Припинення трудових відносин. (Конвенція МОП про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982р. (№158), КЗпП України тощо).
	8. Рівні	12. Рівні можливості та ставлення.

	можливості та ставлення у сфері зайнятості.	13. Рівна оплата праці чоловіків і жінок за рівноцінну працю. (Конвенція МОП про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951р. (№100), Конвенція МОП про дискримінацію (в галузі зайнятості та занять) 1958р. (№111), КЗпП України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» тощо).
	9. Безпечне виробниче середовище.	14. Виробнича травма. 15. Інспекція праці. (Конвенція МОП про безпеку і гігієну праці 1981р. (№155), Закон України «Про охорону праці», КЗпП України, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці» тощо).
3. Соціальний захист (соціальне забезпечення).	10. Соціальне забезпечення.	16. Пенсія. 17. Непрацездатність через хворобу / лікарняний лист. 18. Непрацездатність у зв'язку з інвалідністю. (Конвенція МОП про мінімальні норми соціального забезпечення 1952р. (№102), КЗпП України, Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», Закон України «Про пенсійне забезпечення», Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», Закон України «Про соціальні послуги» тощо).
4. Соціальний діалог.	11. Соціальний діалог, представництво роботодавців та працівників.	19. Свобода об'єднання та право на організацію. 20. Право на колективні переговори. 21. Тристоронні консультації. (Конвенція МОП про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 року (№87), Конвенція МОП про право на організацію та ведення колективних переговорів 1949р. (№98), Конвенція МОП про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм (Міжнародні стандарти праці) 1976р. (№144), КЗпП України, Закон України «Про соціальний діалог в Україні», Закон України «Про колективні договори і угоди», Закон України «Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності», Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» тощо.)

Дані в таблиці наведені за даними «Профілю гідної праці України» (2-ге видання) та «Програми гідної праці МОП для України 2016-2019» та [20; 23].

Запроваджена зазначена система тематичних індикаторів та правових показників вимірювання й оцінки гідної праці в Україні за методологією МОП має як позитивні, так і негативні аспекти.

До позитивних аспектів слід віднести, в першу чергу, те, що для України як країни, що розвивається, має проблеми з корумпованістю в усіх сферах суспільного життя, тіньовою економікою, незадекларованою працею, достатньо низьким рівнем точності й правдивості державної статистики – це великий крок уперед здійснювати критичний і правдивий моніторинг гідної праці з елементами зовнішнього аудиту (за участю експертів

такої поважної правозахисної міжнародної інституції як МОП). Також прогресивним аспектом є й те, що, на базі розробленого Профілю відразу стають зрозумілими не тільки важливі досягнення в сфері забезпечення гідної праці, але й перспективи запровадження на національному рівні нових правових показників (особливо на базі міжнародних трудових стандартів). Так, вже сьогодні слід активніше проводити підготовку до ратифікації Україною під час впровадження вже наступної країнової Програми гідної праці МОП на 2020-2024 роки (пріоритети якої зараз активно опрацьовуються урядовцями, роботодавцями та профспілами спільно з експертами МОП) деяких важливих Конвенцій МОП. Такими важливими й бажаними для імплементації міжнародними стандартами є: Конвенція МОП 2000 р. (№ 183) про перегляд Конвенції про охорону материнства (переглянутої) 1952 р. № (103), Конвенція МОП про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби 1969 р. (№ 130), Конвенція про гідну працю домашніх працівників 2011 р. (189), Конвенція МОП щодо викорінення насильства та домагань у світі праці 2019 р. (190) та ін. Також за Профілем легко зробити висновки, що на часі прийняття довгоочікуваного кодифікованого акту в сфері праці, в якому будуть закладені нові засади, що відповідають новітнім викликам і загрозам трудовим відносинам у зв'язку з глобалізацією, цифровізацією й прекарізацією. Також давно назріло питання щодо реформування законодавства у сфері оплати праці, щоб подолати зрівнялівку й не адекватну тарифікацію держсектора. Суспільство очікує на нові пенсійні законодавчі акти, що продовжать реформування пенсійної системи з метою подолання бідності серед великого прошарку пенсіонерів, особливо тих, які заробили свій загальний страховий стаж за часів СРСР й ін.

На рахунок негативних аспектів зазначеної системи моніторингу, на наш погляд, по-перше, слід віднести те, що ця система показників вибудована більше за економетричним підходом, де гідна праця більше розглядається як засіб гарантування економічного зростання, а не як право людини у світлі загальної теорії прав людини й антропосеміотики права. Зазначене питання є дискусійним й вимагає окремого дослідження. По-друге, слід зауважити й про відсутність законодавчо регламентованої періодичності проведення вимірювання й оцінки гідної праці в Україні. Варто було б Директорату норм та стандартів гідної праці при Міністерстві соціальної політики чітко встановити періодичність та строки проведення зазначеного моніторингу й внести відповідні зміни до його Положення тощо.

Висновки. Аналіз спеціальної літератури, статистичних даних й чинного трудового законодавства в сфері забезпечення гідної праці дозволяє зробити висновок, що правова й соціально-економічна цінність гідної праці як вербальної знакової конструкції в інформаційно-нормативному просторі недооцінена, зокрема, у світлі антропосеміотики права, враховуючи дотичність цього феномену й людини.

Аргументовано, що вивчені підходи вимірювання й оцінки гідної праці, зокрема, через правові показники, які застосовуються органами державної влади в Україні: 1) за системою показників моніторингу стану досягнення ЦСР України (за методологією ООН); 2) за системою показників моніторингу стану забезпечення гідної праці в Україні (за методологією МОП) – не є досконалими. Вони мають як ряд позитивних аспектів (базуються на сучасних методах моніторингу вагомих суспільних процесів і явищ, розроблених провідними міжнародними правозахисними організаціями й ін.), так і негативних (організовані за економетричним підходом й ін.). Запропоновано з метою правового забезпечення чіткої періодичності та строків проведення вимірювання й оцінки гідної праці в Україні внести відповідні зміни до Положення про Директорат норм та стандартів гідної праці при Міністерстві соціальної політики.

Отже, проведені дослідження не вичерпує всього комплексу проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням вимірювання та оцінки гідної праці, зокрема, за правовими показниками у світлі антропосеміотики права, з урахуванням чого ці питання мають стати предметом подальшого наукового опрацювання.

Список використаних джерел:

- [1] Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти т. Харків: Право, 2018. Т.11. Трудове право / редкол. С.М. Прилипко (голова) та ін. 776 с.
- [2] Балинська О.М. Семіотика права: монографія. Львів, 2013. 416 с.
- [3] Anker R., Chernishev I., Egger P., Mehran F., Ritter Jiseph R. Measuring decent work with statistical indicators. *International Labor Review*. Geneva. 2003. Vol. 142. № 2. P. 179–212.
- [4] Dharam G. Decent work: Concept and indicators. *International Labour Review*. 2003. Vol. 142. № 2. P. 113–145.
- [5] Sakiko Fukuda-Parr. The Human Development Paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities. *Feminist Economics*. 2003. 9(2-3). P. 301–317.
- [6] Sanjaya B. Mahbub ul Haq and Human Development: A Tribute. *Economic and Political Weekl*. 1998. Vol. 33. №. 35. pp. 2275–2279.
- [7] «Дорожная карта» по разработке статистики о достижении целей в области устойчивого развития. ЕЭК ООН. 2017 г. URL: <https://goo-gl.su/PgXpTP>.
- [8] Баймурзина Г.Р., Валиахметов Р.М., Колосова Р.П. Реализация принципов концепции Достойного труда в России: региональный аспект (на примере Республики Башкортостан). Уфа, 2012. 216 с.
- [9] Дороніна О.А. Регіональний вимір гідної праці в Україні: оцінка складових та моніторинг змін. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 4. С. 31–43.
- [10] Ільєнко Н., Спасенко Ю. Дослідження сучасного стану соціально-економічних показників в контексті гідної праці в Україні (за методологією МОП). *Україна: аспекти праці*. № 5, 2014. С. 3–12.
- [11] Санкова Л. В. Индикация достойного труда в современном обществе: возможности и ограничения. *Достойный труд – основа стабильного общества: Мат-лы III междун. науч.-практ. кон-и, (Екатеринбург, 27–28 октября 2011 г.)*. 2011. Ч. 1. С. 115–119.
- [12] Шаульська Л.В. Реалізація концепції гідної праці на основі забезпечення конкурентоспроможності активів людського капіталу. *Вісник Приазов. держ. тех. ун-ту*. 2014. Вип. 28. С. 278–283.
- [13] Жернаков В.В. Теоретичні та практичні проблеми формування і реалізації права на гідну працю. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 101–104.
- [14] Зыкина Т.А. Обеспечение права работника на достойный труд: современные проблемы: монография. Арх. ИД САФУ. 2014. 108 с.
- [15] Панченко М.В. Пропозиції стосовно розроблення концепції впровадження критеріїв гідної праці на державній службі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 197-199.
- [16] Сахарук І.С. Рівні можливості та рівне ставлення у сфері зайнятості як правовий індикатор гідної праці в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 3. Т. 1. С. 104-108.
- [17] Томашевський К.Л. Право на достойный труд: международно-правовая концепция и опыт реализации в Беларуси. *За права трудящихся! Эффективная защита трудовых прав: проблемы теории и практики: мат-лы третьей Межд. науч.-практ. конф. (Екатеринбург, 7-8 декабря 2017 года)*, 2017. 273 с.
- [18] Худякова С.С. Достойный труд и качество трудовой жизни: точки соприкосновения и проблемы определения ориентиров. Мат-лы IX международной науч.-практ. конф. Москва: Проспект, 2013. С. 296–301.
- [19] Показники для моніторингу стану досягнення Цілей сталого розвитку: методологія збору та розрахунку даних: аналіт. звіт. 2017. ГЕФ у співпраці з ПРООН в Україні. URL: <https://goo-gl.su/y858>.

[20] Decent work country profile: Ukraine. International Labour Office, ILO/EC Project «Monitoring and Assessing Progress on Decent Work» (MAP). Geneva: ILO, 2013. URL: <https://goo-gl.su/HFiyyCKb>.

[21] Цілі сталого розвитку – Україна. ЦСР 8: Гідна праця та економічне зростання: монітор. звіт за 2015-2018 рр. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://goo-gl.su/8Zccyzc6>.

[22] Ділі Дж. Основи семіотики. Перекл. з англ. та наук. ред. А. Карась. Львів: Арсенал, 2000. 232 с.

[23] Меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації Програми гідної праці МОП для України на період 2016–2019 рр. від 07.04.2016. URL: <https://goo-gl.su/6sXCiOqP>.

References:

[1] Velyka ukrainska yuridichna enciklopedia. [Big Ukrainian legal encyclopedia] u 20 t. Harkiv. Pravo. 2018. T. 11. Trudove pravo. 776 p. [in Ukrainian].

[2] Balinska, O.M. (2013). *Semiotika prava [Semiotics of right]*. Lviv. 416 [in Ukrainian].

[3] Anker, R., Chernishev, I., Egger, P., Mehran, F., & Ritter, Jiseph, R. (2003). Measuring decent work with statistical indicators. *International Labor Review*. Geneva. Vol. 142. #2. 179–212 [in English].

[4] Dharam, G. (2003). Decent work: Concept and indicators. *International Labour Review*. Vol. 142. #2. 113–145 [in English].

[5] Sakiko Fukuda-Parr. (2003). The Human Development Paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities. *Feminist Economics*. 9 (2-3). 301–317 [in English].

[6] Sanjaya Baru. (1998). Mahbub ul Haq and Human Development: A Tribute. *Economic and Political Weekl*. Vol. 33, #35. 2275–2279 [in English].

[7] «Dorozhnaya karta» po razrabotke statistiki o dostizhenii tselei v oblasti ustoichivogo razvitiya. [The «road map» for the development of statistics on reaching the goals of sustainable development]. EEK OON. 2017. Retrieved from: <https://goo-gl.su/PgXpTP> [in Russian].

[8] Baimurzina, G.R., Valiahmetov, R.M., & Kolosova, R.P. (2012). *Realizaciya principov koncepcii Dostoinogo truda v Rossii regionalnii aspekt (na primere Respubliki Bashkortostan)*. [Implementation of the principles of the concept of Decent work in Russia: regional aspect (on the example of the Republic of Bashkortostan)]. Ufa. 216 [in Russian].

[9] Doronina, O.A. (2018). Rehionalnii vymir hidnoi pratsi v Ukraini: otsinka skladovykh ta monitoryng zmin [Regional dimension of decent work in Ukraine: assessment of components and monitoring of changes]. *Visnik sotsialno-ekonomichykh doslidzhen*. #4. 31–43 [in Ukrainian].

[10] Ilienکو, N., & Spasenko, Yu. (2014). Doslidzhennia suchasnoho stanu sotsialno-ekonomichnykh pokaznikiv v konteksti hidnoi pratsi v Ukraini (za metodolohiyu MOP). [Research on the current state of socio-economic indicators in the context of decent work in Ukraine (according to the ILO methodology)]. *Ukraina: aspekti pratsi*. #5, 3–12 [in Ukrainian].

[11] Sankova, L.V. (2011). Indikatsia dostoinogo truda v sovremennom obschestve: vozmozhnosti i ogranicheniya. [Indication of decent work in modern society: opportunities and limitations]. *Dostoinii trud – osnova stabilnogo obschestva* (27–28.10.2011). Ekaterinburg. Ch. 1. 115–119 [in Russian].

[12] Shaulska, L.V. (2014). Realizatsia kontsepcii hidnoi pratsi na osnovi zabezpechennya konkurentospromozhnosti aktyviv liudskoho kapitalu. [Implementation of the concept of decent work on the basis of ensuring the competitiveness of human capital assets]. *Visnik Priazov. derzh. teh. un-tu*. Vip. 28. 278–283 [in Ukrainian].

[13] Jernakov, V.V. (2018). Teoretychni ta praktychni problemy formuvannya i realizatsii prava na hidnu pratsiu. [Theoretical and practical problems of formation and realization of the right to decent work]. *Pravo i suspilstvo*. # 5. 101–104 [in Ukrainian].

[14] Zikina, T.A. (2014). Obespechenie prava rabotnika na dostoinii trud: sovremennii problemi [Ensuring the worker's right to decent work: modern problems]: monografiya. Arh. ID SAFU. 108 [in Russian].

[15] Panchenko, M.V. (2019). Propozytsii stosoyno rozroblennia kontseptsii vprovadzhennia kriteriiv hidnoi pratsi na derzhavnii sluzhbi [Proposals for the development of a concept for the introduction of criteria for decent work in the public service]. *Porivnyalno-analitichne pravo*. #4. 197–199 [in Ukrainian].

[16] Saharuk, I.S. (2018). Rivni mozhlyvosti ta rivne stavlennia u sferi zainiatosti yak pravovii indikator hidnoi pratsi v Ukraini. [Equal opportunities and equal treatment in employment as a legal indicator of decent work in Ukraine]. *Naukovii visnik publichnogo ta privatnogo prava*. #3. T. 1. 104-108 [in Ukrainian].

[17] Tomashevskii, K.L. (2017). Pravo na dostoinii trud: mejdunarodno-pravovaya koncepciya i opit realizacii v Belarusi. [The right to decent work: international legal concept and experience in Belarus]. *Za prava trudyaschihsya! Effektivnaya zaschita trudovih prav: problemi teorii i praktiki* (Ekaterinburg, 7-8 dekabrya 2017). Ekaterinburg. 273 [in Russian].

[18] Hudyakova, S.S. (2013). Dostoinii trud i kachestvo trudovoi jizni: tochki soprikosnoveniya i problemi opredeleniya orientirov. [Decent work and quality of working life: points of contact and problems of defining benchmarks]: *Mat. IX mejdunarodnoi nauch.-prakt. konf.* Moskva: Prospekt. 296–301 [in Russian].

[19] Pokaznyky dlia monitoringu stanu dosiahnennia tsilei staloho rozvytku: metodolohia zboru ta rozrahunku danykh [Indicators for monitoring the status of achieving the sustainable development Goals: methodology for data collection and calculation]: analit. zvit. (2017). GEF u spivpratsi z PROON v Ukraini. Retrieved from: <https://goo-gl.su/y858> [in Ukrainian].

[20] Decent work country profile: Ukraine. International Labour Office, ILO/EC Project «Monitoring and Assessing Progress on Decent Work» (MAP). (2013). Geneva: ILO. Retrieved from: <https://goo-gl.su/HFiyyCKb> [in English].

[21] Tsili staloho rozvytku – Ukraina. CSR 8. Hidna pratsia ta ekonomichne zrostannia. [Sustainable development goals-Ukraine. *SDG's 8: Decent work and economic growth: monitor. report for 2015-2018*]: monitor. zvit za 2015-2018. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Retrieved from: <https://goo-gl.su/8Zccyzc6> [in Ukrainian].

[22] Dili, D. (2000). Osnovy semiotiki [Basics of semiotics]. Perekl. z angl. ta nauk. red. A. Karas. Lviv: Arsenal. 232 [in Ukrainian].

[23] Memorandum pro vzaemorozuminnia schodo realizatsii Prohramy hidnoi pratsi MOP dlia Ukrainy na period 2016–2019 [Memorandum of understanding on the implementation of the ILO decent work Program for Ukraine for the period 2016-2019] vid 07.04.2016. Retrieved from: <https://goo-gl.su/6sXCiOqP> [in Ukrainian].

Biography of the author:

Name: Amelicheva Liliya.

Academic titles: PhD in Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: amelicheva@donnu.edu.ua.

**СВОБОДА ТА ПРИМУС ЯК КЛЮЧОВІ АТРИБУТИ ПРАВОВОГО БУТТЯ У
ВЧЕННІ ІММАНУЇЛА КАНТА****Юрій Гоцуляк****FREEDOM AND COERCION AS THE KEY ATTRIBUTES OF LEGAL BEING IN
IMMANUEL KANT'S DOCTRINE****Yurii Hotsuliak**

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу правового вчення Канта, а також його внеску в онтологічне праворозуміння через розкриття категорій свободи та примусу та особливостей їх взаємозв'язку. Обґрунтовується позиція, що правове буття – це умови для сумісності, тобто це те, що дає можливість для співбуття бути. Із правової доктрини Канта випливає, що необхідність імперативів продиктована самим правовим буттям як умовою спілкування, адже без них неконтрольоване свавілля може взагалі припинити співіснування, перетворивши його в руйнівний хаос. Аналізується положення, що право дає умови для співбуття, а тому не є регулятором внутрішніх людських афектів. Звідси Кант і виводить зв'язок права і моралі, обидва явища впорядковують, але різні сторони, буття людини – внутрішню та зовнішню. Для Канта природний стан – це сукупність індивідуальних, нічим не обмежених свобод. Точкою переходу від природного до громадянського стану, де розгортаються атрибути правового буття, – є примус. Внутрішній обов'язок є точкою відліку правового.*

Те, що прийнято називати правовою поведінкою, Кант називає проявами свободи, підкреслюючи, що свобода є відправною точкою нашого буття. Без свободи правове буття людей зводилось би до інстинктів, і вести мову про таку онтологічну категорію не було б сенсу. У статті доводиться позиція, що уявлення про чисте право це квінтесенція правосвідомості, що дає можливість пояснити не результат розгортання правових атрибутів у правовій системі, а їх генезис.

Ключові слова: право, Кант, правове буття, свобода, примус, обов'язок, мораль.

Summary. This article analyzes the legal doctrine of Kant and his contribution to legal understanding of freedom and coercion disclosure and features of their relationships through the ontological categories. It is argued that legal being is a condition for compatibility, that is, which gives the opportunity of aspiring to be. From Kant's legal doctrine it is followed that the necessity of imperatives is dictated by legal being as the condition of communication, because without them the uncontrolled arbitrariness can end coexistence altogether, turning it into devastating chaos. It is analyzed the position that law entitles the condition for co-existence, and therefore it is not a regulator of internal human affect. Guided by this, Kant deduces the connection between law and morality, both phenomena are ordered, but sides of human being are different - internal and external. For Kant, the natural condition is a set of individual unlimited freedoms. The point of transition from the natural to the civil condition where the attributes of legal existence are unfolded is coercion. An internal duty is the point of the legal one's countdown.

What Kant called legal behavior is named manifestations of freedom, emphasizing that freedom is the starting point of our existence. Without freedom the legal existence of humans would be reduced to instincts and to discuss such an ontological category would be pointless. The article argues that the idea of pure right is the quintessence of justice, which makes it possible to explain not the result of the legal attributes deployment in the legal system, but their genesis.

Keywords: law, Kant, legal being, freedom, coercion, obligation, morality.

Дискурс про правове буття – це завжди пошук відправних точок, рушійних сил, що дають можливість праву бути. Це та категорія, з якої має починатись мова про право, якщо до нього відноситись як до сутнісної характеристики буття людини, а не продукту світу релятивізму. Досліджуючи різні правові вчення на предмет виявлення категорії правового буття, ми відкриваємо все нові і нові його атрибути: справедливість, розум, впорядкування, благо, цінність, природа тощо. Причому, ці атрибути, хоч і мають у доктринах різне тлумачення і правове значення, втім виникає стійка інтуїція, що вони складають зміст єдиного правового буття, різниця лише у їх інтерпретації. Школи природного права Нового часу отримали свої перемоги у боротьбі за людину у правовому бутті, визначивши її життя і його збереження основним природним законом, а здатність домовлятися – основою правового буття. Історична школа показала важливість «генезису» і методу пошуку правової істини. Настав час деталізації правової сутності людини. Одним із вчених, який взявся за цю роботу, був Іммануїл Кант. У даній статті аналізується його правове вчення і з'ясовується внесок у онтологічне праворозуміння, зокрема, через розкриття категорій свободи та примусу, особливостей їх взаємозв'язку.

Право – це умови для сумісності, тобто це те, що дає можливість співбуттю бути. «...право – это совокупность условий, при которых произвол одного [лица] совместим с произволом другого с точки зрения всеобщего закона свободы» [1, Kant, 1965, p. 139]. Кант виводить право із онтологічних понять. З іншого боку, якщо немає умов для сумісності, то і немає самої сумісності. Право, як і мова, – це оселя співбуття. У діяльності індивіда має бути правова огранка, що дозволяє вступати у сумісність з іншим без шкоди власній свободі і життю загалом.

Кант наголошує, що право є явище загальне і зовнішнє відносно людини. «Как вообще право имеет своим объектом внешнюю сторону поступков, так и строгое право, т.е. такое, к которому не примешивается ничего этического, не требует никаких иных определяющих оснований произвола, кроме внешних; ведь именно тогда оно чисто и не смешано ни с какими нравственными предписаниями» [1, Kant, 1965, p. 141]. Не може бути індивідуального права (мова іде не про права людини, а про право як об'єктивне явище). Правосвідомість, правова поведінка можуть бути різними, але не саме право, яке сприймається суб'єктом анонімно та індіферентно, незалежно від внутрішніх переживань, а лише її зовнішні діяння. Таким чином у правовому бутті можна виділити статичну і динамічну його складові. Це підтверджує факт, що право дає умови для співбуття, а тому не є регулятором внутрішніх людських афектів. Звідси філософ і виводить зв'язок права і моралі, обидва явища впорядковують, але різні сторони буття людини – внутрішню та зовнішню.

Кант доходить висновку, що примус як ключовий атрибут правового буття має позадержавні витoki: «Но можно мыслить себе еще и право в более широком смысле (*ius latum*), где правомочие принуждать не может быть определено никаким законом. – Этих истинных или мнимых прав имеется два: справедливость и право крайней необходимости; из них первая допускает право без принуждения, второе – принуждение без права...» [1, Kant, 1965, p. 143]. Отже, справедливість є тим поняттям, положенням якого слідує людина, і для дотримання якого зовсім не обов'язкова воля держави. Що ж тоді змушує суб'єкт слідувати цьому принципу? Розум, і відповідно визнання його необхідності для належного співбуття. Схожих думок притримується С. Шевцов: «Розум здійснює свій розвиток в якості практичного розуму, реалізуючи себе в діяльності, а в правовому відношенні – у зовнішній діяльності» [2, Shevcov, 2015, p. 139]. Звідси доходимо висновку, що таке явище як примус є онтологічним, а не штучним – державним. Необхідність імперативів продиктована самим правовим буттям як умовою спілкування, адже без них неконтрольоване свавілля може взагалі паралізувати співіснування, перетворивши його в руйнівний хаос. Кант демонструє апіорність примусу ще на одному явищі – крайня необхідність. Справді, коли мова іде про збереження власного чи чужого життя ціною навіть деструктивних дій, тоді постає питання конфлікту цінностей, який

вирішується шляхом їх ієрархізації – класифікації на вищі і нижчі. У даному випадку, життя і його збереження є вищою цінністю, ніж, скажімо, майно. Загалом можна резюмувати, що особливості буття людини складаються порою таким чином, що можливий і необхідний один варіант поведінки, що і породжує природний примус.

Однією із найскладніших правових функцій є балансування між примусом і свободою, порушення якого веде до руйнівних процесів у співбутті. Разом з тим, примус є одним з найважливіших атрибутів правового буття, адже впорядкувальні процеси передбачають певні обставини або умови, за яких поведінка людини не повинна мати варіації, коли вибору немає, лише імператив (сплата податків, невчинення злочинів). Без імперативів життя людини охопить хаос, спричинений або власною поведінкою, або поведінкою інших, що зрештою приводить до загибелі.

Можна розглядати і здатність до самопримусу як основу для правопорядку. «Всякий долг содержит понятие принуждения со стороны закона; этический долг содержит такое принуждение, для которого возможно только внутреннее законодательство; правовой же долг содержит такое принуждение, для которого возможно также и внешнее законодательство. Следовательно, в том и другом содержится понятие принуждения, будь оно самопринуждение или принуждение со стороны другого» [1, Kant, 1965, p. 329]. Ми вже звикли до позиції, що правове буття у різних вченнях має певну вихідну точку. Кант цю точку знаходить у внутрішньому етичному законі, причому мова про певну здатність людини, що витікає з цього закону – самопримус як можливість людини виконувати певні положення безвідносно до зовнішнього тиску і особливостей світогляду. Етичні зобов'язання здатні примушувати людей з різними поглядами виконувати одні і ті ж положення. Саме ця складна частина екзистенції є правовою. Зовнішнє законодавство породжує щось внутрішнє. Слушно вказує В. Левкуліч: «Категоричний імператив задає своєрідні рамочні умови існування права» [3, Levkulich, 2013, p. 143]. Нездатність до самопримусу породжує нездатність до примусу як такого, а тоді питання правового буття це питання чогось бажаного, а не обов'язкового, а це вже суперечить правовій функції, що не допускає вибірковості. Звідси і висновок Канта, що етика і закон мають різні сфери застосування, але схожий зміст впорядкування.

Справедливість і закон для Канта не одне і те ж саме: «...справедливость относится только к суду совести (forum poli), а каждый правовой вопрос должен решаться на основании гражданского права (forum soli)» [1, Kant, 1965, p. 144]. Хоча сучасна теорія права може заперечувати філософу, адже принцип справедливості закріплений у багатьох законодавчих актах, втім нас цікавить дещо інше питання. Справедливість як впорядкувальний принцип виходить за межі закону. Це може бути у совісті людини чи у космічних природних процесах, але так чи інакше це частина буття. Кант говорить про те, що на голу справедливість послатись не можна у вирішенні спорів, і це правда, тим більше, що вкладатись у це поняття може зовсім різний зміст. Але виникає питання, звідки беруться регулятивні приписи законів? Чи не з адаптації законів совісті до більш складних суспільних зв'язків, адже інакше як запобігти невизнанню, відчуженню правосвідомості від правової системи? Очевидно, що мають бути стійкі точки дотику.

Доцільно розглянути і свободу як вроджене право. «Прирожденное право только одно-единственное. Свобода (независимость от принуждающего произвола другого), поскольку она совместима со свободой каждого другого, сообразной со всеобщим законом, и есть это единственное первоначальное право, присущее каждому человеку в силу его принадлежности к человеческому роду» [1, Kant, 1965, p. 147]. Як ми вже зазначали, право відноситься до зовнішньої поведінки людини. Кант замислюється, яка основна властивість людини, що вирізняє її з-поміж інших істот і складає найвищу цінність. Це те, що позбавляє людину тваринної механічності – свобода. Без свободи правове буття людей зводилось би до інстинктів, і вести мову про таку онтологічну категорію не було б сенсу. Отже, свобода – це можливість бути незалежним від волі і примусу іншого. Але справжнім «чудом» цього права свободи є ще й те, що вона здатна

до сумісності, адже незалежність може вилитись у конфлікт, бунт, деструкцію. І ми вже згадували, що сумісність і забезпечує правове буття через впорядкувальні атрибути. Там де є людське, там завжди є співбуття свободи і правового буття.

Кант пропонує доволі цікаву інтерпретацію природного права як приватного: «Основное деление естественного права не может быть делением на право естественное и общественное (как считают до сих пор); оно должно быть делением на естественное право и гражданское; первое из них носит название частного права, второе – публичного» [1, Kant, 1965, p. 147]. Отже, громадянське право є публічним, а природне право – приватне. Така класифікація пов'язана із тогочасними поглядами на природне право як таке, що витікає із природи людини – цінність життя, свободи тощо. Тобто в такому разі природне право справедливо має саме приватний характер. Кант не є прихильником теорії природного права, тому йому недостатньо природи людини для розкриття змісту правового буття. Співбуття передбачає публічність та зовнішність, а значить має бути перехід від приватного до публічного, щоб правове буття могло відбутись. Онтологічна концепція праворозуміння відіграє важливу роль у об'єднанні двох наукових таборів – природного та позитивістського, адже там, де представники цих теорій вбачають конфлікт, онтологія просто розрізняє атрибути і виміри їх розгортання.

«Итак, всеобщий правовой закон гласит: поступай внешне так, чтобы свободное проявление твоего произвола было совместимо со свободой каждого, сообразной со всеобщим законом» [1, Kant, 1965, p. 140]. Складність впорядкувального атрибуту полягає у об'єктивації суб'єктивностей: розміщення сингулярностей у загальному просторі, у перетворенні індивідуального на загальне, при цьому зберігши природу людини. Для Канта індивідуальність, в першу чергу – це свобода, що є одночасно і цінністю, і проблемою, адже вона не завжди здатна самообмежуватись, більше того, це потребує не індивідуальних, а загальних зусиль. Розширення свободи може бути лише за рахунок загального заданого простору, а не за рахунок «чужого». Саме це середовище проростає і розвиває свободу без претензій на свободу іншого і зветься правовим простором. З іншого боку, порушення цього балансу свободи спричиняє деструктивні процеси домінації та підкорення, гіпертрофування однієї свободи за рахунок пригнічення і поглинання іншої. Саме такий стан справ у правовій дійсності і визначається як правопорушення.

Кант доводить, що справа правового буття – це вирішення складної діалектики природи зі свободою в основі, а також співбуття із примусом як керівним принципом: «Закон взаимного принуждения, необходимо согласующегося со свободой каждого, кто руководствуется принципом всеобщей свободы, есть как бы конструирование понятия чистого права, т.е. показ этого понятия в чистом априорном созерцании, по аналогии с возможностью свободных движений тел, подчиненных закону равенства действия и противодействия» [1, Kant, 1965, p. 142]. Чисте право – це ніщо інше як розкриття теоретичного змісту правових атрибутів і правової істини. Уявлення про чисте право – це квінтесенція правосвідомості, що дає можливість пояснити не результат розгортання правових атрибутів у правовій системі, а їх генезис. Такий підхід має перевагу в тому, що дозволяє ідентифікувати правову дійсність не як задану, а як істинну чи неістинну. Для Канта цей критерій втілюється у ступені оптимальності суміщення свободи та примусу. А закон рівності дії і протидії є класичним законом справедливості як відплати рівним за рівне. Тим самим ми переконуємось у схожості початкового праворозуміння і подальших його інтерпретацій, оскільки все пов'язане зі спогляданням і з розкриттям змісту єдиного правового буття, а не особистих уявлень про порядок.

«То, что человек делает сообразно с долгом, больше того, к чему он может быть принужден законом, ставится в заслугу (*meritum*); то, что он делает только соразмерно закону, и не больше, – это исполнение долга (*debitum*); наконец, то, что он делает менее того, чего требует долг, есть моральная провинность (*demeritum*). Правовое следствие провинности есть наказание (*poena*); правовое следствие ставящегося в заслугу поступка есть награда (*praemium*)» [1, Kant, 1965, p. 136]. І так, маємо поняття обов'язку, що витікає

з моралі, але має вплив на розкриття змісту правового буття. Обов'язок і ступінь відповідності йому є індикатором правової поведінки. Вірно вказує Т.С. Павлова: «На думку І. Канта, для права і моралі є загальними такі поняття: обов'язковість, дозволений вчинок, обов'язок...» [4, Pavlova, 2007, p. 15]. Чому Кант вважає, що поведінка згідно внутрішнього обов'язку вища за правомірну? Тому що без морального обов'язку у суб'єкта не буде уявлення про примус і його регулятивну цінність, а без такого уявлення інститут влади і її обов'язковості перестає бути можливим, а тоді правовий світ перетворюється на свого роду «броунівський рух», де важко щось передбачити і належно впорядкувати. Саме тому внутрішній обов'язок є точкою відліку правового, а не закону. Якщо ми робимо більше, ніж внутрішній обов'язок вимагає, – ми примножуємо конструктивні процеси у співбутті, і відповідно логіка впорядкування диктує нам те, що така понаднормова конструктивна поведінка може і має суб'єкту повертатись, зокрема, у вигляді певних заохочень, винагород. З іншого боку, якщо ми робимо менше, ніж вимагає внутрішній обов'язок, то правова нестача є деструктивною і виливається у порушенні заданого порядку, і теж має наслідком її повернення до суб'єкта і вигляді покарання, щоб запустити відновлювальні процеси.

Те, що прийнято називати правовою поведінкою, Кант називає проявами свободи, підкреслюючи, що свобода є відправною точкою нашого буття. «Следовательно, когда определенное проявление свободы само оказывается препятствием к свободе, сообразной со всеобщими законами (т.е. неправым), тогда направленное против такого применения принуждение как то, что воспрепятствует препятствию для свободы, совместимо со свободой, сообразной со всеобщими законами, т.е. бывает правым; стало быть, по закону противоречия с правом также связано правомочие применять принуждение к тому, кто наносит ущерб этому праву» [1, Kant, 1965, p. 141]. Як ми вже згадували, розширення однієї свободи не має означати звуження іншої, тому що свобода – це не лише властивість, це принцип, що є однаковим для всіх. Якщо ми згадаємо правові позиції Гоббса та Локка, у яких перший природний закон пов'язаний із збереженням життя людини і його захистом, то Кант у цьому питанні іде далі. Життя особи має своє невід'ємне якісне наповнення – це свобода. Збереження життя цілком може корелюватися з рабовласницьким ладом, а от збереження свободи – ні. Визнання за кожним його свободи і недопущення її звуження і призводить до переходу від протиприродних форм – рабовласництва і феодалізму до громадянського стану. Отже, тепер можемо із впевненістю сказати, що правове буття у Канта є антропологічним. Звуження свободи повинне мати наслідком її відновлення, а відновлювальні процеси у свою чергу не завжди можуть відбуватись природно у світі штучних конструкцій людського співбуття. Саме для цього і необхідний примус, щоб відновлення у правовому бутті стало законом.

Впорядкування і порядок – поняття не тотожні, при чому це не лише питання співвідношення процесу і результату. Впорядкування це і теорія порядку – ідеї, принципи, і його конституювання, збереження, відновлення, а сам порядок – це стан, що не є дійсністю, а швидше ідеєю. Дійсність же становлять процеси встановлення, порушення та відновлення порядку, що у теорії права породили регулятивну та охоронну функції.

Примус як і свобода сам по собі може бути як конструктивним, так і деструктивним. «Строгое (strikte) право может быть представлено также как возможность полного взаимного принуждения, согласующегося со свободой каждого, сообразной со всеобщими законами... право и правомочие принуждать означают одно и то же» [1, Kant, 1965, p. 141]. Обидві категорії стають ціннісними лише коли розміщуються і складають систему атрибутів правового буття, що мають значення лише у зв'язку один з одним. Примус є ключовим атрибутом, але лише у зв'язку із свободою, інакше правова дійсність стає тоталітарною і не відповідає правовій істині. Погоджуємось із висновком О.М. Омельчук: «Поведінка людини у суспільстві регулюється моральними і правовими нормами, які відрізняються між собою характером примусу» [2, Omelchuk, 2012, p. 15]. Варто зауважити, що Кант не розглядає примус в першу чергу як явище політичне,

швидше – онтологічне і екзистенціальне. Без самопримусу і зовнішнього примусу людина стає дикою та хаотичною, що не дозволяє розкривати співбуття, а відповідно і право. А коли ключова складова буття не розкривається, то сам його носій опиняється під загрозою.

Кант, як відомо, не прихильник теорії природного права, втім використовує деяку пов'язану термінологію. «...есть принцип частного права, согласно которому каждый имеет право на то принуждение, только благодаря которому и становится возможным выйти из естественного состояния и вступить в гражданское состояние, единственно способное сделать всякое приобретение окончательным» [1, Kant, 1965, p. 177]. Мова йде про природний стан і вихід з нього. Зрештою, природний стан, це стан згортання правового буття та його атрибутів, це чиста правова потенція. Очевидно, що для Канта природний стан – це сукупність індивідуальних, нічим не обмежених свобод. І точкою переходу від природного до громадянського стану, де розгортаються атрибути правового буття, – є примус. А саме той примус, що дозволяє виявити «своє-чуже» у співбутті. Це доводить дискурс до інституту власності, який без примусу не може бути гарантований.

У «Критиці практичного розуму» Кант додає про призначення природного закону: «...всеобщий закон природы приводит все к согласию...» [6, Kant, 1965, p. 343]. Іншими словами, це лише підтверджує нашу тезу про те, що право є умовою співбуття, що забезпечує зовнішні зв'язки між суб'єктами і у природі загалом. Саме з таких міркувань і виникали теорії природного договору, адже зрозумілим є те, що суб'єктів зв'язує певна конвенція, але є необхідність у з'ясуванні її походження.

Цікавими видаються роздуми Канта щодо присяги: «Однако законодательная власть поступает по существу неправильно, облакая судебную власть таким правомочием, так как даже в гражданском состоянии принуждение к присяге противно неотчуждаемой человеческой свободе» [1, Kant, 1965, p. 223]. З одного боку, вона корелюється з примусом, але з іншого посягає на свободу людини. Справа навіть не в обіцянці щось казати чи робити всупереч власній волі (свідчити), а у відповідальності за бажання не казати того, що вимагає суд. Кант переконаний, що правосуддя не може відбуватись за рахунок гвалтування свободи людини, адже одна справа – присяга за власною волею, а інша – за примусом.

Еквівалентність реакцій як правової рівноваги, де Кант декларує дуже простий відомий ще з біблійських часів принцип: «око за око» або право на самооборону. «...правомочен применить принуждение к тому, кто уже в силу своего характера угрожает ему таким же принуждением» [1, Kant, 1965, p. 226]. Варто наголосити, що мова йде про приватні відносини, адже помста державі є порушенням або взагалі революцією. Так чи інакше принцип співбуття говорить нам про те, що акції можуть мати реакції. І на питання, якими мають бути реакції у правовому бутті, відповісти допоможе категорія міри і еквівалентності. Ми уже вказували, що одним із процесів впорядкування є відновлення втраченого стану, тобто компенсація того, що було, або того, що відповідає цій втраті, її обсягу. Саме звідси і виводиться право на реакцію щодо неправомірного примусу відносно себе, інакше, якщо не буде процесу відновлення, то і не буде впорядкування, а тоді такі процеси не можуть іменуватись правовими.

Кант, роздумуючи про випадковість і необхідність, доходить важливого онтологічно-правового висновку: «Тому положення „ніщо не відбувається через сліпий випадок” (in mundo non datur casus) є апіорний закон природи; так само й [положення] „необхідність у природі ніколи не буває сліпою, а завжди є зумовленою, отже, зрозумілою необхідністю” (non datur fatum)» [7, Kant, 2000, p. 504]. І справді, формування порядку передбачає перехід від стану хаосу до організації, де модель мінімально необхідної для співбуття поведінки задана. Ми говоримо про мінімум, адже завжди необхідно враховувати кантівський принцип свободи. Коли всі атрибути правового буття розкриваються належним чином, то створюється простір для адекватного людській природі співбуття. Якщо ж зміст атрибутів виходить з-під контролю істини,

спотворюються, наприклад, поняття свободи, то можлива і механізація поведінки людини, коли необхідний обсяг свободи применшений через пропаганду та ідеологію. Втім, так і чи інакше, сліпий випадок для правового буття – це хаос, що потребує впорядкувальних процесів. Більше того, необхідність заради необхідності не відноситься до правової істини, адже один із невід’ємних атрибутів правового буття є розум, що позбавляє правову дійсність «сліпоти», і навпаки, наповнює її змістами.

Висновки. Отже, виходячи із онтологічно-правових поглядів Канта, доходимо наступних висновків:

1. Правове буття – це умови для сумісності, тобто це те, що дає можливість для співбуття бути.

2. Необхідність імперативів продиктована самим правовим буттям як умовою спілкування, адже без них неконтрольоване свавілля може взагалі паралізувати співіснування, перетворивши його в руйнівний хаос. Для Канта природний стан – це сукупність індивідуальних, нічим не обмежених свобод. І точкою переходу від природного до громадянського стану, де розгортаються атрибути правового буття, – є примус. Внутрішній обов’язок є точкою відліку правового.

3. Те, що прийнято називати правовою поведінкою, Кант називає проявами свободи, підкреслюючи, що свобода є відправною точкою нашого буття. Без свободи правове буття людей зводилось би до інстинктів, і вести мову про таку онтологічну категорію не було б сенсу.

4. Складність впорядкувального атрибуту полягає у об’єктивації суб’єктивностей: розміщення сингулярностей у загальному просторі, у перетворенні індивідуального на загальне, при цьому зберігши природу людини.

5. Уявлення про чисте право – це квінтесенція правосвідомості, що дає можливість пояснити не результат розгортання правових атрибутів у правовій системі, а їх генезис.

Список використаних джерел:

- [1] Кант И. Метафизика нравов в двух частях. 1797. *Сочинения в шести томах*. Москва: «Мысль», 1965. Т. 4. Ч. 2. С. 107-438.
- [2] Шевцов С. Собственность как проекция свободы и основание права в учении Канта. *Sententiae*. 2015. № 2. С. 108-124.
- [3] Левкулич В. Моральні та правові аспекти справедливості у філософії Канта і Гегеля. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 281-283.
- [4] Павлова Т.С. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.
- [5] Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості Е. Канта. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 10-17.
- [6] Кант И. Критика практического разума. *Сочинения в шести томах*. Москва: "Мысль", 1965. Т. 4. Ч. I. С. 311-501.
- [7] Кант И. Критика чистого разума. Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс. 2000. 504 с.

References:

- [1] Kant, I. (1965). *Metafizika нравов v dvuh chastyakh* [The metaphysics of morals in two parts]. *Sochineniya v shesti tomah* [Compositions in six volumes]. Moskva: «Mysl». T. 4. Ch. 2. 107-438 [in Russian].
- [2] Shevcov, S. (2015). *Sobstvennost kak proekciya svobody i osnovanie prava v uchenii Kanta* [Property as a projection of freedom and the foundation of law in Kant's doctrine]. *Sententiae*. № 2. 108-124 [in Russian].

[3] Levkulich, V. (2013). Moralni ta pravovi aspekti spravedlivosti u filosofiyi Kanta i Gegelya. [Moral and Legal Aspects of Justice in the Philosophy of Kant and Hegel]. *Gileya: naukovij visnik – Gilea: scientific bulletin*. № 75. 281-283 [in Ukrainian].

[4] Pavlova, T.S. (2007). Spivvidnoshennya morali i prava u filosofiyi I. Kanta (istoriko-filosofskij analiz). [The correlation of morality and law in the philosophy of I. Kant (historical-philosophical analysis)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. 2007. 18 [in Ukrainian].

[5] Omelchuk, O.M. (2012). Filosofsko-pravove rozuminnya povedinky lyudyny u tvorchosti E. Kanta [Philosophical and legal understanding of human behavior in the works of E. Kant]. *Universitetski naukovi zapiski – University Scientific Notes*. № 1. 10-17 [in Ukrainian].

[6] Kant, I. (1965). Kritika prakticheskogo razuma [Criticism of practical reason]. *Sochineniya v shesti tomah [Compositions in six volumes]*. Moskva: "Mysl". T. 4. Part. I. 311-501 [in Russian].

[7] Kant, I. (2000). Kritika chistogo rozumu [Critique of Pure Reason]. Per. z nim. ta primit. I. Burkovskogo. Kyiv: Yunivers-Trans. 504 [in Ukrainian].

Biography of the author:

Name: Yurii Hotsuliak.

Academic titles: PhD in Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: yuriy.gotsulyak@gmail.com.

**ІМІТАЦІЙНА ЮРИДИЧНА КЛІНІКА З ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА:
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**
Олена Титова, Катерина Калаченкова

**IMITATION LEGAL CLINIC ON ECONOMIC LAW:
EXPERIENCE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT**
Olena Tytova, Kateryna Kalachenkova

Анотація. Статтю присвячено теоретичним та практичним аспектам юридичної клінічної освіти в Україні.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів юридичної клінічної освіти в цілому та імітаційної юридичної клініки з господарського права зокрема, та обґрунтування шляхів удосконалення нормативних засад і практичної роботи у цій сфері.

Досліджено стан розробки проблематики визначення сутності поняття «юридична клініка», проаналізовано окремі аспекти її становлення та розвитку в Україні та зарубіжних країнах. Зазначено, що у світі суспільні відносини, які виникають у процесі надання правової допомоги, не є на сьогодні єдиним предметом діяльності юридичних клінік. Обґрунтовано доцільність більш активного впровадження методів навчання, які відповідають сучасним потребам та викликам. Узагальнено досвід роботи юридичної імітаційної клініки з господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса. Визначено основні напрями розвитку діяльності юридичної імітаційної клініки з господарського права. Обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, спрямованих на більш ефективну організацію діяльності юридичної клініки у структурі вищого навчального закладу.

Ключові слова: юридична освіта, клінічна освіта, вищий навчальний заклад, інтерактивні методи навчання, імітаційна юридична клініка, консультації, положення про юридичну клініку.

Summary. The article is devoted to theoretical and practical aspects of legal clinical education in Ukraine.

The aim of the article is to study the theoretical and practical aspects of legal clinical education in general and the imitation legal clinic of economic law in particular, and to substantiate the ways of improving the regulatory framework and practical work in this area.

The problems of definition and essence of concept "legal clinic" is investigated, separate aspects of its formation and development in Ukraine and foreign countries are analyzed. It is noted that in the world of public relations arising in the process of providing legal assistance are not today the only subject of legal clinics. The expediency of more active implementation of training methods that meet modern needs and challenges is justified. The experience of the legal simulation clinic on economic law of Donetsk national University named after Vasil Stus is summarized. The main directions of development of activity of legal imitation clinic on economic law are defined. The proposals on amendments and additions to the Model regulations on the legal clinic of the higher educational institution of Ukraine aimed at more effective organization of the legal clinic in the structure of the higher educational institution are substantiated.

Key words: legal education, clinical education, higher education institution, interactive teaching methods, imitation legal clinic, consultations, regulations on legal clinic.

Актуальність теми дослідження. Останнім часом світ стикається з кардинальними змінами підходу до сутності юридичної освіти.

Як слушно зазначає Ю.А. Хватик, загальною основоположною тенденцією Болонського процесу є зміна освітньої парадигми: перехід від «знаннєвого» підходу до «компетенційного», від академічної спрямованості освітнього процесу до практикоорієнтованого, оскільки в умовах сучасного, динамічно мінливого законодавства найбільш актуальним стає не обсяг засвоєної інформації, а здатність її знайти, зрозуміти, вибрати, структурувати і використовувати [1, Khatik, 2018, p. 99].

Таким чином, замість парадигми «набуття знань та виховання» активно впроваджується формула «набуття навичок та компетенцій». Важливим інструментом реалізації такого підходу стала юридична клініка як інноваційний спосіб навчання майбутніх юристів.

За останні десятиріччя клінічна освіта досягла такого рівня, що у багатьох країнах не тільки активно впроваджувалася юридична клінічна освіта, а й створено асоціації юридичних клінік (викладачів юридичних клінік): Асоціація клінічної юридичної освіти в США (Clinical Legal Education Association, CLEA), Організація клінічної юридичної освіти у Великобританії (Clinical Legal Education Organization, CLEO), Асоціація університетських установ з надання правової допомоги в ЮАР (Association of University Legal Aid Institutions, AULAI) [2, Sherayzina, 2017, p. 14].

У зв'язку із відмінностями американської, африканської та азіатської систем юридичної освіти з ініціативи представників європейської клінічної спільноти у 2012 році була створена Європейська асоціація клінічної юридичної освіти [1, Khatik, 2018, p. 102].

Що стосується України, то незважаючи на появу юридичних клінік при вишах, які навчають студентів юридичній професії, низка аспектів їх діяльності потребує окремого дослідження та оптимізації.

Значний внесок у дослідження юридичних клінік в Україні зробили такі дослідники, як А.О. Галай, М.В. Дулеба, В.А. Єлов, М.Т. Лоджук, С.І. Молібог, Н.В. Сушицька, О.Ю. Фігель, А.П. Чернега та інші. Однак безпосередньо ролі різних видів юридичної клінічної освіти у підготовці майбутніх юристів – господарників уваги було приділено недостатньо. Це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів юридичної клінічної освіти в цілому та імітаційної юридичної клініки з господарського права зокрема, а також обґрунтування шляхів удосконалення нормативних засад і практичної роботи у цій сфері.

Основний текст. Незважаючи на досить тривалий період існування юридичної клінічної освіти, одночасно з активною практичною діяльністю тривають дискусії щодо безпосередньо визначення поняття та сутності юридичної клініки.

Найбільш розповсюдженою є точка зору на юридичну клініку як структурний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює практичну підготовку студентів, шляхом залучення їх до професійної юридичної практичної діяльності [3, Savelova, 2013].

Більш вузькою є точка зору, згідно з якою юридична клініка – це структурний підрозділ ВНЗ, за допомогою якого студенти набувають практичної підготовки шляхом надання саме безкоштовної юридичної допомоги та здійснення правової просвіти населення [4, Vorobyov, 2017, p. 13].

Окремі автори розглядають юридичну клініку як структурний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право», але може виступати і у якості структурного підрозділу громадської організації чи юридичної фірми (така ініціатива підтримана, наприклад, Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація адвокатів України») тощо [5, Dubchak, 2014, p. 5].

У межах ще одного підходу юридичні клініки визначають як курс навчання студентів юристів практичним навичкам за допомогою роботи з реальними («живими»)

клієнтами (соціально-вразливими верствами населення) і складанням юридичних документів [1, Khatik, 2018, p. 100].

Найбільш широким є підхід, у межах якого юридичну клініку розглядають як особливу форму організації громадського суспільства, яка утворюється за спільною ініціативою вишу та його викладачів і студентів, забезпечується переважно вищими навчальними закладами. Діяльність юридичних клінік спрямована на реалізацію навчально-формуючої, правозахисної та правопросвітньої функцій при умові визнання пріоритету першої [6, Halay, 2015, p. 18].

Як можна побачити, різні концептуальні підходи щодо поняття юридичної клініки одночасно співпадають по низці аспектів. Так, переважна більшість визначень надана із використанням функціонального підходу та містить у собі вказівку на напрями, мету і форми функціонування юридичної клініки.

Нажаль, більшість вітчизняних фахівців дотримується думки, що пріоритетним (а подекуди, й основним) напрямом діяльності юридичної клініки є надання правової допомоги соціально незахищеним верствам населення. Однак історичний та компаративний аналіз показує, що такий підхід є притаманним скоріше саме вітчизняній клінічній освіті.

Так, Юридичний факультет Гарвардського університету (однієї з найбільших і найбільш впливових шкіл в країні), має сім різних юридичних клінік. Вони фокусуються на питаннях кримінального правосуддя, дітей і ювенальної юстиції, дотриманні міжнародних прав людини, питаннях імміграції та біженців та питаннях, пов'язаних з Інтернетом [7, Gorbatoва, Khodotova, 2013, p. 57].

Чиказька юридична клініка, крім традиційних, реалізує такі програми надання правових послуг, як: адвокат для літніх людей та людей з обмеженими можливостями; допомога у відносинах з кредиторами; муніципальний адвокат з договірною та орендного права; безкоштовні правові семінари для населення тощо [8, Dubchak, 2013, p. 36-37].

У Колумбійському університеті працюють кілька клінік з різними напрямками: клініка по захисту дітей; еколого-правова клініка; клініка, спрямована на захист прав ув'язнених; клініка посередництва (медіації); клініка по роботі з ув'язненими і їхніми родинами; гендерна юридична клініка [9, Kuular, 2013, p. 101].

Більшість клінік Європи та США – спеціалізовані. Спеціалізація клініки може визначатися галуззю права (екологічне, цивільне, трудове тощо). Або особливостями клієнтів (клініка по роботі з біженцями). Спеціалізація клініки визначається професійними інтересами і практичним досвідом куратора, тобто фактично є його авторською навчальною програмою. Тому на факультеті можуть співіснувати різні юридичні клініки. У деяких випадках, особливо в країнах третього світу, на спеціалізацію клініки впливають масові соціальні проблеми, що змушують клініку займатися певними категоріями справ незалежно від спеціалізації кураторів [2, Sherayzina, 2017, p. 16].

Юридична клініка університету Кьольна визнана авторитетною у справі захисту прав мігрантів та проводить спеціалізовану підготовку з цих питань не лише для своїх студентів, а й для персоналу громадських об'єднань та інших юридичних клінік [10, Halay, 2014, p. 43].

Існують і суто специфічні напрями діяльності юридичних клінік. Так, одна із юридичних клінік Америки, яка має назву «Проект невинності» і була заснована в юридичній школі в Нью-Йорку вважає своєю місією допомогу людям, які вже були засуджені за злочини, але які вважають себе невинними [11].

Прикладом нетрадиційного підходу до юридичної клінічної освіти у вітчизняній практиці може бути клініка, місією якої є інформування населення про фіктивне підприємництво [12, Hlushchenko, 2017, p. 15-17].

У Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (м. Вінниця) на сьогодні функціонують класичні юридичні клініки з цивільного, трудового,

адміністративного права та імітаційні юридичні клініки з господарського, земельного права та експортно-слідчої діяльності.

Як доцільно вказує А.М. Самарін, «юридична клініка поєднує у собі складові мети державних організацій і недержавних утворень. Але ключовим фактором для юридичної клініки є не державна імперативна вказівка, а вільний вибір напрямів своєї діяльності, що асоціюється з цілями громадських утворень. Причому вибір форм правової допомоги, галузей права, з яких надаються консультації, супутніх напрямів діяльності, походить не від державного замовлення, а залежно від ініціативи учасників організації» [13, Samarín, 2013, p. 28].

Те ж саме стосується не тільки конкретних напрямів (мети, місії), а й форм навчання у межах юридичної клінічної освіти.

У 1897 р. кишинівський присяжний повірений Й.С. Іосілевіч сформулював завдання юридичної клініки: замість абстрактного міркування про теоретичні правила, демонструйте перед читачем конкретну справу, відкрийте йому лабораторію юристів-практиків, розгорніть перед ним весь процес боротьби, яка відбувалася між сторонами або між ними і судом, і це принесе подвійну користь. З одного боку, цим шляхом краще засвоюється саме теоретичне правило, а з іншого, що ще важливіше, знайомишся зі способом застосування правових засад, з способом постановки діагнозу справи і лікування його і, таким чином, купується знання і мистецтво разом [14, Iosilevich, 1897.].

Таким чином, від самого початку ідея розвитку юридичної клінічної освіти містила у собі пропозицію застосування «ігрової демонстрації», «імітації».

В кінці 80-х років у США була підготовлена доповідь Комітету про розвиток університетських клінік, в якому говорилося, що клінічна освіта – це перш за все метод навчання. Цей метод в основному характеризується наступним: студентам пропонуються проблемні ситуації, аналогічні тим, з якими юристи стикаються на практиці; студенти вирішують ці проблеми у рольовій грі; від студентів потрібна взаємодія зі своїми колегами для визначення і рішення цих проблем і, можливо, найголовніше – робота студента піддається ретельному критичному аналізу [15, Voskobitova, 2001].

Сьогодні такий підхід значна кількість фахівців продовжує вважати ефективним та актуальним. Як зазначено у навчально-методичному посібнику «Основи юридичної клінічної практики», «не всі юридичні клініки практикують надання юридичної допомоги клієнтам, а акцентують увагу на симуляційних, імітаційних формах набуття студентами практичних навичок юриста» [16, Savchyn, Mendzhul, Navrotskyi, 2007, p. 6].

Висловлюючи своє бачення клінічної юридичної освіти, Х'ю Брейн, Найджел Данкан та Річард Граймз (автори книги «Клінічна юридична освіта: активне навчання в вашій школі права») ведуть мову про широке визначення такого навчання, яке може приймати форму імітації справ, включаючи рольові ігри, що ефективно для розуміння суті реального застосування права [2, Sherayzina, 2017, p. 13].

Про розвиток практичних навичок під час навчання у юридичній клініці за допомогою використання різних інтерактивних методик (поряд із наданням безоплатної юридичної допомоги) ведуть мову і інші фахівці (наприклад, Т.В. Худойкіна, А.А. Рязанов [17, Khudoykina, 2016, p. 120]).

Слід зазначити, що у тих країнах, де самостійна практика студентів-юристів була заборонена, юридична клініка в цілому розвивалася за моделлю «імітаційної» клініки – як курс навчання професійним навичкам з моделюванням професійних ситуацій на основі ігрових справ, але без реального відвідувача. Надалі ці курси стали або самостійними дисциплінами в основній освітній програмі на рівні бакалаврату, або магістратури («Професійні навички юриста», «Основи юридичного консультування», «Адвокатська майстерність» тощо), або були включені в роботу клініки як серія підготовчих тренінгів [2, Sherayzina, 2017, p. 15].

Вищевикладену позицію правників поряд з існуючим практичним досвідом було покладено в основу роботи імітаційної клініки з господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

У зв'язку із все більшим ускладненням сфери господарювання, безумовною є точка зору, згідно з якою юристи-господарники мають опрацювати додаткові навички та компетентності. Так, говорячи про ефективну роботу юриста-інхауса вказують на вміння здійснювати аналіз причин виникнення складних питань компанії, їх кількості та актуальності; запобігання повторенню ситуації за допомогою правильно розробленої та реалізованої стратегії правового захисту або зміни вектору чи підходів до юридичного супроводу діяльності компанії тощо [18, Belyayeva, 2018].

Важливе значення для кандидата в юристи-інхаус мають, наприклад, і навички міжособового спілкування.

Тобто робота юриста у господарському секторі економіки часто вимагає додаткових вмінь щодо вирішення нетипових проблемних ситуацій з непрогнозованим вектором розвитку. Однак у зв'язку із певною специфікою ведення підприємницької діяльності (необхідність збереження комерційної таємниці, збереження клієнтської бази, захисту від проявів недобросовісної конкуренції тощо) студенти-юристи мають не так вже й багато можливостей отримати необхідні компетентності навіть під час проходження практики на базі реально працюючих суб'єктів господарювання.

Діяльність імітаційної клініки з господарського права заснована, з одного боку, на реальних практичних ситуаціях, а з іншої, містить багато елементів тренінгової роботи. Тому вона дає можливість не просто засвоювати знання та впроваджувати стандарти, а бачити свої сильні та слабкі сторони, розвивати себе самому.

Як зазначають фахівці, не секрет, що багато вузів часто функцію юридичних клінік зводять виключно до консультування клієнтів студентами старших курсів, забуваючи, що програмам клінічної юридичної освіти необхідний «навчальний компонент». Імітація дає: студенту – можливість попрактикуватися у професійній діяльності юриста в контрольованій обстановці і з можливістю оцінки; викладачеві і юристу-керівнику – можливість приділити особливу увагу конкретним питанням або проблемам і оцінити дії кожного студента в ролі юриста; і тому, й іншому – можливість обговорити справи і виробити стратегію [19, Romanova, 2013, p. 179–180].

Основними завданнями імітаційної юридичної клініки з господарського права у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса є: сприяння вивченню студентами господарського права за допомогою проведення інтерактивних занять; поглиблення і вдосконалення правових знань студентів з точки зору практичної діяльності юриста-господарника; впровадження в освітній процес елементів практичної діяльності з надання юридичних послуг у сфері господарювання; впровадження форм навчальної діяльності, не передбачених у навчальному плані вишу (майстер-класи, тренінги тощо); організація і проведення круглих столів, форумів, правових шкіл та інших заходів з вивчення вузькоспеціальних правових проблем та набуття відповідних практичних навичок; підтримка та проведення наукових досліджень у сфері господарського права, участь у наукових, науково-практичних заходах.

Слід підкреслити, що заняття в імітаційній клініці з господарського права побудовано на вирішенні конкретних, реальних ситуацій (значною частиною з практичного досвіду викладачів-кураторів) та на навчально-ігровому моделюванні різних дій юридичного характеру у межах розроблених педагогом казусів і фабул.

В цілому робота імітаційної юридичної клініки з господарського права побудована таким чином, щоб її учасники мали змогу набувати основні правові навички, які студенти юридичного факультету повинні набути при роботі у клініці (засновуючись на доповіді 1992 р., відомій під назвою «доповідь МакКрейта» (за ім'ям автора Роберта МакКрейта): рішення проблем; правовий аналіз та міркування; визначення правового стану; визначення фактичного стану; комунікації (навички спілкування); консультування; проведення

переговорів; проведення судових процесів і альтернативних процедур, які використовуються для вирішення спору; організація і управління правовою роботою; визначення і вирішення етичних проблем.

Сьогодні накопичено певний досвід роботи, що дозволяє зробити узагальнення та внести пропозиції щодо використання юридичної клінічної освіти у досить незвичних для вітчизняної практики формах чи напрямках.

За ступенем обов'язковості для студентів прийнято виділяти два види клінік: обов'язкові і добровільні [2, Sherayzina, 2017, р. 17]. Роботу імітаційних клінік, як правило, доцільно будувати за принципом добровільності, оскільки їх діяльність спрямована на набуття навичок. Так, до участі в імітаційній клініці з господарського права на добровільних засадах залучаються усі бажаючі студенти старших курсів (як правило, не нижче третього), оскільки робота у такій клініці будується на фундаментальних базових курсах, і обсяг знань студентів молодших курсів не дає змоги повною мірою досягти поставленої мети.

За характером орієнтації деякі науковці поділяють юридичні клініки на зовнішньоорієнтовані та внутрішньоорієнтовані. До першої групи належать завдання, які зорієнтовані на суспільство загалом: це надання безкоштовної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, проведення правопросвітницьких заходів тощо. Друга група функціонує в іншому вимірі – сюди належить навчальний компонент, роль клінічної освіти у формуванні студента як висококваліфікованого фахівця [20, Sokolenko, 2009].

Перші декілька років своєї роботи імітаційна юридична клініка з господарського права ДонНУ імені Василя Стуса функціонувала переважно як внутрішньоорієнтована клініка, але набутий досвід та аналіз існуючих суспільних потреб дозволяє зробити висновок про спроможність та доцільність постановки зовнішньоорієнтованих завдань.

Висновки. Серед подальших шляхів розвитку імітаційної юридичної клініки з господарського права можна визначити:

- надання консультацій фізичним особам-підприємцям, які є представниками незахищених верств населення та представниками мікро- бізнесу (у тому числі у формі заочного та дистанційного консультування);
- підготовка відповідей у формі правових висновків щодо складних чи проблемних питань здійснення господарської діяльності;
- правове інформування з питань ведення підприємницької діяльності через Інтернет-сайти;
- підготовка пропозицій із вдосконалення господарського законодавства у тісному співробітництві із профільними громадськими організаціями, (враховуючи погляд про наявність у діяльності клінік проявів як державної, так і громадської організації, слід також зупинитися і на визначенні напрямів розвитку законодавства, які сприятимуть розвитку як імітаційних клінік, так і клінічної юридичної освіти в цілому).

У першу чергу, це стосується доповнення Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України нормами, які будуть відповідати сучасним реаліям та викликам. Так, у п. 2.2. Типового положення серед основних завдань юридичної клініки зазначено «забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності». Між тим, на сьогодні значну роль у захисті прав та інтересів фізичних та юридичних осіб відіграють громадські організації. Як зазначають фахівці, захист прав людини є цілісною системою, яка складається з інституційної й нормативної складових, що мають внутрішньодержавний і міжнародний рівень. У цій системі важливою інституцією є неурядові правозахисні організації, які здійснюють свою діяльність на місцевому, регіональному, національному або міжнародному рівнях. Більшість неурядових правозахисних організацій співпрацює у сфері захисту прав людини з відповідними

органами місцевого самоврядування, органами державної влади, а також із міжнародними організаціями, зокрема з ООН, Радою Європи, ОБСЄ [21, Almashi, 2015, p. 98].

Тому доцільним було б доповнити коло осіб, співпраця та спілкування з якими буде сприяти досягненню мети юридичної клініки такими суб'єктами, як неурядові правозахисні громадські організації, у п. 2.1. (абзац 5) та п. 2.2. (абзац 5) Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України. Також до складових мети діяльності юридичної клініки (п. 2.1. Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України) доцільно було б додати такі аспекти, як виховання гуманізму та толерантності серед молоді та набуття навичок науково-дослідницької та законопроектної роботи, що у багатьох зарубіжних країнах вже стає важливою складовою діяльності юридичних клінік.

Наявні у статті узагальнення та пропозиції в цілому сприятимуть оптимізації унормування клінічної юридичної освіти в Україні та її практичної реалізації.

Список використаних джерел:

- [1] Хватик Ю. А. Роль юридической клиники в системе практико-ориентированного образования Республики Беларусь. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2018. № 1 (54). С. 99–105.
- [2] Шерайзина Л. О. Школа правового просвещения: учеб.-метод. пособие. Брест: БрГУ, 2017. 285 с.
- [3] Савелова Ю. М. Поняття «юридичної клінічної освіти» в Україні. *Актуальна юриспруденція: матер. наук.-практ. Інтернет-конференції (5.03.2013 р.)*. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=488%3A060313-06&catid=60%3A1-0313&Itemid=75&lang=ru.
- [4] Воробйов В. Д. Роль юридичних клінік у становленні професії правника. *Правоосвітницька діяльність юридичних клінік на базі вищих навчальних закладів: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Дніпропетровськ, 2017. 125 с.
- [5] Дубчак Н. С. Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини та громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 22 с.
- [6] Галай А. О. Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні: дис. ... доктора юрид. наук. Київ, 2015. 36 с.
- [7] Горбатова М. Г., Ходотова М. А. Сравнительный анализ развития юридической клиники в США и в России. *Юридическая клиника. Выпуск III: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Юридическая клиника в системе высшего юридического образования и в сфере оказания бесплатной юридической помощи»*. СПб.: Санкт-Петербургский имени В.Б. Бобкова филиал РТА, 2013. 242 с.
- [8] Дубчак Н. С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія: ПРАВО. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 36-38.
- [9] Куулар Р. Н Развитие юридических клиник при университетах зарубежных стран (на примере Колумбийского университета). *Юридическая клиника. Выпуск III: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Юридическая клиника в системе высшего юридического образования и в сфере оказания бесплатной юридической помощи»*. СПб.: Санкт-Петербургский имени В.Б. Бобкова филиал РТА, 2013. 242 с.
- [10] Галай А. Становлення юридичної клінічної освіти в Україні та у деяких інших країнах світу. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 4. 2014. С. 39-48.
- [11] Юридические клиники в Америке. URL: <http://law-clinic.net/legal/210/304/>.
- [12] Глущенко Н. О. Інформування населення про фіктивне підприємництво юридичними клініками в Україні. *Правоосвітницька діяльність юридичних клінік на базі*

вищих навчальних закладів: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Дніпропетровськ, 2017. 125 с.

[13] Самарін А. М. До питання визначення теоретико-правового статусу юридичних клінік в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 1. С. 27-29.

[14] Йосилевич И. С. Юридическая клиника. *Юридическая газета*. 1897. № 15. URL: <http://oldlawbook.narod.ru/clinic.htm>.

[15] Воскобитова Л. А. Профессиональные навыки юриста: Опыт практического обучения. Москва: Дело, 2001. 416 с.

[16] Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики: навч.-метод. посібник. Ужгород: Вид-во: О. Гаркуші, 2007. 127 с.

[17] Худойкина Т. В., Рязанов А. А. Роль юридической клиники в подготовке будущего юриста. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 5 (3). С. 119-121.

[18] Беляева Е. Управляющий партнер юридической компании «Bossom Group» Диана Коломийцева: «Юрист-инхаус и внешний советник имеют два разных типа профессионального мышления». *Закон і бізнес*. № 28 (1378). 14.07-20.07.2018. URL: https://zib.com.ua/ru/print/133706-upravlyayuschiy_partner_yuk_bossom_group_diana_kolomiyceva_y.html.

[19] Романова Н. Л. Юридическая клиника как инновационный метод гуманитарного образования. *Юридическая клиника. Выпуск III: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Юридическая клиника в системе высшего юридического образования и в сфере оказания бесплатной юридической помощи»*. СПб.: Санкт-Петербургский имени В.Б. Бобкова филиал РТА, 2013. 242 с.

[20] Соколенко О. Л. Юридична клініка в правоосвітній діяльності. *Вісник Академії митної служби України*. Сер. Право. 2009. № 1. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2009_1_6.

[21] Алмаші М. М. Захист прав людини неурядовими правозахисними організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 98-103.

References:

[1] Khatik, Yu. A. (2018). Rol yuridicheskoy kliniki v sisteme praktiko-oriyentirovannogo obrazovaniya Respubliki Belarus [The Role of the legal clinic in the system of practice-oriented education of the Republic of Belarus]. *Bulletin of Omsk University. Series «Law»*. #1(54). 99-105 [in Russian].

[2] Sherayzina, L. O. (2017). *Shkola pravovoho prosveshcheniya [School of legal education]*. Brest: Brgu. 285 [in Russian].

[3] Savelova, Yu. M. (2013). Ponyattya «yurydychnoi klinichnoi osvity» v Ukrayini. Aktualna yurysprudentsia: mater. nauk.-prakt. Internet-konferentsii [The Concept of "legal clinical education" in Ukraine]. *Current jurisprudence: sciences.-pract. Internet conf.* (5.03.2013). URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=488%3A060313-06&catid=60%3A1-0313&Itemid=75&lang=ru [in Ukrainian].

[4] Vorobyov, V. D. (2017). Rol yurydychnykh klinik u stanovlenni profesii pravnyka [The Role of legal clinics in the formation of the legal profession]. *Pravoosvitnytska dialnist yurydychnykh klinik na bazi vyshchykh navchalnykh zakladiv: materialy V Vseukrayinskoї nauково-praktychnoyi konferentsiyi – Educational activity of legal clinics on the basis of higher educational institutions: materials of the V all-Ukrainian scientific and practical conference*. 125 [in Ukrainian].

[5] Dubchak, N. S. (2014). Yurydychni kliniky v systemi zakhystu prav i svobod lyudyny ta hromadyany [Legal clinics in the system of protection of human and civil rights and freedoms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev, 22 [in Ukrainian].

[6] Halay, A. O. (2015). Administratyvno-pravovi zasady diyalnosti hromadskykh obiednan yurydychnoho spryamuvannya v Ukrayini [Administrative and legal bases of activity of public associations of the legal direction in Ukraine]. *Extended abstract of doctoral thesis*. Kiev, 36 [in Ukrainian].

[7] Gorbatova, M. G., & Khodotova, M. A. (2013). Sravnitelnyi analiz razvitiya yuridicheskoy kliniki v SSHA i v Rossii [Comparative analysis of the development of legal clinics in the United States and Russia]. *Yuridicheskaya klinika v sisteme vysshego yuridicheskogo obrazovaniya i v sfere okazaniya besplatnoy yuridicheskoy pomoshchi: Vypusk III: Sbornik materialov Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Legal clinic in the system of higher legal education and in the field of free legal aid: Issue III: Collection of materials of the all-Russian scientific and practical conference*. SPb.: SanktPeterburgskiy imeni V.B. Bobkova filial RTA. 242 [in Russian].

[8] Dubchak, N. S. (2013). Dosvid orhanizatsii ta dialnosti yurydychnykh klinik v krainakh pravovoi systemy anhlo-amerykanskooho typu [Experience of organization and activity of legal clinics in the countries of the legal system of the Anglo-American type]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod national University. Series: RIGHT*. Issue 21. Part II. Volume 1. 36-38 [in Ukrainian].

[9] Kuular, R. N. (2013). Razvitiye yuridicheskikh klinik pri universitetakh zarubezhnykh stran (na primere Kolumbiyskogo universiteta) [Development of legal clinics at universities of foreign countries (on the example of Columbia University)]. *Yuridicheskaya klinika v sisteme vysshego yuridicheskogo obrazovaniya i v sfere okazaniya besplatnoy yuridicheskoy pomoshchi: Vypusk III: Sbornik materialov Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Legal clinic in the system of higher legal education and in the field of free legal aid: Issue III: Collection of materials of the all-Russian scientific and practical conference*. SPb.: SanktPeterburgskiy imeni V.B. Bobkova filial RTA. 242 [in Russian].

[10] Halay, A. (2014). Stanovlennia yurydychnoi klinichnoi osvity v Ukraini ta u deyakykh inshykh krainakh svitu [Formation of legal clinical education in Ukraine and in some other countries of the world]. *Scientific journal of The national Academy of Prosecutor's office of Ukraine*. #4. 39-48 [in Ukrainian].

[11] Yuridicheskiye kliniki v Amerike [Legal Clinics in America]. <http://law-clinic.net>. Retrieved from: <http://law-clinic.net/legal/210/304/> [in Russian].

[12] Hlushchenko, N. O. (2017). Informuvannia naselennia pro fiktyvne pidpryyemnytstvo yurydychnymy klinikamy v Ukrayini [Informing the population about fictitious entrepreneurship by legal clinics in Ukraine]. *Pravoosvitnytska diyalnist yurydychnykh klinik na bazi vyshchyykh navchal'nykh zakladiv: Materialy V Vseukrayinskoï naukovo-praktychnoi konferentsii – Educational activity of legal clinics on the basis of higher educational institutions: Materials of the V all-Ukrainian scientific and practical conference*. Dnipropetrovsk. 125 [in Ukrainian].

[13] Samarin, A. M. (2013). Do pytannia vyznachennia teoretyko-pravovoho statusu yurydychnykh klinik v Ukrayini [To the question of determining the theoretical legal status of legal clinics in Ukraine]. *Scientific Bulletin of Kherson state University*. #1. 27-29 [in Ukrainian].

[14] Yosilevich, I. S. (1897). Yuridicheskaya klinika [Legal clinic]. *Yuridicheskaya gazeta – Legal newspaper*. #15. <http://oldlawbook.narod.ru>. Retrieved from: <http://oldlawbook.narod.ru/clinic.htm> [in Russian].

[15] Voskobitova, L. A. (2001). *Professionalnye navyki yurista: Opyt prakticheskogo obucheniya [Professional skills of the lawyer: Experience of practical training]*. Moscow: Delo. 416 [in Russian].

[16] Savchyn, M. V., Mendzhul, M. V., & Navrotskyi, V. V. (2007). *Osnovy yurydychnoi klinichnoi praktyky*. Uzhhorod: Vyd-vo: O.Harkushi, 127 [in Ukrainian].

[17] Khudoykina, T. V., & Ryazanov, A. A. (2016). Rol yuridicheskoy kliniki v podgotovke budushchego yurista [Role of legal clinics in preparation of the future lawyer]. *International scientific journal*. #5(3). 119-121 [in Russian].

[18] Belyayeva, Ye. (2018). Upravlyayushchiy partner yuridicheskoy kompanii «Bossom Group» Diana Kolomiytseva: «Yurist-inkhaus i vneshniy sovetnik imeyut dva raznykh tipa professional'nogo myshleniya» [Diana Kolomiytseva, Managing partner of Bossom Group law firm: "an inhouse Lawyer and an external Advisor have two different types of professional thinking"]. *Law and business*. #28(1378) 14.07-20.07.2018. <https://zib.com.ua/>. Retrieved from: https://zib.com.ua/ru/print/133706-upravlyayuschiy_partner_yuk_bossom_group_diana_kolomiyceva_y.html [in Russian].

[19] Romanova, N. L. (2013). Yuridicheskaya klinika kak innovatsionnyy metod gumanitarnogo obrazovaniya. *Yuridicheskaya klinika v sisteme vysshego yuridicheskogo obrazovaniya i v sfere okazaniya besplatnoy yuridicheskoy pomoshchi: Vypusk III: Sbornik materialov Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Legal clinic in the system of higher legal education and in the field of free legal aid: Issue III: Collection of materials of the all-Russian scientific and practical conference*. SPb.: SanktPeterburgskiy imeni V.B. Bobkova filial RTA. 242 [in Russian].

[20] Sokolenko, O. L. (2009). Yurydychna klinika v pravoosvitniy diyalnosti [Legal clinic in law-educational activity]. *Bulletin of the Academy of customs service of Ukraine: Law*. #1. 40-44. <http://nbuv.gov.ua>. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2009_1_6 [in Ukrainian].

[21] Almashi, M. M. (2015). Zakhyst prav lyudyny neuryadovymy pravozakhysnymy orhanizatsiyamy [Protection of human rights by non-governmental human rights organizations]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod national University. Series: Law*. Issue 32. Volume 1. 98-103 [in Ukrainian].

Biography of the authors:

1. Name: Kalachenkova Kateryna.

Academic titles: PhD in Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: k.kalachenkova@donnu.edu.ua.

2. Name: Tytova Olena.

Academic titles: PhD in Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: andromeda2015@ukr.net.

ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
Ірина Коваль, Тетяна Кравченко

GROUND FOR PROTECTION OF BUSINESS REPUTATION
OF BUSINESS ENTITIES
Iryna Koval, Tetiana Kravchenko

Анотація. У статті досліджується поняття захисту ділової репутації суб'єктів господарювання та його підстави. Проведено аналіз законодавства, наукової літератури та правозастосовної практики щодо цього питання. На підставі аналізу уточнено підстави захисту права на ділову репутацію суб'єктів господарювання.

Ключові слова: ділова репутація суб'єктів господарювання, захист ділової репутації суб'єктів господарювання, підстави захисту ділової репутації суб'єктів господарювання.

Summary. The article explores the concept of protection of business reputation of business entities and its basis. The legislation, scientific literature and law enforcement practice on this issue is analyzed. It is proposed to clarify the grounds of protection of business reputation of economic entities.

It is concluded that the direct grounds for the protection of the right to business reputation of an economic entity is a violation of the right to business reputation of a business entity, through improper use of business reputation of a business entity and discredit. Taking this into account, as well as the lack of uniformity of the current legislation, it is appropriate to fix the following provisions in the civil code of Ukraine: "an Economic entity has the right to protect the right to business reputation in case of violation of the right to business reputation of a business entity. Violation of the right to business reputation of a business entity consists in improper use of business reputation of a business entity (illegal use of other people's designations, advertising materials, packaging, improper use of another manufacturer's product, copying the appearance of another manufacturer's product, comparative advertising) and discrediting." Fixing these provisions at the legislative level will be important to improve the effectiveness of detection and suppression of violations aimed at the right to business reputation of economic entities, as well as increase the effectiveness of the use of business reputation in the activities of professional market participants.

It was also revealed that dignity is inherent only to individuals, since it is based on spiritual, social, moral qualities of behavior, worldview and abilities. In such circumstances, the concept of humiliation from a linguistic point of view is appropriate to use only in relation to individuals. As for business entities, the more successful in the context of violation of the right to business reputation is the term "discredit".

Key words: business reputation of business entities, protection of business reputation of business entities, grounds for protection of business reputation of business entities.

Актуальність теми дослідження. Успішність здійснення підприємницької діяльності, місце суб'єкта господарювання на ринку залежить від різних факторів, у тому числі ділової репутації такого суб'єкта. Ділова репутація уособлює всі показники діяльності та досягнення суб'єкта господарювання, рівень його конкурентоспроможності. Усталена ділова репутація гарантує стабільність ділових зв'язків, попит споживачів, обґрунтовані переваги в конкурентній боротьбі. Разом з тим, у господарській сфері непоодинокими є випадки недобросовісного використання ділової репутації конкурента, вчинення інших порушень, які посягають на ділову репутацію суб'єкта господарювання, що призводить до негативних змін в конкурентному середовищі, посягання на права

споживачів. Зазначене зумовлює важливість належного захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання, пов'язаних із використанням ділової репутації.

Закладена в законодавстві України правова основа щодо підстав захисту ділової репутації суб'єктів господарювання представлена окремими положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), які гарантують право, в тому числі юридичної особи на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок приниження її ділової репутації (ст. 23). У ч. 1 ст. 33 Господарського кодексу України (далі – ГК України) закріплено перелік дій, які є неправомірним використанням ділової репутації: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, неправомірне використання товару іншого виробника, копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника та порівняльна реклама. Аналогічні порушення закріплені в главі II «Неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання» Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції». Також в ст. 8 вказаного Закону закріплено порушення «дискредитація суб'єкта господарювання», якою є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

Вказані законодавчі положення вимагають певного уточнення, зокрема щодо видів і ознак правопорушень, об'єктом яких виступає ділова репутація суб'єкта господарювання. Відповідно до принципу правової визначеності, як складової принципу верховенства права, всі положення нормативно-правових актів повинні бути чіткими, зрозумілими, однозначними, щоб учасники відповідних відносин мали змогу передбачити правові наслідки своєї поведінки. Такі вимоги є важливими і для визначення підстав захисту ділової репутації, оскільки в процесі кваліфікації певних дій як правопорушень і застосування заходів юридичної відповідальності мають бути дотримані права та інтереси потерпілого суб'єкта господарювання і порушника.

Метою статті є уточнення підстав захисту права на ділову репутацію суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Право на захист є гарантованим державою щодо всіх учасників господарських відносин. Це право відповідно до положень Конституції України (розділ II) не може бути скасовано в законодавчому порядку, воно може бути обмежене законом лише в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

Право на захист є одним з основних складових правового статусу особистості, виступає елементом змісту державно-правових взаємин держави і особистості [1, Andreev, 2010, р. 12; 2, Krashennikov, 1979, р. 79-80]. Воно визнається обов'язковим елементом суб'єктивного права, оскільки в протилежному випадку не було б можливим реалізувати інші юридичні можливості державного примусу [3, Lapshin, 2017, р. 184].

На порушення як на підставу виникнення права на захист вказує Вищий господарський суд України у Постанові від 29.11.2011 року у справі № 22/5009/3458/11, де наведено розуміння захисту як державно-примусової діяльності, спрямованої на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною [4].

Також у Постанові від 08.10.2010 року у справі № 13/212 за наслідком аналізу приписів глави 29 ЦК України судді Вищого господарського суду України схилиються до того, що захист являє собою систему активних заходів, що їх застосовують власник, компетентні державні чи інші органи, спрямовані на усунення порушень права власності, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника [5].

З огляду на вищезазначене, а також враховуючи господарсько-правову природу правовідносин, які складаються стосовно використання ділової репутації суб'єктів господарювання, підставою виникнення права на захист ділової репутації суб'єкта

господарювання слід визнати господарське правопорушення. Відповідно до загального визначення, останнє являє собою невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил (вимог) здійснення господарської діяльності, яке посягає на суспільний господарський порядок, суперечить нормам права, положенням господарських договорів чи інших правових актів суб'єктів господарювання, за яке передбачено застосування господарсько-правових санкцій [6, 2018, р. 283].

У загальнотеоретичному розумінні господарське правопорушення складається з таких елементів: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

У цьому контексті слід зазначити, що оскільки різні види правопорушень, пов'язаних із посяганням на ділову репутацію, є подібними, то деякі елементи складів цих правопорушень є однаковими. Зокрема, це стосується об'єкта та суб'єктивної сторони.

Об'єктом правопорушення традиційно вважається те, на що посягає порушник, здійснюючи протиправне діяння. В свою чергу, конкретним або безпосереднім об'єктом кожного правопорушення, пов'язаного з неправомірним використанням ділової репутації суб'єктів господарювання, виступає ділова репутація [7, Koval, 2005, р. 51]. Втім зважаючи на те, що ділова репутація суб'єкта господарювання є нерозривно пов'язаною з самим суб'єктом, то безпосереднім предметом правопорушення виступають об'єкти матеріального світу, права на них чи на інші нематеріальні об'єкти, в яких індивідуалізується його господарська діяльність та власне господарюючий суб'єкт.

Суб'єктивна сторона правопорушень пов'язаних з діловою репутацією, проявляється у ставленні порушника до своїх дій. Визначаючи у ГК України дії, які є неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання, законодавець не уточнює положення щодо вини. Це ж стосується й норм ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції», які визначають дії, що є неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання та його дискредитацію. Вина порушника проявляється по-різному, як у формі умислу, коли особа усвідомлюючи протиправність своїх дій все ж їх вчинює, так й у формі необережності, коли особа не передбачала та не могла передбачити, що її дії порушують чужі права та інтереси. Примітним для характеристики господарського правопорушення є те, що для кваліфікації діяння як правопорушення не потрібно обов'язково встановлювати відношення правопорушника до вчинених ним дій та їх наслідків і доказувати провину, з огляду на існуючий обов'язок інших суб'єктів господарювання не посягати на ділову репутацію, вина презюмується [7, Koval, 2005, р. 51]. Такий підхід спрямований на підвищення ефективності заходів даних правопорушень. Н. А. Саніахметова стверджує, що доказ наміру порушника може впливати на розмір його відповідальності, і штраф може бути визначений у більшому розмірі, ніж при відсутності умислу [8, Saniakhmetova, р. 131].

У випадку, якщо порушник використовує певні позначення як торговельну марку чи комерційне найменування, які не є зареєстрованими та не містяться у відкритих реєстрах, тобто така особа не може достеменно впевнитись, що вони закріплені за певною особою, то у таких діях буде відсутня вина, що впливатиме на характер санкцій, які можуть застосовуватись до порушника. Лише за наявності вини можливим є відшкодування збитків і компенсація немайнової шкоди. Відповідно, заходи захисту (припинення порушення, відновлення становища тощо) можуть бути застосовані без наявності в діях порушника вини.

Суб'єктами правопорушення стосовно ділової репутації є як фізичні особи, так і суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці). Наприклад, суб'єктом правопорушення «неправомірне використання чужих позначень» може виступати виключно суб'єкт господарювання, натомість вчинити дії у вигляді дискредитації здатна як фізична особа, так і господарюючий суб'єкт.

У цьому контексті слід зауважити, що залежно від того, хто саме буде суб'єктом правопорушення, будуть відрізнятися способи та методи захисту, його порядок. У випадку вчинення правопорушення суб'єктом господарювання, його відповідальність

наставатиме в порядку, визначеному конкурентним законодавством. Захист порушених прав також буде відбуватися згідно положень конкурентного законодавства. У випадку ж вчинення правопорушення фізичною особою, то її відповідальність, як і захист порушених прав, відбуватиметься за правилами цивільного судочинства.

Об'єктивна сторона правопорушень, пов'язаних з діловою репутацією, характеризується різними за своїм характером видами неправомірних дій. Так, згідно положень ст. 15 ЦК України, підставами захисту є порушення, невизнання або оспорування права. З цього приводу варто зауважити, що поняття «порушення», яке визнано однією з підстав захисту, належним чином не конкретизовано стосовно ділової репутації. Системний аналіз законодавства свідчить, що до порушень права на ділову репутацію суб'єкта господарювання слід віднести: 1) неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, якими є: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, неправомірне використання товару іншого виробника, копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника, порівняльна реклама; 2) дискредитація.

Одним з проявів неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання є неправомірне використання чужих позначень. Так, Київське обласне територіальне відділення Антимонопольного комітету України рішенням № 60/31-р/к від 27.11.2018 року оштрафувало ТОВ «Виробнича компанія «Рехау» за неправомірне використання торговельних марок «Рехау» та «Rehau» (їх охоронюваних словесних елементів) без дозволу (згоди) ТОВ «Рехау», яке раніше почало використовувати їх у господарській діяльності, що призвело до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання.

Дискредитація проявляється шляхом поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання. Прикладом може бути, коли в 2012 році Антимонопольний комітет України оштрафував на 40 тис. грн ТОВ "План-Еко" за розповсюдження в ЗМІ неправдивої інформації про діяльність компанії ВКН Віндкрафт Норд АГ і причини припинення їх співпраці щодо будівництва вітряних електростанцій. У заяві порушника стверджувалося, що ВКН Віндкрафт Норд АГ після розробки проектної документації не збирається будувати дані електростанції, що не відповідало дійсності, оскільки зазначена компанія до моменту поширення інформації вже брала участь в будівництві в Україні кількох вітроелектростанцій.

Щодо такої підстави захисту, як невизнання або оспорування цивільного права особи, то одні науковці стверджують, що за таких підстав саме право ще не є порушеним, а лише оспорується, або ж не визнається, чи є реальна загроза таких дій [9, Prityka, Karaban, Rotan, 2000, р. 131]. Інші – вказують, що такі підстави захисту можуть використовуватись, коли право вже знаходиться у порушеному стані [10, 2000, р. 144]. Водночас, така підстава захисту як невизнання або оспорування цивільного права особи використовується як при вже порушеному праві особи, так і лише під час існування загрози його порушення.

Приниженням ділової репутації суб'єкта господарювання (підприємця), згідно п. 6 Інформаційного листа Вищого господарського суду України № 01-8/184 від 28.03.2007 року, є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, що дискредитують спосіб ведення чи результати його господарської (підприємницької) діяльності, у зв'язку з чим знижується вартість його нематеріальних активів [11].

Схоже за змістом положення закріплено у ст. 8 ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції», де визначено, що дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

Таким чином, пониження ділової репутації суб'єкта господарювання та дискредитація суб'єкта господарювання є фактично однаковими за змістом поняттями. Між тим, слід зауважити про некоректність вживання стосовно суб'єкта господарювання терміну «пониження», оскільки пониженням вважається поведінка людини, метою і результатом якої є падіння у понижуваного почуття власної гідності та його гідності в очах інших людей [12]. Як відомо, гідність притаманна виключно фізичним особам, оскільки у своїй основі ґрунтується на духовних, соціальних, моральних якостях поведінки, світогляді та здібностях. За таких обставин, поняття пониження з лінгвістичної точки зору доречно вживати виключно стосовно фізичних осіб. Що ж стосується суб'єктів господарювання, то більш вдалим у контексті порушення права на ділову репутацію є термін «дискредитація».

Л. В. Федюк підставами для захисту права на ділову репутацію вважає: 1) розповсюдження даних; 2) ці дані не відповідають дійсності; 3) вони носять негативний характер [13, Fedyuk, 2013, р. 274]. Дана характеристика стосується лише однієї підстави захисту – ділової репутації – розповсюдження (поширення) недостовірних відомостей про суб'єкта.

Характеристика цього виду порушення права на ділову репутацію наводиться у Постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 року, в якій юридичним складом правопорушення визначено сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [14].

Висновки. Таким чином, безпосередніми підставами для захисту права на ділову репутацію господарюючого суб'єкта є порушення права на ділову репутацію суб'єкта господарювання, шляхом: неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання та дискредитації. З огляду на це, а також на не уніфікованість чинного законодавства, доречним видається закріпити у ГК України положення наступного змісту: «Господарюючий суб'єкт має право на захист права на ділову репутацію у випадку порушення права на ділову репутацію суб'єкта господарювання. Порушення права на ділову репутацію суб'єкта господарювання полягає у неправомірному використанні ділової репутації суб'єкта господарювання (неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, неправомірному використанні товару іншого виробника, копіюванні зовнішнього вигляду виробу іншого виробника, порівняльній рекламі) та дискредитації». Закріплення вказаних положень на законодавчому рівні матиме значення для підвищення ефективності виявлення та припинення порушень, спрямованих на право на ділову репутацію господарюючих суб'єктів, а також підвищить ефективність використання ділової репутації в діяльності професійних учасників ринку.

Список використаних джерел:

- [1] Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты. Москва: Норма, 2010.
- [2] Крашенников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту. *Проблемы защиты субъективных гражданских прав и советское гражданское судопроизводство*. Вып. 4. 1979. С. 79–80.
- [3] Лапшин А. А. Способы защиты деловой репутации юридических лиц и их собственности. *Социально-экономические явления и процессы*. Т. 12. № 5. 2017. С. 184–187.

[4] Постанова Вищого господарського суду України від 29.11.2011 року у справі № 22/5009/3458/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

[5] Постанова Вищого господарського суду України від 08.10.2010 року по справі № 13/212. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

[6] Бобкова А. Г., Моїсєєв Ю. О., Павлюченко Ю. М. та ін. Господарське право: практикум. За ред. А.Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.

[7] Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2005. 180 с.

[8] Саниахметова Н. А. Гражданско-правовая ответственность как средство обеспечения надлежащего осуществления права на жилище: дис. ... канд. юрид. наук. 1985. 214 с.

[9] Притыка Д. Н., Карабань В. Я., Ротань В. Г. Научно-практический комментарий к гражданскому законодательству Украины. Институт юридических исследований, 2000. Т. 1. С. 131.

[10] Цивільне право України. Харків: Право, 2000. Ч. 1. С. 144.

[11] Інформаційний лист Вищого господарського суду України № 01-8/184 від 28.03.2007 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/SD070027?ed=2007_03_28.

[12] Припинення. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.

[13] Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 500 с.

[14] Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

References:

- [1] Andreev, Yu.N. (2010). *Civil Protection Mechanism*. Moscow: Norm [in Russian].
- [2] Krashennikov, Ye.A. (1979). Struktura subektivnogo prava i pravo na zashchitu [The structure of subjective law and the right to defense]. *Problemy zashity subektivnykh hrazhdanskikh prav i sovetskoie hrazhdanskoie sudoproizvodstvo – Problems of the protection of subjective civil rights and Soviet civil proceedings*, 4, 79-80 [in Russian].
- [3] Lapshin, A.A. (2017). Sposoby zashchity delovoi reputatsii yuridicheskikh lits i ikh sobstvennosti [Ways to protect the business reputation of legal entities and their property]. *Sotsialno-ekonomicheskiye yavleniya i protsessy – Socio-economic phenomena and processes*, Vol. 12, issue 5, 184-187 [in Russian].
- [4] Postanova Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 29.11.2011 roku po spravi # 22/5009/3458/11 [The resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of November 29, 2011, # 22/5009/3458/11]. reyestr.court.gov.ua. Retrived from www.reyestr.court.gov.ua [in Ukrainian].
- [5] Postanova Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 08.10.2010 roku po spravi # 13/212 [The resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of 08.10.2010, # 13/212]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from www.reyestr.court.gov.ua [in Ukrainian].
- [6] Bobkova, A.G., Moiseev, Yu.O., & Pavlyuchenko, Yu.M. et al. (2018). *Hospodarske pravo: praktykum*. A.G. Bobkova (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- [7] Koval, I.F. (2005). Pravo na dilovu reputatsiiu subiektiv hospodariuvannia i yoho pozasudovyi zakhyst vid nepravomirnogo vykorystannia [The right to a business reputation for submission of state donations and judgments of the unlawful victories]. *Candidate's thesis*. Donetsk [in Russian].

[8] Saniakhmetova, N.A. (1985). Hrazhdansko-pravovaia otvetstvennost kak sredstvo osushchestvleniia prava na zhylishche [Civil liability as a means of ensuring the proper exercise of the right to housing]. *Candidate's thesis*. [in Russian].

[9] Prityka, D.N., Karaban, V.Ya., & Rotan, V.G. (2000). *Nauchno-praktycheskii kommentarii k hrazhdanskomu zakonodatelstvu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the civil legislation of Ukraine]. (Vols. 1-2; Vol. 1). Kharkiv: Institute for Legal Studies [in Russian].

[10] Asimov, H.H., Sibilov, M.M., & Borisova, V.I. et al. (2000). *Tsivilne pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Civil Law of Ukraine: a textbook for students of law specialties of higher education institutions]. H.H. Asimova, S.N. Bouts, V.M. Ignatius (Eds.). (Vols. 1-2; Vol. 1). Kharkiv: Right [in Ukrainian]

[11] Informatsiinyi lyst Vyshchogo hospodarskoho sudu Ukrainy # 01-8/184 vid 28.03.2007 roku [Information sheet of the Supreme Economic Court of Ukraine of March 28, 2007, # 01-8/184]. ips.ligazakon.net. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/SD070027?ed=2007_03_28 [in Ukrainian].

[12] Prynyzhennia [Downgrade]. uk.wikipedia.org. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> [in Ukrainian].

[13] Fedyuk, L.V. (2013). *Osobysti nemainovi prava yurydychnykh osib* [Particular non-legal rights of legal entities]. Ivano-Frankivsk: The Carpathian National University of Vasily Stefanik [in Ukrainian].

[14] Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizichnoi osobi, a takozh dilovoi reputatsii fizichnoi ta yurydychnoi osoby" # 1 vid 27.02.2009 roku [The resolution to the Plenary Session of the Supreme Court of Ukraine "On court practice on the right, regarding the preservation of individuality and honor of an individual, as well as business reputation of an individual and legal entity" dated February 27, 2009, # 1]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 [in Ukrainian].

Biography of the authors:

1. Name: Koval Iryna.

Academic titles: Doctor of Law, Associate Professor.

Ogranization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: Koval@donnu.edu.ua.

2. Name: Kravchenko Tetiana.

Academic titles: Graduate student.

Ogranization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: Kravchenko_T_S@i.ua.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОГОВОРУ АУТСОРСИНГУ В УКРАЇНІ**Валентина Козирева, Ірина Кудра****PROBLEM ISSUES OF THE OUTSOURCING CONTRACT IN UKRAINE****Valentina Kozireva, Iryna Kudra**

Анотація. В статті проводиться дослідження актуальності договору аутсорсингу на сучасному економічному ринку, який сприяє пошуку нових засобів оптимізації виробництва, скорочення витрат, пошуку нових партнерів, а також розвитку економіки держави в цілому. Проаналізовано переваги та недоліки його застосування. Виявлено проблему неврегульованості договору аутсорсингу в українському законодавстві. Проведено аналіз поняття договору аутсорсингу, наданого різними вченими та ресурсами. Запропоновано власне поняття господарсько-правового договору аутсорсингу.

Ключові слова: договір аутсорсингу, аутсорсинг, аутсорсингові відносини, господарський договір, аутстафінг, послуги з надання персоналу.

Summary. The article examines the relevance of the outsourcing agreement in today's economic market, which helps to find new means of optimizing production, reducing costs, finding new partners, as well as developing the economy of the country as a whole. The advantages and disadvantages of its application are analyzed. The problem of non-regulation of the outsourcing contract in Ukrainian legislation has been identified. The concept of outsourcing agreement provided by different scientists and resources is analyzed. The own concept of legal outsourcing contract is offered.

The rapid development of outsourcing relationships is driven by increased competition in the global and national economic markets, where its participants are constantly on the lookout for new ways of organizing business. This circumstance, along with other factors, influences the formation and development of outsourcing relationships in the world in general and Ukraine in particular. Due to the fact that the economic model of outsourcing makes it possible to achieve a significant competitive advantage in the services market, more and more economic entities are using outsourcing in their activities. In order to be successful in business today, in a world of crisis, it is necessary to apply methods related to the elimination of the need to perform minor functions, dispersing the efforts of the company to resolve those problems that can be avoided by transferring these functions to other, specialized companies. Therefore, more and more entrepreneurs are faced with such economic phenomenon, which is quite widespread in the world as outsourcing.

Key words: outsourcing contract, outsourcing, outsourcing relationships, business contract, outsourcing, staffing services.

Актуальність теми дослідження. Стрімкий розвиток аутсорсингових відносин зумовлений посиленням конкуренції на світовому й національному економічному ринку, де його учасники постійно перебувають у пошуку нових способів організації бізнесу. Ця обставина поряд з іншими факторами впливає на формування й розвиток аутсорсингових відносин у світі в цілому та Україні зокрема. Зважаючи на те, що господарська модель аутсорсингу дозволяє досягти значної конкурентної переваги на ринку послуг, усе більше суб'єктів господарювання застосовують у своїй діяльності аутсорсинг. Для успішного ведення бізнесу сьогодні, в умовах світової кризи, необхідно застосовувати методи, пов'язані з позбавленням необхідності виконання другорядних функцій, розпорошенням зусиль компанії на врегулювання тих проблем, яких можна уникнути, передавши ці функції іншим, спеціалізованим компаніям. Тому все частіше підприємці стикаються із

таким економічним феноменом, який є досить поширеним у світовій практиці, як аутсорсинг.

Стан дослідження.. Теоретичною основою дослідження слугували праці Д. І. Азаревича, Р. В. Афанасієва, М. І. Брагінського, О. В. Дідуха, І. А. Єщенко, О. С. Юффе, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Л. В. Мигалюк, О. І. Микало, Є. О. Харитонов, Р. Б. Шишки, А. І. Кузнецова, С. Л. Безручук, які свого часу досліджували окремі аспекти названих проблем.

Метою і завданням статті є виокремлення правової проблеми щодо удосконалення законодавства у напрямі розвитку аутсорсингових відносин в Україні, визначення поняття «аутсорсинг», переваг та недоліків його застосування, проблем правового регулювання, аналіз сучасного стану застосування аутсорсингу у господарській діяльності, а також аналіз впливу аутсорсингу на національну економіку країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасний бізнес неможливо уявити без аутсорсингу, оскільки більшість сучасних компаній прагне до використання всіх новітніх досягнень науки, техніки і технології, щоб випускати якісну і конкурентоспроможну продукцію. При цьому, сучасними технологіями, знаннями та досвідом апелюють фахівці, які з вигодою для себе і клієнта надають необхідні послуги компаніям на умовах аутсорсингу.

Якщо говорити про використання договору аутсорсингу в сучасній Україні, то він не має відповідної правової регламентації, його не виокремлено у самостійний договір, а ГК України [1] та ЦК України [2] не регулюють такі договірні відносини взагалі. Зокрема, у цих законах не регламентується порядок виникнення, зміни та припинення цих відносин, що, на нашу думку, знижує захищеність сторін договору аутсорсингу, наражаючи їх на додаткові ризики у підприємницькій діяльності.

Більш того, судова практика свідчить про наявність проблеми неоднозначного трактування аутсорсингових відносин. Саме тому слід більше уваги приділити саме дослідженню цього питання. Відсутній порядок укладання, а також оформлення договорів щодо передання функцій на виконання іншим компаніям. Це тягне за собою й те, що у випадку порушення умов або невиконання чи неналежного виконання договору аутсорсингу сторони не можуть ефективно захистити свої права, оскільки більшість національних судів не схильні відмежовувати зазначений договір як самостійний [3, Partyn, 2011, p. 267-268].

Аутсорсинг як правове явище має місце у вітчизняному господарському обороті, однак суб'єкти господарювання й дотепер укладають такі договори, керуючись лише загальними положеннями про договори. Це складно визнати правильним. Через проблему правової регламентації аутсорсингу, незрозумілими стають перспективи розвитку аутсорсингових відносин в Україні та їх вплив на загальний рівень прогресу в державі. Така ситуація на практиці позбавляє учасників аутсорсингових відносин захисту й охорони власних законних інтересів із застосуванням усього розмаїття правових засобів захисту.

Розв'язання зазначеної наукової проблеми дозволить не тільки вдосконалити чинне законодавство, а й створити необхідні умови для розвитку аутсорсингових відносин в Україні, тобто розширити множинність правових форм реалізації свободи господарюючих суб'єктів. Правова регламентація договору аутсорсингу виступатиме стимулятором прогресу соціально-економічного розвитку в країні. Разом із тим, проблема неврегульованості аутсорсингу в чинному законодавстві України має розв'язуватися не простим та поверховим внесенням змін до законодавства. Навпаки, ці зміни мають базуватися на науково обґрунтованих результатах дослідження правового явища – договору аутсорсингу [4, Strelchenko, 2005, p. 275].

Перш за все, слід розпочати із визначення поняття «аутсорсинг». Слід зазначити, що ні в економічній, а тим більше ні в юридичній літературі немає єдиного розуміння цього поняття. Сам по собі термін аутсорсинг (outsourcing) означає вилучення із джерела.

В економічному словнику міститься таке визначення, як застосування зовнішньої організації (постачальника) для виконання другорядних функцій [5, Drozd, 2013, p. 17].

Визначення аутсорсингу наведено у розділі 4 Національного класифікатора України «Класифікація видів економічної діяльності», затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р., № 457. Так, аутсорсинг – це угода, згідно з якою замовник доручає підряднику виконати певні завдання, зокрема частину виробничого процесу або повний виробничий процес, надання послуг щодо підбирання персоналу, допоміжні функції [6].

Стосовно банківської діяльності Національний банк України визначив, що аутсорсинг – виконання певних функцій і робіт, які традиційно є «внутрішніми» і виконуються штатними працівниками шляхом залучення зовнішніх незалежних сторін на договірній основі; аутсорсинг використовується для оптимізації витрат і процесів у банку (Постанова Правління НБУ «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» від 02.08.2004 р., № 361) [7].

Про послугу з надання персоналу йдеться у чинному Податковому кодексі України. Згідно з підпунктом 14.1.183 ст. 14 Податкового кодексу, послуга з надання персоналу – це господарська або цивільно-правова угода, відповідно до якої особа, що надає послугу (резидент або нерезидент), направляє у розпорядження іншої особи (резидента або нерезидента) одну або декількох фізичних осіб для виконання визначених угодою функцій [8].

З метою встановлення правового регулювання власне договору аутсорсингу виникає необхідність звернутися до правової доктрини – яким чином термін «аутсорсинг» тлумачиться науковцями. На жаль, серед останніх також немає єдиного підходу. Так, О. І. Микало вважає, що під аутсорсингом слід вважати інструмент посилення конкурентоспроможності підприємства за рахунок концентрації на ключових, виходячи з ринкових умов, для підприємства компетенціях, функціях та/або бізнес-процесах [9].

Д. М. Михайлов визначає аутсорсинг як передачу сторонньому підряднику деяких бізнес-функцій або частин бізнес-процесу компанії. Підрядник адаптує свої універсальні засоби та знання до потреб бізнесу конкретного замовника та використовує їх в інтересах замовника за плату, яка визначена вартістю послуг, а не часткою в прибутку [10, Belianevych, 2005, p. 20].

Ми хотіли б запропонувати авторське визначення поняття договору аутсорсингу. Так, під аутсорсингом слід розуміти господарсько-правовий договір, за яким зовнішня організація, яка володіє необхідними для цього компетенцією та ресурсами (аутсорсер) зобов'язується перейняти делеговані їй іншою стороною (замовником) функції, які не є профільними для замовника, та виконати певну роботу чи надати послугу за договором на замовлення іншої сторони (замовника), в той час, як замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконання такої роботи чи надання послуги.

Враховуючи той факт, що договір аутсорсингу укладається між суб'єктами господарювання, він має розглядатися як складова предмета господарського права. Таким чином, для впорядкування правового регулювання необхідно чітко відмежувати аутсорсинг від договорів підряду та про надання послуг, залишивши їх у цивільному кодексі, а положення про договір аутсорсингу, з урахуванням мети та спрямованості його укладення, суб'єктного складу та сфер застосування, винести в окрему главу господарського кодексу.

Запропоновано способи покращення правового регулювання аутсорсингу: Відносити договір аутсорсингу до господарських договорів та сформулювати окрему главу у господарському кодексі України. Передбачити обов'язковість письмової форми при укладенні договорів аутсорсингу та встановити, що недотримання такої форми матиме як наслідок нікчемність такого договору.

Беручи до уваги поширеність цього економічного явища у господарській діяльності іноземних підприємств, слід розібратися з перевагами та недоліками його застосування. Перш за все, застосування аутсорсингу у сфері організаційно-управлінських функцій надає змогу перекласти частину ризику на іншу компанію, покращити рівень контролю, вивільнити ресурси для основних функцій компанії; у сфері технологічних функцій створює сприятливі умови для отримання доступу до новітніх технологій та ресурсів, які відсутні на території компанії-замовника, а також послуг світового класу. Крім цього, аутсорсинг дозволяє забезпечити надходження іноземної валюти, а також скоротити витрати обслуговування бізнес-процесу і підвищити прибутковість. Але існує такий вагомий недолік, як розголошення комерційної таємниці, або як зазначається в літературі, конкурентного ядра, чи використання її у власному виробничому процесі, що може призвести до зниження конкурентоспроможності, а також і прибутковості компанії-замовника, відмінність у стандартах і методології виконання бізнес-процесів між аутсорсером та компанією-замовником; можливість повної або часткової втрати контролю над ситуацією [11, Shtanhei, 2005, р. 9-12].

Яскравим прикладом українських підприємств, які співпрацюють із аутсорсинговими компаніями, є Metro та Billa. Вони передають спеціалізованим компаніям функції транспортно-складського характеру, які полягають у доставці, зберіганні та розфасовці продукції. Отже, зазначені українські компанії не мають необхідності будувати розподільчі центри, а також мають змогу зменшити рівень управлінського контролю. Крім цього, в літературі зазначається, що компанії, які використовують логістичні послуги, збільшують свій прибуток на 20-30 % за рік [12, Oliinyk, 2014, р. 157]. З цього випливає, що концентруючись на головних напрямках господарської діяльності, віддаючи другорядні функції спеціалізованим компаніям, які надають результат вищої якості, компанії, оптимізуючи витрати, підвищують свою конкурентоспроможність, що, у свою чергу, впливає на підвищення національної економіки.

Висновки. У світі договір аутсорсингу є поширеним видом договірних відносин, які з кожним роком розвиваються за рахунок глобалізації економіки. Укладення договору аутсорсингу спонукає його сторони до зниження додаткових ризиків підприємницької діяльності. Під аутсорсингом слід розуміти господарсько-правовий договір, за яким зовнішня організація, яка володіє необхідними для цього компетенцією та ресурсами (аутсорсер) зобов'язується перейняти делеговані їй іншою стороною (замовником) функції, які не є профільними для замовника, та виконати певну роботу чи надати послугу за договором на замовлення іншої сторони (замовника), в той час, як замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконання такої роботи чи надання послуги.

Актуальною залишається проблема визначення засобів господарсько-правового регулювання для впливу на аутсорсингові відносини, а також розроблення спеціального законодавства для стимулювання використання аутсорсингу українськими компаніями у своїй господарській діяльності, що буде позитивно відбиватися на національній економіці.

Список використаних джерел:

- [1] Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року, № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
- [2] Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.
- [3] Партин Г. О., Дідух О. В. Основні види аутсорсингу та їх застосування в управлінні діяльністю підприємства. Львів: Видавництво Львівської Політехніки. 2011. № 12. 638 с.
- [4] Стрельченко Н. М. Контрактний аутсорсинг – економічний інструмент покращення відносин з іноземними партнерами. *Економічні іновачії*. 2005. № 23. С. 100–109.

- [5] Дрозд И. Бухгалтерский аутсорсинг как организационная форма современного учетно-аналитического процесса. *Бухгалтерский учет и аудит*. 2013. № 8. С. 10–18.
- [6] Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>.
- [7] Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Національного банку України від 02 серпня 2004 року, № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>.
- [8] Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 року, № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
- [9] Микало О. І. Підходи до визначення терміна «Аутсорсинг». URL: http://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf.
- [10] Беляневич О. А. Спеціалізація норм права у сфері регулювання господарських договірних відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2005. № 67. С. 19–22.
- [11] Штангей Н. М. Фактор підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: збірник наукових праць*. 2015. № 1. С. 9–12.
- [12] Олійник О. О. Проблеми та перспективи аутсорсингової діяльності. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2014. № 1. С. 155–158.

References:

- [1] Hospodarskyi Kodeks Ukrainy vid 16.02.2003, # 436-IV [Economic Code of Ukraine of 16.02.2003, # 436-IV]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
- [2] Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy vid 16.02.2003, # 435-IV [The Civil Code of Ukraine of 16.02.2003, # 435-IV]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15> [in Ukrainian].
- [3] Partyn, H.O. (2011). Osnovni vydy autsorsynhu ta ikh zastosuvannya v upravlinni diialnistiu pidpriemstva [The main types of outsourcing and their application in the management of the enterprise]. Vydavnytstvo Lvivskoi Politekhniky – Lviv Polytechnic Publishing House, # 12 [in Ukrainian].
- [4] Strelchenko, N.M. (2005). Kontraktnyi Outsorsynh – Ekonomichniy instrument pokrashchennia vidnosyn z inozemnyimi partneramy [Contract outsourcing is an economical tool for improving relations with foreign partners]. *Ekonomichni Inovatsii – Economic innovation*, 23, 100-109 [in Ukrainian].
- [5] Drozd, Y. (2013). Bukhgalterskii autsorsynh kak innovatsionnaia forma sovremennoho uchetno analytycheskoho protsessa [Accounting outsourcing as an organizational form of the modern accounting and analytical process]. *Bukhgalterskyi uchet y audyt – Accounting and Auditing*, 8, 10-18 [in Ukrainian].
- [6] Klasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti DK 0092010 [Classification of Economic Activities Types DK 009:2010]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> [in Ukrainian].
- [7] Pro skhvalennia metodychnykh rekomendatsii shchodo orhanizatsii ta funktsionuvannya system ryzyk menedzhmentu v bankakh Ukrainy [About approval of Methodical recommendations on organization and functioning of risk management systems in banks of Ukraine]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04> [in Ukrainian].
- [8] Podatkovyi Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010, # 2755-VI [Tax Code of Ukraine of 02.12.2010, # 2755-VI]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

[9] Mykalo, O.I. Pidkhody do vyznachennia terminu outsorsynh [Outsourcing Approaches]. *economy.kpi.ua*. Retrieved from http://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf [in Ukrainian].

[10] Belianevych, O.A. (2005). Spetsializatsiia norm prava u sferi rehuliuвання hospodarsko dohovirnykh vidnosyn [Specialization of legal norms in the sphere of regulation of economic contractual relations]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 67, 19-22 [in Ukrainian].

[11] Shtanhei, N.M. (2015). Faktor pidvyshchennia mizhnarodnoi ekonomichnoi konkurentospromozhnosti [Factor of increase of international competitiveness of national economy]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh zbirnyk naukovykh prats – Economic strategy and prospects for trade and services development: collection of scientific papers*, 1, 9-12 [in Ukrainian].

[12] Oliinyk, O.O. (2014). Problemy ta perspektyvy outsorsynhovoї diialnosti [Problems and prospects of outsourcing]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia – Bulletin of the National University of Water and Nature Management*, 1, 155-158 [in Ukrainian].

Biography of the authors:

1. Name: Kozyrieva Valentyna.

Academic titles: Candidate of Law, Associate Professor.

Organization: National Aviation University, Kyiv, Ukraine.

Personal e-mail: kozurevav@ukr.net.

2. Name: Kudra Iryna.

Academic titles: Assistant lawyer, 4th year student.

Organization: National Aviation University, Kyiv, Ukraine.

Personal e-mail: neferty_ir@ukr.net.

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ**Тетяна Михайліна****LEGAL NIHILISM OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY: REASONS OF THE PROBLEM AND WAYS OF OVERCOMING****Tetiana Mikhailina**

Анотація. У статті досліджуються шляхи виникнення правового нігілізму в українському суспільстві та можливі засоби його подолання.

Зроблено висновок, що правовий нігілізм має глибоке коріння в Україні і породжується десятиліттями зневіри людей у праві. Варто зазначити, що причинами правового нігілізму часто виступають не власне правові чинники, а вплив негативних процесів, що відбуваються в інших підсистемах соціуму. Для українського суспільства характерним є правовий нігілізм не у чистому вигляді, а з нашаруванням майже усіх деформованих типів правосвідомості.

Для нівелювання негативних наслідків правового нігілізму, який позначається на усіх сферах правового і не правового буття, доцільно використовувати комплекс засобів безпосереднього та опосередкованого спрямування. До засобів безпосереднього впливу слід відносити правове виховання та правову освіту (із домінуванням першої складової). В той час, як засобами опосередкованого впливу слід назвати комплекс засобів, серед яких виокремлюються: 1) власнеюридичні; 2) загальносоціальні; 3) економічні; 4) інформаційні; 5) організаційні.

Ключові слова: правовий нігілізм, правосвідомість, деформації правосвідомості, подолання правового нігілізму.

Summary. The article examines the ways of emergence of legal nihilism in Ukrainian society and possible means of overcoming it.

It is concluded that legal nihilism has deep roots in Ukraine and is generated by decades of people's disbelief in the law. It is worth noting that the causes of legal nihilism are often not the legal factors themselves, but the influence of negative processes occurring in other subsystems of society. Ukrainian society is characterized by legal nihilism not in its pure form, but with the layering of almost all deformed types of legal consciousness.

To neutralize the negative consequences of legal nihilism, which affects all spheres of legal and non-legal existence, it is advisable to use a set of direct and indirect means. The means of direct influence should include legal education and legal education (with the dominance of the first component). While the means of indirect influence should be called a set of tools, among which are: 1) legal; 2) social; 3) economic; 4) information; 5) organizational.

Key words: legal nihilism, legal consciousness, deformation of legal consciousness, overcoming legal nihilism.

Актуальність теми дослідження. Спроби реформування українського суспільства раз за разом наштовхуються на перешкоду у вигляді нігілістичного ставлення населення нашої країни до права, держави та всього, що з ними пов'язано. У цього існують свої пояснення та причини, оскільки у людиноцентричному напрямі Україна себе повністю дискредитувала. Проте наразі ситуація набула вже такого стану, що навіть будь-які позитивні ініціативи, які виходять від держави, сприймаються у кращому випадку – зі скепсисом, у гіршому – з ворожнечею. Тому пошук шляхів подолання правового нігілізму повинен стати пріоритетним, що підкреслює надзвичайну актуальність наукового дослідження.

Метою наукової статті є аналіз причин та витоків правового нігілізму в Україні, а також можливих шляхів його подолання.

Основний текст. Правовий нігілізм як комплексне негативне явище має десятки визначень і розуміється як «заперечення норм права, його ролі, виправдання беззаконня» [1, Novikov, 1972, p. 10]. Також як елемент, риса, властивість суспільної свідомості, що виявляється у повній невірі у потенційні можливості права [2, Tumanov, 1989, p. 20], або як «напрямок суспільно-політичної думки, що заперечує соціальну та особисту цінність права та вважає його найменш досконалим способом регулювання суспільних відносин» [3, Granat, 1998, p. 385-386]. Правовий нігілізм також визначається як негативне ставлення громадян до права, законів, наявність у них і посадових осіб установки на досягнення соціально значимих результатів неправовими засобами [4, Chernei, 1999, p. 10]. Абстрагуючись від дещо різних формулювань, можна зробити висновок про їх сутнісну загальну подібність.

Серед сучасних досліджень правового нігілізму виділяється думка О.В. Волошенюка про необхідність розрізняти правовий нігілізм у вузькому та широкому значенні. Як вважає вчений, під правовим нігілізмом у вузькому значенні слід розуміти повну зневіру в справедливості, силі та ефективності права, а під правовим нігілізмом у широкому значенні – різні прояви негативного ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання та юридичної діяльності, сумнів у справедливості, силі та ефективності права [5, Volosheniuk, 2000, p. 7]. Звідси випливає, що правовий нігілізм, як крайня деформація правосвідомості, є дійсно небезпечним явищем через охоплення ним раціонального, чуттєвого, вольового елементів і здатності в підсумку впливати на правову поведінку особи.

До того ж, вірно було підмічено, що в українському суспільстві, яке перебуває в кризовому стані (як і в інших суспільствах із недостатньо розвиненими інституціями громадянського суспільства), він набуває демонстративного, агресивного та зухвалого характеру, є глибоким, масовим і охоплює широкі сфери суспільства, всі владні структури, маючи значний руйнівний, деструктивний потенціал [4, Chernei, 1999, p. 10]. Вказаний факт зумовлює необхідність скорочення правового нігілізму, боротьби з ним шляхом його переведення у позитивні форми правосвідомості, але передусім необхідно розуміти його витoki, джерела, без чого це буде лише боротьба з наслідками, яка апіорі не може бути ефективною.

У роботі О.В. Макарової відстоюється позиція, що причиною правового нігілізму є деформація правосвідомості [6, Makarova, 2010, p. 11], але навряд чи це можна визнати вірним у світлі теорій причинно-наслідкового зв'язку, бо нігілізм виступає як раз однією з деформацій правосвідомості, а отже є її частиною, і аж ніяк не може бути наслідком.

Низка науковців вбачає витoki і причини правового нігілізму в юридичному невігластві, відсталості, невихованості, юридичній некомпетентності основної маси населення [7, Matuzov, 1994, p. 400; 8, Maksimova, 2005, p. 111; 9, Demicheva, 2007, p. 10], натомість це вбачається дещо спрощеним підходом, який не відображає загальні тенденції у суспільстві. Дійсно, така точка зору може бути виправданою щодо окремих індивідів, і в такому розрізі перелічені чинники є основою для формування правового нігілізму чи інших деформацій правосвідомості. Але складно говорити про масовість подібних проявів у суспільстві, в якому настільки потужним є волонтерський рух, де громадяни вимушені уявляти для себе норми закону, бо лише це інколи виступає інструментом самозахисту перед бюрократизмом. А отже, крім перелічених вище причин, які звісно мають місце, але, тим не менше, не мають визначального впливу, передбачено виділити ряд чинників, які у своїй сукупності впливають на виникнення правового нігілізму взагалі та в українському суспільстві зокрема.

М.М. Цимбалюк у своєму дисертаційному дослідженні детально розглядає основні соціальні явища, які впливають на деформацію правосвідомості, а саме: падіння престижу права і закону, відставання законодавства від потреб суспільства, порушення балансу між

стабільністю та гнучкістю законодавства, деформації у реформуванні інституту власності, відсутність виконавчої дисципліни, факти корумпованості, особливо серед представників владних структур і працівників правоохоронних органів, взаємне нерозуміння та протистояння владних структур, законодавчої та виконавчої влад зокрема, прорахунки у проведенні реформ. Вкрай негативна дія цих чинників на формування правосвідомості громадян посилюється загальною невизначеністю політичного курсу держави, неефективністю, некомпетентністю, а інколи й бездіяльністю влади. Нерозв'язаність проблем породжує серед громадян розчарування та скепсис, продовжує викликати у них недовіру до проведення демократичних реформ, виступає джерелом відтворення правового нігілізму [10, Tsymbaliuk, 2004, p. 9], що надає витокам правового нігілізму абсолютно іншого характеру через об'єктивність наведених причин, а не лише розумово-психологічні характеристики населення.

Г.В. Тригубенко до зазначених джерел існування правового нігілізму в Україні додає: кризовий стан економіки, порушення прав людини та громадянина, значну криміногенну ситуацію в країні, низький рівень правореалізації, правовий ідеалізм, надмірну кількість законів в державі, тенденцію до прийняття недосконалих нормативно-правових актів, декларативність законів, відсутність в них норм прямої дії, правовий вакуум, низький рівень правової культури громадян, порушення таких принципів, як рівність усіх громадян перед законом, взаємна відповідальність особи і держави, презумпція невинуватості, недоліки в роботі правоохоронних органів, політиканство і популізм політичних лідерів, боротьба позицій та амбіцій, некомпетентність представників влади, бюрократичне свавілля та його безкарність. Внутрішнє відчуження від права, сутністю якого є суб'єктивне переживання непотрібності, нецінності, другорядності цього інституту, цілком природно зумовлює і зовнішнє відчуження від нього, впливає на лінію поведінки особи [11, Tryhubenko, 2005, p. 11, 12]. А О.В. Волошенюк, крім перелічених, називає виконання вимог закону з "перегином", низьку ефективність юридичної відповідальності, надмірне захоплення плануванням роботи, відсутність ефективної системи інформування адресатів про прийняті нормативно-правові акти) [5, Volosheniuk, 2000, p. 10]. На стан формування типів негативної правосвідомості впливає і соціальна стратифікація, деструктурація суспільства (зміна ціннісних орієнтацій, деформація соціальних інститутів тощо); залишки перерозподільної системи, поширення тіньової економіки, зміцнення „п'ятої влади” [12, Bova, 2001, p. 11]. Доводиться констатувати, що у нашому суспільстві складається ситуація, за якої значна кількість громадян на власному досвіді пересвідчується у власній незахищеності навіть у площині, що регулюється законом [13, Tosunian, Ivanov, 2000, p. 42]. При уніфікації перелічених різними науковцями передумов виникнення правового нігілізму постає цілісна картина його зовнішніх витоків та механізму формування, що є наочним якраз щодо правової реальності України.

Крім того, суперечливість і своєрідна «оригінальність» правосвідомості українського суспільства виявляється також у поєднанні («химерному переплетенні») нігілістичного ставлення до права з так званим «правовим ідеалізмом» – наївним, нічим не виправданим, ідеалізованим сприйняттям значення права у суспільному житті (вірою в те, що експансія юридичних норм у сфері регламентації суспільних відносин обов'язково призведе до якісного покращення життя людей [14, Bodnar, 2010, p. 26]. А отже, правова система України є буквально ілюстрацією інтегративності правосвідомості (у вигляді різних її форм) щодо елементів правової системи. Якщо систематизувати усі передумови виникнення деформацій правосвідомості українського народу, стає очевидним, що серед них представлені майже усі елементи системи права, правової ідеології та юридичної практики. Недосконалість юридичної техніки у комплексі з невірно оціненими потребами у правовому регулюванні саме по собі сприйматиметься особою негативно, але найбільша небезпека полягає в тому, що кожна частина правової реальності (в даному випадку – її недосконалі аспекти), будучи відбитою правосвідомістю, „за ланцюгом” передається далі.

Тому помилки на будь-яких етапах правотворчого процесу призводять до викривлення процесу реалізації права, якщо особа не знає, як реалізувати свої права (не може зрозуміти припис внаслідок низького рівня юридичної техніки; усвідомлює відсутність гарантій своїх прав та законних інтересів тощо) або усвідомлює байдужість законодавця до її потреб, бажань, інтересів. Мотивація особи до правомірної поведінки у такому разі різко знижується, закономірно впливаючи на ефективність правових норм, що у сукупності представляє вже комплекс проявів юридичної практики.

Тому важливо розуміти, що наскільки б розгорнутим не був перелік причин деформацій правосвідомості, ключовий момент полягає у породженні та підсиленні ними одна одної, оскільки правосвідомість на всіх рівнях виступає в ролі каталізатора даного процесу. Але те ж саме вірно і для позитивних трансформацій правової системи, що можна прослідкувати на прикладі більшості розвинених європейських країн. Якісні зрушення у будь-якому компоненті кожної з частин правової системи, відбиваючись у правосвідомості, передаються на наступні етапи, які є не постійними, а варіативними.

Об'єктивною є концентрація країн ЄС на спільних загальнолюдських правах та цінностях, на втіленні в законодавстві духу права, отже – на правовій ідеології. Тому сьогодення європейських країн знаменується наявністю різних систем права, побудованих на спільній правовій ідеології, яка через правосвідомість законодавця втілюється у правових нормах. Якісний нормативний матеріал розкривається в адекватній правозастосовчій практиці, підпитуючись правосвідомістю суб'єктів правозастосування. І нарешті, дані прогресивні моменти „повертаються” у суспільство, продукуючи та підтримуючи правову активність та її зовнішній прояв – правову культуру.

Виходячи з викладеного, реформування правової системи, використовуючи інтегративний потенціал правосвідомості, повинно відбуватись синхронно: з одного боку, слід оптимізувати компонентний склад правової системи, що поступово проникатиме у індивідуальну та суспільну правосвідомість, трансформуючи її. З іншого боку, не слід уникати і прямого впливу на правосвідомість, змінюючи її, для наступного відображення таких трансформацій у інших елементах правової реальності [15, Mikhailina, 2017, р. 26; 16, Mikhailina, 2018, р. 127; 17, Mikhailina, 2018, р. 20-21].

Засобами безпосереднього впливу на правосвідомість традиційно вважаються правове виховання та правова освіта, які відіграють визначальну роль у перманентно кризовому, зневіреному суспільстві, чим наразі характеризується Україна.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що правовий нігілізм має глибоке коріння в Україні і породжується десятиліттями зневіри людей у праві. Варто зазначити, що причинами правового нігілізму часто виступають не власне правові чинники, а вплив негативних процесів, що відбуваються в інших підсистемах соціуму.

Для українського суспільства характерним є правовий нігілізм не у чистому вигляді, а з нашаруванням майже усіх деформованих типів правосвідомості.

Для нівелювання негативних наслідків правового нігілізму, який позначається на усіх сферах правового і не правового буття, доцільно використовувати комплекс засобів безпосереднього та опосередкованого спрямування. До засобів безпосереднього впливу слід відносити правове виховання та правову освіту (із домінуванням першої складової). В той час, як засобами опосередкованого впливу слід назвати комплекс засобів, серед яких виокремлюються: 1) власнеюридичні; 2) загальносоціальні; 3) економічні; 4) інформаційні; 5) організаційні.

Список використаних джерел:

- [1] Новиков А.И. Нигилизм и нигилисты. Ленинград, 1972. 296 с.
 [2] Туманов В.А. О правовом нигилизме. *Сов. гос-во и право*. 1989. № 10. С. 161-165.

- [3] Гранат Н.Л. Правосознание и правовое воспитание. *Общая теория государства и права*: академический курс: в 2-х т. Под ред. М.Н. Марченко. Москва, 1998. Т.2: Теория права. С. 2-8.
- [4] Черней В.В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 1999. 20 с.
- [5] Волошенюк О.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2000. 16 с.
- [6] Макарова О.В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 21 с.
- [7] Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». *Правоведение*. 1994. № 2. С. 39-46.
- [8] Максимова И.М. Правосознание как источник правового поведения личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тамбов, 2005. 243 с.
- [9] Демічева В.В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
- [10] Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2004. 17 с.
- [11] Тригубенко Г.В. Роль міліції в подоланні правового нігілізму в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 20 с.
- [12] Бова А.А. Зміст і структура правосвідомості населення України: автореф. дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.03. Київ, 2001. 22 с.
- [13] Тосунян Г.А., Иванов Э.А. Влияние законодательства на теневой и криминальный оборот капитала в России. *Государство и право*. 2000. № 1. С. 41-47.
- [14] Боднар В.Є. Правосвідомість як детермінанта суспільного буття та функціонування правової держави. *Науковий вісник Київськ. нац. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 2. С. 24-28.
- [15] Михайлина Т.В. Базовые характеристики правосознания как интегративного элемента правовой системы. *Научные труды "Адилет"*. 2017. № 3. С. 26-32.
- [16] Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 312 с.
- [17] Михайліна Т.В. Деформації правосвідомості: виклик якісним змінам правової реальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 19-22.

References:

- [1] Novikov, A.I. (1972). *Nigilizm i nigilisty [Nihilism and nihilists]*. Leningrad, 296 [in Russian].
- [2] Tumanov, V.A. (1989). O pravovom nigilizme [On legal nihilism]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo – Soviet state and law*. # 10. 161-165 [in Russian].
- [3] Granat, N.L. (1998). Pravosochnanie i pravovoe vospitanie [Legal awareness and legal education]. *Obshaya teoriya gosudarstva i prava [General theory of state and law]*: akademicheskij kurs: v 2-h t. Pod red. M.N. Marchenko. Moskva, T. 2: Teoriya prava. 2-8 [in Russian].
- [4] Cherniei, V.V. (1999). Podolannia pravovoho nihilizmu – vazhlyva umova rozbudovy pravovoi derzhavy [Overcoming legal nihilism is an important condition for the development of the rule of law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 [in Ukrainian].
- [5] Volosheniuk, O.V. (2000). Pravovyi nihilizm u postradianskomu suspilstvi [Legal nihilism in post-Soviet society]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. 16 [in Ukrainian].

[6] Makarova, O.V. (2010). Pravovyi nihilizm: teoretyko-pravovyi aspekt [Legal nihilism: theoretical and legal aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 21 [in Ukrainian].

[7] Matuzov, N.I. (1994). Pravovoy nihilizm i pravovoy idealizm kak dve storony «odnoy medali» [Legal nihilism and legal idealism as two sides of the "same coin"]. *Pravovedenie – Jurisprudence*. # 2. 39-46 [in Russian].

[8] Maksimova, I.M. (2005). Pravosoznanie kak istochnik pravovogo povedeniya lichnosti [Legal consciousness as a source of legal behavior of the person]. *Candidate's thesis*. Tambov, 2005. 243 [in Russian].

[9] Demicheva, V.V. (2007). Pravova svidomist yak element pravovoi systemy v umovakh demokratychnoho rozvytku Ukrainy [Legal consciousness as an element of the legal system in the conditions of democratic development of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 [in Ukrainian].

[10] Tsymbaliuk, M.M. (2004). Formuvannia pravosvidomosti hromadian u protsesi rozbudovy hromadianskoho suspilstva [Formation of legal consciousness of citizens in the process of development of civil society]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 17 [in Ukrainian].

[11] Tryhubenko, H.V. (2005). Rol militsii v podolanni pravovoho nihilizmu v Ukraini [The role of the police in overcoming legal nihilism in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 [in Ukrainian].

[12] Bova, A.A. (2001). Zmist i struktura pravosvidomosti naselennia Ukrainy [Content and structure of legal consciousness of the population of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 22 [in Ukrainian].

[13] Tosunyan, G.A., & Ivanov, E.A. (2000). Vliyanie zakonodatelstva na tenevoj i kriminalnyj oborot kapitala v Rossii [The impact of legislation on the informal and criminal turnover of capital in Russia]. *Gosudarstvo i pravo – State and law*. # 1. 41-47 [in Russian].

[14] Bodnar, V.Ie. (2010). Pravosvidomist yak determinanta suspilnoho buttia ta funktsionuvannia pravovoi derzhavy [Legal consciousness as a determinant of social existence and functioning of the rule of law]. *Naukovyi visnyk Kyivsk. nats. un-tu vnutr. sprav – Scientific Bulletin of Kyiv national University of internal Affairs*. # 2. 24-28 [in Ukrainian].

[15] Mihaylina, T.V. (2017). Bazovye karakteristiki pravosoznaniya kak integrativnogo elementa pravovoy sistemy [Basic characteristics of legal consciousness as an integrative element of the legal system]. *Nauchnye trudy "Adilet" – Scientific Bulletin of "Adilet"*. # 3. 26-32 [in Russian].

[16] Mikhailina, T.V. (2018). Rol intehratyvnoho potentsialu pravosvidomosti u reformuvanni pravovoi systemy [The role of the integrative potential of legal consciousness in the reform of the legal system]. Vinnytsia: DonNU Imeni Vasylia Stusa, 312 [in Ukrainian].

[17] Mikhailina, T.V. (2017). Deformatsii pravosvidomosti: vyklyk yakisnym zminam pravovoi realnosti [Deformation of legal consciousness: a challenge to qualitative changes in legal reality]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*. # 2. 19-22 [in Ukrainian].

Biography of the author:

Name: Mikhailina Tetiana.

Academic titles: Doctor of Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: sk-don@rambler.ru.

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ**

Тетяна Міхайліна, Катерина Бевзюк

**PROBLEMATIC ASPECTS OF THE USE OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS
IN THE IMPLEMENTATION OF BUSINESS ACTIVITIES IN SOCIAL NETWORKS**

Tetiana Mikhailina, Kateryna Bevziuk

***Анотація.** Наукова стаття присвячена окресленню проблематики використання об'єктів права інтелектуальної власності під час здійснення підприємницької діяльності у соціальних мережах та напрацювання окремих шляхів щодо їх вирішення.*

Зроблено висновок, що трансформація соціальних мереж виключно з засобу міжособистості комунікації на засіб ефективного здійснення підприємницької діяльності загострила низку проблем, зокрема у сфері порушення прав інтелектуальної власності. Це спостерігається як у сфері авторського права, права промислової власності, так і в сфері прав на засоби індивідуалізації учасників господарського обороту. Так, торгівля товарами певного бренду (якщо особа не є офіційним імпортером) ще не передбачає створення у соціальних мережах груп з відповідною назвою та розміщення логотипу особи, що є правоволодільцем. Але такі групи постійно створюються в Інстаграм та Фейсбук, і законний власник може лише звернутися до технічної підтримки для їхнього блокування. Це пов'язано з тим, що офіційного представництва Фейсбук (якому належить і Інстаграм) в Україні немає. Отже, правоволоділець у такому разі може бути позбавлений права на судовий захист в Україні.

Наголошується на тому, що соціальні мережі, як певний програмний комплекс, також є об'єктом авторського права, а тому правоволодільці даної платформи можуть встановлювати право користування цією мережею, про що свідчить як національне так і міжнародне право.

***Ключові слова:** соціальні мережі, інтелектуальна власність, авторське право, торговельні марки, промислова власність, підприємницька діяльність.*

***Summary.** The scientific article is devoted to the study of the use of intellectual property rights in the implementation of business activities in social networks and the development of individual ways to solve them.*

It is concluded that the transformation of social networks exclusively from a means of media communication to a means of effective business activity has exacerbated a number of problems, in particular in the field of intellectual property rights violations. This is observed both in the field of copyright, industrial property rights, and in the field of rights to the means of individualization of participants in economic turnover. Thus, trade in goods of a certain brand (if the person is not an official importer) does not yet provide for the creation of groups with the appropriate name in social networks and the placement of the person's logo, which is the copyright holder. However, such groups are constantly created on Instagram and Facebook, and the legal owner can only contact technical support to block them. This is due to the fact that there is no official Facebook representation (which also owns Instagram) in Ukraine. So, prevalence in this case, can be deprived of the right to judicial protection in Ukraine.

It is noted that social networks, as a software package, are also subject to copyright, and therefore the rightholders of this platform can establish the right to use this network, as evidenced by both national and international law.

***Key words:** social networks, intellectual property, copyright, trademarks, industrial property, business activities.*

Актуальність теми дослідження. Сьогодні світ стає все більше глобалізованим, що значною мірою пов'язано з активним використанням всесвітніх платформ комунікації в комерційних цілях. Таким чином, можна помітити, що соціальні мережі, зокрема серед українців, стають інструментом для ефективного провадження підприємницької діяльності, або ж діяльність провадиться виключно в соціальній мережі з метою монетизації (мова йде про блогерів, які заробляють на ребрендингу та рекламі товарів і послуг для компаній, які бажають популяризувати свою продукцію). Таким чином, можна спостерігати утворення нових суспільних відносин, які частково регулюються нормами цивільного, господарського, адміністративного законодавства, проте є і та частина відносин, які досі не мають чіткого механізму реалізації [1, Bevziuk, 2019, p. 6-9].

Слід враховувати той факт, що близько 4 млрд. людей використовують соціальні мережі в різних (в тому числі комерційних) цілях, платформи розвиваються таким чином, що первинна мета комунікації між користувачами трансформується у бізнес-простір, а відповідно виникає новий вид суспільних відносин, специфіка якого зумовлюється використанням віртуального простору.

Бізнес-модель онлайн-компаній допомогла сконцентрувати їм величезну владу. У тому числі – фінансовий і політичний вплив, а також здатність формувати цифровий досвід мільярдів людей. Це призвело до безпрецедентної асиметрії знань між компаніями і користувачами Інтернету. Незважаючи на цей факт, законодавець досі не надає належне значення врегулюванню цих відносин. Зокрема, соціальні мережі самі стали інструментом для заробітку, оскільки одним з найуспішніших маркетингових ходів є монетизація сторінок та каналів. Існують особи, які привертають до себе увагу створенням контенту, мова йде про блогерів, з'являються нові професії, такі як фріланс, аутсорсинг, розвиваються біржі.

Разом з тим, комерційний інтерес у соціальних мережах породжує величезну кількість зловживань. А оскільки інтелектуальна власність наразі виступає дійсно високовартісним активом, її об'єкти зазнають постійного посягання, а права власників нерідко порушуються. Причому це стосується як об'єктів авторського права та суміжних прав, так і прав власників об'єктів промислової власності та засобів індивідуалізації.

Метою даної наукової статті є окреслення проблематики використання об'єктів права інтелектуальної власності під час здійснення підприємницької діяльності у соціальних мережах та напрацювання окремих шляхів щодо їх вирішення.

Основний текст. В умовах науково-технічного розвитку суспільства відбувається значний вплив на ринкову економіку. Як свідчить досвід розвинених країн, таких як, наприклад, Японія, США, Канада, Нідерланди, економічний добробут країн залежить, у першу чергу, від ефективної реалізації підприємницького потенціалу її мешканців. І держава в даному випадку виступає важливим регулятором цих відносин, сприяючи підвищенню рівня підприємницької активності. Таким сприянням слід вважати розроблення нормативно-правових актів та механізмів, які регламентують діяльність фізичних та юридичних осіб, що мають намір здійснювати комерційну діяльність, також впровадження цільових програм, які виконують заохочувальну функцію і створюють передумови для здійснення підприємницької діяльності, стали банківську систему, збалансовану систему оподаткування, визнання міжнародних стандартів та тенденцій розвитку на державному рівні – тобто всебічне забезпечення сприятливих умов для ведення комерційної діяльності.

Згідно із Господарським кодексом, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [2].

Також особливість підприємницької діяльності зокрема полягає і в тому, що вона носить інноваційний характер. Підприємницька діяльність має свій стиль і тип господарської поведінки, тому їй притаманні: ініціативність і пошук нетрадиційних

рішень у сфері бізнесу; готовність наражатися на власний ризик; гнучкість та постійне самооновлення; цілеспрямованість і наполегливість.

Слід зазначити, що підприємець, у свою чергу, характеризується рядом ознак, серед яких ініціативність і пошук нетрадиційних рішень у сфері бізнесу; гнучкість та постійне самооновлення, ресурсна функція підприємця означає його вміння використовувати матеріальні технічні та інформаційні технології, організаційна – полягає у здатності організувати маркетинг, виробництво, збут, рекламу та ін. [3, Haievskaya, Marchenko, Paletko, 2013, p. 8-10]. З огляду на перелічені ознаки, слід зазначити, що вкрай актуальним є питання здійснення підприємницької діяльності в соціальних мережах. Наразі дійсно триває період у підприємстві, який характеризується пошуком нових підходів до розвитку комерційної діяльності.

Як зазначають соціологи, за період з травня 2018 року в Україні помітно збільшилося число таких користувачів соцмереж, як Facebook (до 50%), YouTube (30%), Instagram (27%), і суттєво зменшилася кількість користувачів таких соцмереж, як Однокласники (6%) і ВКонтакте (10%) [4]. З огляду на результати досліджень, на початку березня 2019 року кількість користувачів соціальної мережі Інстаграм становить 11 млн. осіб, проте, найбільшим попитом сьогодні користується соціальна мережа Фейсбук. Станом на січень 2019 року цією соціальною мережею користувалося 13 млн українців [5].

Відповідно, підприємці спрямовують свої ресурси на розвиток бізнесу саме в соціальних мережах, оскільки кількість потенційних покупців товарів та послуг є значною, а сучасні платформи наділені можливістю аналітики та реклами, що є важливим для представників бізнесу, бо це надає реальної можливості оптимізувати витрати і самостійно контролювати важливі бізнес-процеси.

Інститут авторського права є вдалим прикладом того, як право може досить гнучко пристосовуватися до появи нових технологій. Ця галузь права зазнала багато змін, викликаних появою таких технологій, як фотографія, звукозапис, радіо, супутникове телебачення, надаючи сьогодні захист мистецьким творам в усіх цих сферах.

Серед правових проблем, викликаних появою Інтернету, чи не найперше місце посідають авторсько-правові. По мірі того, як Інтернет буде все більше використовуватися як метод продажу і доставки інформації та результатів творчої діяльності, який не знає паперу та державних кордонів, питання охорони прав інтелектуальної власності на матеріали, доступні через Інтернет, будуть набувати все більшої важливості. Дана думка повністю висвітлює позицію, яка стосується і соціальних мереж.

Авторське право є одним з найважливіших видів охорони інтелектуальної власності в Інтернеті в силу, як мінімум, двох причин. По-перше, більшість матеріалів, що передаються Інтернетом (тексти, зображення, звукові сигнали) є творами в юридичному сенсі і, таким чином, є предметом авторського права. По-друге, оскільки сама природа електронних телекомунікацій вимагає багатократного копіювання даних в процесі передачі їх каналами зв'язку та ознайомлення з ними необмеженого кола споживачів, природно, постають питання стосовно дотримання при такому копіюванні авторських прав.

Для того, щоб отримати захист за законами про авторське право, твори повинні відповідати певним критеріям. По-перше, вони мають бути оригінальними в юридичному сенсі, а по-друге, вони мають бути вираженими у тій чи іншій об'єктивній формі.

На основі аналізу норм законодавства України, США, Росії та країн Західної Європи, а також положень Бернської конвенції з охорони літературних і художніх творів доводиться, що інформація передається Інтернетом переважно у вигляді творів, які підлягають охороні авторським правом будь-якої з країн Бернського Союзу нарівні з творами, закріпленими в більш традиційних формах, за умови відповідності встановленим законодавством країни критеріям охорони. При цьому виконання будь-яких формальностей та факт опублікування твору значення не мають [6, Pastukhov, 2002, p. 7].

В Україні ключовим спеціальним НПА у сфері авторського права визнається Закон України «Про авторське право і суміжні права». Відповідно до його положень, а саме, ч. 2 ст. 11, у якій зазначено, що авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей [7].

Окрім того, стаття 14 Закону України «Про авторські та суміжні права» визначає таку категорію прав як особисті немайнові права автора, зокрема такі: 1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо; 2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом; 3) вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання; 4) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

В тій чи іншій мірі ця категорія прав авторів визнається в усіх країнах Бернського союзу та включає всі чи кілька з наступних прав: право авторства; право на ім'я; право на недоторканість твору; право на обнародування твору.

Легкість маніпулювання творами, зафіксованими в електронній формі, викликає численні питання, пов'язані з охороною особистих немайнових прав в Інтернеті, де твори постійно модифікуються, видозмінюються та заново розповсюджуються як самими авторами, так і іншими користувачами мережі. Застосування концепції немайнових прав щодо розміщених в Інтернеті творів є настільки ускладненим, що деякі дослідники навіть висловлюються за повну відмову від цієї категорії прав авторів. Проте в більшій мірі це свідчить про деяке нівелювання значення права як такого.

Визнається очевидним, що в тих юрисдикціях, де визнаються особисті немайнові права, розповсюдження за допомогою Інтернету твору із зміненням іменем автора або без його зазначення (якщо твір був підписаний) є протиправним діянням. Зміна без дозволу автора твору, розміщеного в Інтернеті, також не дозволяється, якщо це може зашкодити його честі чи репутації. Така зміна може бути результатом зменшення розміру, „обрізання”, невдалої заміни кольорів, „розфарбування”, сканування чи надмірного редагування твору тощо.

З дозволу суб'єкта авторських прав користувачі можуть вчиняти з твором певні дії, як, наприклад, відтворення та розповсюдження примірників твору, що за відсутності такого дозволу вважається порушенням авторських прав.

Дозвіл суб'єкта авторських прав може набувати багатьох форм. В більшості випадків дозвіл має форму ліцензійної угоди – контракту між володільцем авторських прав та іншою особою, яким цій особі надаються права, які звичайно належать лише суб'єкту авторських прав. Така форма надання дозволу є явною, чітко визначеною ліцензією на використання твору в той чи інший спосіб. Проте в Інтернеті такі ліцензії надаються вкрай рідко, найчастіше володільці авторських прав не дбають про укладання ліцензійних угод, залишаючи права користувачів без належної уваги. Але О.М. Пастуховим доводиться, що в багатьох випадках, однак, існування ліцензії на певне використання твору можна припустити. Якщо ліцензійна угода не укладається в письмовій формі, про її існування та умови можна судити, виходячи з таких факторів як необхідність, звичай та загальноприйнята практика, а також поведінка сторін. З числа правових засобів найбільша увага приділяється ліцензійним договорам та запобіжним заходам. Так, Законом „Про авторське право і суміжні права” передбачено можливість застосування Угоди TRIPS судами за заявою суб'єкта авторських чи суміжних прав. Незважаючи на критику деяких недоліків та неточностей формулювань, положення про запобіжні заходи Закону визначаються автором як такі, що в цілому відповідають вимогам

[6, Pastukhov, 2002, p. 8].

Крім того, звичайною практикою наразі є створення в Інтернеті значної кількості ресурсів, де автори можуть розміщувати продукти своєї творчої діяльності, включаючи, наприклад, фотографії та малюнки з „відкритою ліцензією”. У разі ж знаходження об’єкта не на відповідному ресурсі, логічно передбачити наявність обмежень на його використання та необхідність дотримання авторських прав. Тобто «якщо ви знайшли в Інтернеті у вільному доступі об’єкти авторського права, це не означає, що інший користувач може вільно їх розповсюджувати. Іноді створюються певні соціальні групи, через які відбувається просування товару, але офіційний імпортер цього товару не має жодного стосунку до цих соціальних груп. Але, тим не менше, його бренд, його торговельна марка використовується кимось для того, щоб стимулювати продаж. Людина не платить роялті, не має жодного дозволу, але розміщує у таких групах логотип певної компанії та продає таким чином товар [8, Pashkovska, 2019].

Крім того, проблематика полягає у тому, що соціальні мережі, як певний програмний комплекс, також є об’єктом авторського права, а тому автори даної платформи можуть встановлювати право користування даною мережею, про що свідчить як національне так і міжнародне право. Проте, з іншої точки зору, в рамках національного законодавства чітко зазначені права та обов’язки авторів, а також права та обов’язки осіб з приводу користування такими творами. Вони стосуються, у першу чергу, громадян, і тому, незалежно від того, де та за допомогою яких засобів було створено твір, на нього розповсюджується юрисдикція права автора, зокрема і немайнового.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що трансформація соціальних мереж виключно з засобу міжособистої комунікації на засіб ефективного здійснення підприємницької діяльності загострила низку проблем, зокрема у сфері порушення прав інтелектуальної власності. Це спостерігається як у сфері авторського права, права промислової власності, так і в сфері права на засоби індивідуалізації учасників господарського обороту.

Так, торгівля товарами певного бренду (якщо особа не є офіційним імпортером) ще не передбачає створення у соціальних мережах груп з відповідною назвою та розміщення логотипу компанії, що є правоволодільцем. Але такі групи постійно створюються в Інстаграм та Фейсбук, і законний власник може лише звернутися до технічної підтримки для їхнього блокування. Це пов’язано з тим, що офіційного представництва Фейсбук (якому належить і Інстаграм) в нашій країні немає. Отже, правоводілець у такому разі може бути позбавлений права на судовий захист в Україні.

Наголошується на тому, що соціальні мережі, як певний програмний комплекс, також є об’єктом авторського права, а тому правоволодільці даної платформи можуть встановлювати право користування цією мережею, про що свідчить як національне так і міжнародне право.

Список використаних джерел:

[1] Бевзюк К.О. Захист персональних даних у мережі Інтернет: виклики інформаційного суспільства та дискусійні аспекти. *Виклики глобалізованого суспільства: економіко-правовий аспект*: Матеріали 1-ї міжнародної науково-практичної конференції. (Вінниця, 15 листопада 2019 р.). Вінниця, 2019. С. 6-9.

[2] Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 року, № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

[3] Гаєвська Л.М., Марченко О.І., Паєнтко Т.В. Підприємництво та його оподаткування: навч. посібник. Київ, 2013. 307 с.

[4] РБК-Україна. Рейтинг популярності соціальних мереж в Україні. URL: www.rbc.ua/ukr/news/sostavlen-reyting-populyarnosti-sotsialnyh-1555070035.html (дата звернення: 20.10.2019).

[5] Україна. Інформаційне агентство. URL: www.unian.ua/economics/telecom/10445769-ukrajinska-auditoriya-facebook-za-rik-zroslo-na-3-milyoni-osib-infografika.html (дата звернення: 20.10.2019).

[6] Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. Київ. 2002. 13 с.

[7] Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року, № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

[8] Пашковська Т. Соціальні мережі: як захистити інтелектуальну власність бізнесу. *Всеукраїнське щотижневє юридичне видання Юридична газета online*. 2019. Вип. 1. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/events/socialni-merezhi-yak-zahistiti-intelektualnu-vlasnist-biznesu.html> (дата відвідування 23.10.2019).

References:

[1] Bevziuk, K.O. (2019). Zakhyst personalnykh danykh u merezhi Internet: vyklyky informatsiinoho suspilstva ta dyskusiini aspekty [Protection of personal data on the Internet: challenges of the information society and discussion aspects]. *Vyklyky hlobalizovanoho suspilstva: ekonomiko-pravovyi aspekt: Materialy 1-i mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. (Vinnytsia, 15.11.2019). Vinnytsia, 6-9 [in Ukrainian].

[2] Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku, # 436-IV [Economic code of Ukraine # 436-IV of January 16, 2003.]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. # 18, # 19-20, # 21-22. St. 144 [in Ukrainian].

[3] Haievska, L.M., Marchenko, O.I., & Paientko, T.V. (2013). *Pidpryemnytstvo ta yoho opodatkuvannia: navch. posibnyk [Entrepreneurship and its taxation]*. Kyiv, 307 [in Ukrainian].

[4] Rating of popularity of social networks in Ukraine. www.rbc.ua. Retrived from: www.rbc.ua/ukr/news/sostavlen-reyting-populyarnosti-sotsialnyh-1555070035.html [in Ukrainian].

[5] Ukraine. News agency. www.unian.ua. Retrived from: www.unian.ua/economics/telecom/10445769-ukrajinska-auditoriya-facebook-za-rik-zroslo-na-3-milyoni-osib-infografika.html [in Ukrainian].

[6] Pastukhov, O.M. (2002). Avtorske pravo u sferi funktsionuvannia vsesvitnoi informatsiinoi merezhi Interne [Copyright in the sphere of functioning of the world information network Internet]. *Extended abstract of doctoral thesis*. Kyiv. 13 [in Ukrainian].

[7] Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku, # 3792-XII [Law of Ukraine “On copyright and related rights” of December 23, 1993, # 3792-XII]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. # 13. St. 64 [in Ukrainian].

[8] Pashkovska, T. (2019). Sotsialni merezhi: yak zakhystyty intelektualnu vlasnist biznesu [Social networks: how to protect business intellectual property]. *Vseukrainske shchotyzhneve yurydychne vydannia Yurydychna hazeta online – All-Ukrainian weekly legal publication Legal newspaper online*. Issue. 1. <http://yur-gazeta.com>. Retrived from: <http://yur-gazeta.com/publications/events/socialni-merezhi-yak-zahistiti-intelektualnu-vlasnist-biznesu.html> [in Ukrainian].

Biography of the authors:

1. Name: Mikhailina Tetiana.

Academic titles: Doctor of Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: sk-don@rambler.ru.

2. Name: Bevziuk Kateryna.

Academic titles: student.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: bevziuk.k@donnu.edu.ua.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТАВИ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Костянтин Оверковський

SOME ASPECTS OF THE PLEDGE OF INDUSTRIAL PROPERTY RIGHTS

Kostiantyn Overkovskyi

Анотація. Статтю присвячено окремим аспектам застави прав промислової власності. Метою статті є обґрунтування положень щодо вдосконалення правового регулювання застави прав промислової власності.

В статті проаналізовано спеціальну юридичну літературу і положення чинного законодавства в сфері застави прав промислової власності, запропоновано певні доповнення чинного законодавства в даній сфері. На підставі проведеного дослідження узагальнено перелік критеріїв, яким мають відповідати права промислової власності для використання їх у якості предмету застави. Проведено дослідження та доведено майнові права, на які саме об'єкти промислової власності не можуть бути предметом застави, а які об'єкти можуть бути предметом застави.

Ключові слова: застава, предмет застави, об'єкти промислової власності, майнові (виключні) права, інтелектуальна власність, критерії.

Summary. The article is devoted to some aspects of the pledge of industrial property rights.

As a result, it is proposed to amend part 1 of art. 4 of the Law of Ukraine "On the pledge", stating it in the following wording: "The subject of pledge may be property, property rights and property rights of intellectual (industrial) property."

Based on the research, a list of criteria that industrial property rights must meet in order to be pledged is summarized, namely: alienation; the possibility of recovering the charge; reflection in accounting; possibility of monetary valuation; investment attractiveness; territorial and temporal limitations of the collateral; the reality of rights; "purity" of rights (absence of encumbrances and other requirements regarding the subject of the pledge). In view of this, it is proposed to supplement the Law of Ukraine "On the pledge" with a provision in which to establish a list of these criteria.

Taking into account certain criteria it is proved that property rights to such industrial property objects as: commercial name, place of origin of goods, geographical indication, rationalization proposal, trade secret, secret invention and secret utility model, signs for goods and services (in if consumers are misled), the rights to file an application may not be the subject of a pledge agreement. Rights to other industrial property, if they meet the above criteria, may be pledged.

Key words: pledge, subject of pledge, objects of industrial property, property (exclusive) rights, intellectual property, criteria.

Актуальність теми дослідження. Однією з форм залучення в економічний оборот прав промислової власності є укладення договору застави. Залучення прав промислової власності у якості предмета застави надає суб'єктам господарювання додаткові фінансові можливості для використання їх у господарській діяльності та, відповідно, отримання прибутку. Як відзначається в літературі, права на нематеріальні результати інтелектуальної діяльності мають значний потенціал у задоволенні цих потреб з точки зору забезпечення виконання договірних зобов'язань, які дозволяють збільшувати оборотні кошти, зміцнювати фінансово-економічний стан суб'єкта [1, Koval, 2015, p. 102]. Слід відмітити, що використання інструменту застави прав промислової власності надає переваги не тільки позичальнику, а і кредитору (банк, фінансова компанія та інші), що

знаходить вираз в отриманні додаткового доходу у вигляді процентів, розширення клієнтської бази позичальників, збільшення заставного портфелю тощо.

Застава прав інтелектуальної власності, в тому числі і прав промислової власності, є поширеною у багатьох країнах, зокрема, Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, США, Нідерландах [2, Рузакова, р. 422]. Застава прав інтелектуальної власності також передбачена законодавством країн СНД, серед яких Російська Федерація (ст. 358.18 ЦК РФ та інші), Азербайджанська республіка (ч. 2 ст. 17 Закону про патент), Республіка Молдова (ст. 4 Закону про охорону товарних знаків) та інші.

Так, в США багато технологічних компаній, а також деякі представники кіно- і музичної індустрії використовують інтелектуальну власність в якості застави для отримання позикових коштів, так звані «IP-backed loans», також існує банківсько-фінансова індустрія, що спеціалізується на наданні кредитів венчурним компаніям і стартапам під забезпечення їх нематеріальними активами [3]. Враховуючи, що останнім часом в Україні розвиток в сфері інформаційних технологій (ІТ) набуває певної динаміки [4], доцільно було б впровадити такий механізм фінансування молодих компаній, як позика (кредит) під заставу прав інтелектуальної (промислової) власності. На цьому фоні вимагається запровадження ефективного правового регулювання в сфері застави прав промислової власності.

Теоретичні питання, пов'язані із заставою прав інтелектуальної власності взагалі та прав промислової власності в тому числі, розглядались в наукових працях таких вчених, як О. О. Тверезенко, І. Ф. Коваль, А. О. Кодинець, О. С. Кізлова, В. С. Петренко, О. Г. Крушина, О. О. Рузакова, Є. В. Жарова, Ю. С. Харітонова, О. Ф. Масленкова, В. М. Кастальський та інших. Разом з тим, ціла низка важливих аспектів застави прав промислової власності залишається недостатньо розкритою.

Правові норми, які регламентують правовідносини застави, закріплені в нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [5], Закону України «Про заставу» [6], Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [7] та інших нормативно-правових актів. Проте, на законодавчому рівні не врегульовані особливості застави прав промислової власності, закон передбачає лише можливість застави майнових прав інтелектуальної власності. Зокрема, в законодавстві відсутні норми про особливості та критерії, яким мають відповідати права інтелектуальної (промислової) власності, щоб застосовуватись у якості предмета застави, не вирішено питання державної реєстрації застави, відсутній дієвий механізм звернення стягнення на права промислової власності, що безпосередньо впливає на рівень практичне застосування застави прав промислової власності в господарських відносинах.

З огляду на викладене, метою даної статті є обґрунтування положень щодо вдосконалення правового регулювання застави прав промислової власності.

Основний текст. Для досягнення мети дослідження, насамперед, доцільно визначити, що розуміється під правами промислової власності, їх зміст. Беручи за основу положення ч. 2 ст. 418 ЦК України, права промислової власності (як одна зі складових інтелектуальної власності взагалі) – це сукупність особистих немайнових та (або) майнових прав на результати науково-технічної творчості, визначених законом. А враховуючи правило передбачене ч. 4 ст. 423 ЦК України, «права промислової власності» доцільно визначити як сукупність майнових (виключних) прав на об'єкти промислової власності. Майнове право на об'єкт промислової власності включає такі правомочності: право на використання об'єкта промислової власності; виключне право дозволяти використання об'єкта промислової власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта промислової власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права промислової власності, встановлені законом (ст. 424 ЦК України).

Перелік об'єктів промислової власності закріплений в Паризькій конвенції про охорону промислової власності (далі – Конвенція) [8], що набула чинності для України 25

грудня 1991 р., до яких відносяться: патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та вказівки про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції. Відповідно до чинного законодавства, об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання визнаються (фактично це і є об'єкти промислової власності): винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин та породи тварин; торговельні марки (знаки для товарів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне зазначення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом (ч. 1 ст. 155 Господарського кодексу України) [9].

За загальним правилом, в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ст. 572 ЦК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про заставу», застава – це спосіб забезпечення зобов'язань, якщо інше не встановлено законом. Застава має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання.

Загальні питання застави врегульовані параграфом 6 гл. 49 ЦК України та Законом України «Про заставу». Відповідно до ч. 1 ст. 576 ЦК України, предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Згідно з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про заставу», предметом застави можуть бути майно та майнові права.

Однак, вищевказані положення законодавства передбачають заставу саме майнових прав, а не заставу майнових прав промислової власності.

Безпосередньо можливість застави майнових прав інтелектуальної (промислової) власності передбачена ч. 3 ст. 424 ЦК України, яка закріплює, що майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути предметом договору застави.

Слід звернути увагу, що «застава майнових прав» і «застава майнових прав промислової власності» є різними категоріями та через специфіку майнових прав промислової власності застава останніх потребує іншого правового регулювання, оскільки, виходячи з теорії виключних прав та враховуючи ознаки, притаманні майновим правам інтелектуальної власності, слідує, що правовий режим права власності (речових прав) не може бути застосований до прав інтелектуальної власності (виключних прав).

Так, С. В. Нижний приходиться до висновку, що правова природа застави майнових прав повинна визначатися як речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов'язань, оскільки саме такий підхід найбільш повно враховує як зобов'язальну, так і речову природу даного інституту [10, Nyzhnyi, p. 6].

В свою чергу, І. Ф. Коваль приходиться до висновку, що Закон України «Про заставу» розглядає майнові права як права зобов'язальні, що передаються шляхом уступки вимоги. Проте, виключні права становлять самостійний різновид майнових прав – виключні права, відмінні від речових і зобов'язальних прав [1, Koval, p. 104]. З даного приводу А. О. Кодинець відзначає, що положення Закону України «Про заставу», які регламентують відносини щодо особливого виду застави – застави майнових прав, – не поширюються на відносини застави майнових прав інтелектуальної власності [11, Kodynets, p. 1].

В зв'язку із вищевикладеним, потребує вдосконалення сучасний рівень правової регламентації в сфері застави прав інтелектуальної (промислової) власності.

Тому, враховуючи, що єдиним на сьогодні спеціальним законом, який регулює питання застави, є Закон України «Про заставу», пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про заставу», виклавши її в такій редакції: «Предметом застави можуть бути майно, майнові права та майнові права інтелектуальної (промислової) власності». Також, слід доповнити даний закон спеціальним розділом «Застава майнових прав

інтелектуальної (промислової) власності», де викласти особливості регулювання застави прав промислової власності з урахуванням специфіки та особливостей таких прав, про що буде зазначено нижче.

Особливості застави майнових прав промислової власності можна умовно згрупувати на такі блоки: правова характеристика предмета застави прав промислової власності (критерії та об'єкти); правова характеристика договору застави майнових прав промислової власності (істотні умови і зміст); форма і державна реєстрація договору застави, обтяження заставою; питання звернення стягнення та реалізації заставних прав промислової власності. Враховуючи великий обсяг досліджень з наведених питань, в даному дослідженні буде приділено увагу саме правовій характеристиці майнових прав промислової власності як предмету застави.

Предметом договору застави майнових прав промислової власності можуть виступати саме майнові права, а не об'єкт(-и) промислової власності, оскільки об'єкт як результат науково-технічної творчості має нематеріальну природу і не може передаватись. За загальним правилом всі майнові права інтелектуальної власності можуть бути предметом застави (ч. 3 ст. 424 ЦК України), однак з цим не можливо погодитись, так як в силу своєї специфіки та характеристик не всі права можуть мати відповідні критерії для застосування їх в якості застави. Тому для чіткого розуміння, які права можуть бути предметом договору застави, слід з'ясувати умови та критерії, яким мають відповідати названі права.

Так, в науковій літературі зазначається, що для можливості брати участь у цивільному обороті права на об'єкти промислової власності мають відповідати певним умовам (критеріям оборотоздатності), а саме: виключності; корисності; відчужуваності; можливості грошової оцінки; інвестиційній привабливості [12, Atamanova, p. 11]. Здатність майнового права бути об'єктом (обороту – авт.) зумовлюється притаманними йому ознаками: цілісність, самостійність, ідеалістична природа, суб'єктивна належність, наявність мінової вартості та відсутність споживчої вартості, відчужуваність, передаваність, нерозривний зв'язок із реччю [13, Kizlova, p. 216].

Як відмічає О. Г. Крушина, майнові права, що виступають у якості застави, мають відповідати таким вимогам: наявність необхідних документів, підтверджуючих приналежність закладеного права; можливість реалізації предмета застави; достатність коштів, які будуть отримані в результаті реалізації предмета застави, для покриття вимог банку з погашення основної суми боргу та сплати відсотків; відсутність вимог попередніх заставодержателів і інших обмежень, які впливають з договорів та(або) законодавства, які можуть зменшити вартість або унеможливити реалізацію предмета застави [14, Krushyna, p. 113].

В дослідженні О. О. Рузакової вказується, що до ознак виключних прав, що передаються у якості предмету застави, можна віднести: майновий характер; можливість грошової оцінки; «товарність», тобто відчужуваність; право є дійсним, тобто не суперечить закону; право є реальним, тобто не припинило свого існування (строк дії права не повинен бути менше строку виконання основного зобов'язання); предметом застави може бути виключне право, яке виникло у первинного володільця (автора, виконавця), а також у осіб, отримавших його в силу закону або договору тощо [2, Ruzakova, p. 426-427].

Додатково до вищенаведених критеріїв слід віднести передбачені ч. 2 ст. 4 Закону України «Про заставу» загальні вимоги предмета застави, а саме: можливість відчуження та можливість звернення стягнення на предмет застави.

Окрім вищевказаних критеріїв, треба звернути увагу, що важливою умовою, за яких права на об'єкти промислової власності можуть бути введені в господарський оборот, в тому рахунку і передані в якості предмету застави, є їх належний бухгалтерський облік у суб'єкта господарювання (заставадателя). Так, із системного аналізу норм ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [15], зокрема, вбачається, що всі юридичні особи, створені відповідно до

законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності (далі – підприємства) – зобов'язані вести бухгалтерський облік, який є обов'язковим видом обліку, а для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку, підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка. Відповідно до П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р., № 242 [16] та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р., № 291 [17], придбаний (створений) нематеріальний актив зараховується на баланс підприємства за первісною вартістю. В свою чергу, згідно з п. 5 П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», до нематеріальних активів, зокрема, відносяться права на комерційні позначення та права на об'єкти промислової власності.

Слід відмітити, що відсутність належного обліку майнових прав промислової власності є одним із негативних чинників, що на сьогодні впливає на нерозвиненість ринку обороту інтелектуальних прав взагалі та використання зазначених прав у якості застави зокрема.

З урахуванням зазначеного, слід погодитись із висновком І. Ф. Коваль, яка зауважує, що причини нерозвиненості такого способу комерціалізації виключних прав як застава, окрім низького рівня їх правової регламентації пов'язані також із негативною практикою вітчизняних підприємств, які продовжують не відображати належні їм майнові права на об'єкти промислової власності у складі майна (як нематеріальний актив). Належний облік цих прав є умовою встановлення заставних правовідносин, оскільки безпосередньо впливає на ідентифікацію, оцінку предмета застави, визначення ціни, за якою відбувається реалізація предмета застави, тощо [1, Koval, p. 103].

Як відмічається в літературі з цього приводу, однією із ознак майнових прав (вимог), які можуть бути предметом застави, є наявність їх в активах організації (заставаодавця) і відображення в бухгалтерському обліку. Отже, права, засновані на договорі, але які не підлягають відображенню в бухгалтерському обліку, не є майном підприємства [13, Kizlova, p. 213].

На підставі вищевикладеного можна узагальнити перелік критеріїв, яким мають відповідати майнові права промислової власності, щоб бути предметом застави та виділити такі:

- відчужуваність;
- можливість звернення стягнення;
- відображення в бухгалтерському обліку;
- можливість грошової оцінки;
- корисність (інвестиційна привабливість);
- територіальна та часова обмеженість предмету застави;
- чинність прав (права не припинили свого існування, права не передано третім особам тощо);
- «чистота» прав (відсутність обтяжень та інших вимог щодо предмету застави).

Стосовно об'єктів промислової власності, слід відмітити, що не всі майнові права на об'єкти промислової власності можуть бути предметом договору застави, а саме:

- майнові права на комерційне найменування, так як останні можуть передаватись лише з цілісним майновим комплексом суб'єкта господарювання (ч. 2 ст. 490 ЦК України);

- майнові права на назви місця походження товару або географічного зазначення, є невідчужувані. У переліку майнових прав на дані об'єкти промислової власності не передбачено право розпорядження (ч. 2 ст. 503 ЦК України, ст. 17 Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16.06.1999 р., № 752-XIV [18]). Так,

право на використання зареєстрованої назви місця походження товару або зареєстрованого географічного зазначення походження товару мають, за умови реєстрації цього права, виробники, які в географічному місці, зазначеному в Реєстрі, виробляють товар, особливі властивості, певні якості чи інші характеристики якого відповідають тим, що внесені до Реєстру. Також власник свідоцтва не має права видавати ліцензію тощо (ч. 7 ст. 7 згаданого Закону);

- майнові права на знаки для товарів і послуг, згідно спеціального законодавства в деяких випадках передача їх не дозволяється. Так, передача права власності на знак не допускається, якщо вона може стати причиною введення в оману споживача щодо товару і послуги або щодо особи, яка виготовляє товар чи надає послугу (ч. 7 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р., № 3689-XII) [19];

- майнові права на раціоналізаторську пропозицію. Як відмічається в науковій літературі, на відміну від об'єктів патентного права, раціоналізаторська пропозиція має лише локальну новизну, тісно прив'язана до діяльності конкретного підприємства. Це дозволяє визнати її невіддільною від суб'єкта – юридичної особи, і як наслідок – неможливим використання прав у якості предмета застави [12, Atamanova, p. 8].

Майнові права на комерційну таємницю, хоча відповідно до закону і можуть передаватись (ст. 506 ЦК України), однак у випадку звернення стягнення, існує ризик втрати у інформації, що є комерційною таємницею, її комерційної цінності та правової охорони. Так, відповідно до ст. 508 ЦК України, строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю обмежується строком існування сукупності ознак комерційної таємниці, встановлених ч. 1 ст. 505 ЦК України, а це, зокрема, секретність і нелегкодоступність. Тому під час звернення стягнення на комерційну таємницю та вчинення дій державним виконавцем щодо передачі даного майна на публічні електронні торги, комерційна таємниця втратить ознаки секретності та нелегкодоступності, а це в свою чергу призведе до позбавлення правової охорони. Також загроза втрати вищезгаданих ознак комерційної таємниці існує і під час всього виконавчого провадження, так як доступ до останнього мають учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій (ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження») [20]. Тим більше, в разі недобросовісних дій заставодавця комерційної таємниці, остання перестане мати будь-яку цінність, внаслідок чого це призведе до того, що кредитор залишиться без засобів забезпечення, на які він розраховував з метою задоволення та захисту своїх інтересів.

Також права на секретний винахід і секретну корисну модель (об'єкти, що містять інформацію, віднесenu до державної таємниці), хоча їх перебування у цивільному обороті і допускається за спеціальним дозволом Державного експерту в порядку, визначеному законодавством про охорону державної таємниці та про охорону прав на винаходи і корисні моделі, однак, надання прав у якості застави видається досить сумнівним, виходячи з наступного. По-перше, реєстрація секретних винаходів і корисних моделей відбувається у спеціальних реєстрах; відомості про видачу патенту (деклараційного патенту) на секретний винахід і деклараційного патенту на секретну корисну модель не публікуються (ч. 4 ст. 23 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»), що відповідно буде впливати на можливість ідентифікації, перевірки належності прав та їх обмежень; по-друге, досить проблемним виявляється проведення процедури стягнення, оскільки секретний винахід і секретна корисна модель містять інформацію, віднесenu до державної таємниці (вид таємної інформації), а виставлення таких об'єктів на прилюдні торги (аукціон) фактично буде здійсненням оприлюднення такої інформації; також при відсутності розвиненого ринку прав інтелектуальної власності, попит та реалізація прав на вказані об'єкти видається маловірогідною.

Додатково слід звернути увагу, що недоцільним є укладення договору застави, предметом якого є права на подання заявки на об'єкти інтелектуальної власності (ст. 12

Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Як відмічається в літературі, це обумовлено значним відсотком прийняття рішень про відмову у видачі патентів (свідоцтв), крім того, заявка на певний об'єкт буде вважатись відкликаною, якщо у встановлений законом строк не будуть сплачені державні мито за видачу охоронного документу та збір за публікацію про видачу патенту (ч. 2 ст. 22 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі») [21, Tverezenko, p. 60].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз свідчить, що для врегулювання відносин застави майнових прав промислової власності доцільно доповнити спеціальний Закон України «Про заставу» положеннями про особливості застави майнових прав промислової власності, зокрема внести зміни до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про заставу», виклавши її в такій редакції: «Предметом застави можуть бути майно, майнові права та майнові права інтелектуальної (промислової) власності».

На підставі проведеного дослідження узагальнено перелік критеріїв, яким мають відповідати права промислової власності як предмет застави, а саме: відчужуваність; можливість звернення стягнення; відображення в бухгалтерському обліку; можливість грошової оцінки; корисність (інвестиційна привабливість); територіальна та часова обмеженість; чинність прав (права не припинили свого існування, права не передано третім особам тощо); «чистота» прав (відсутність обтяжень та інших вимог щодо предмету застави). В зв'язку з цим, пропонується доповнити Закон України «Про заставу» нормою, в якій закріпити перелік зазначених критеріїв.

З урахуванням визначених критеріїв доведено, що не можуть бути предметом договору застави майнові права на такі об'єкти промислової власності, як: комерційне найменування, назви місця походження товару, географічне зазначення, раціоналізаторська пропозиція, комерційна таємниця, секретний винахід і секретна корисна модель, знаки для товарів і послуг (у випадку можливості введення в оману споживачів), права на подання заявки. Права на інші об'єкти промислової власності, у разі відповідності їх вищевказаним критеріям, можуть виступати предметом застави.

Розглянуті питання можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень в напрямі застави прав промислової власності, зокрема, щодо правової характеристики договору застави майнових прав промислової власності, державної реєстрації застави майнових прав промислової власності, звернення стягнення та реалізації прав промислової власності як предмета застави тощо.

Список використаних джерел:

- [1] Коваль І. Ф. Комерціалізація прав інтелектуальної власності: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 272 с.
- [2] Рузакова О. А. Система договоров о создании результатов интеллектуальной деятельности и распоряжении исключительными правами: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 499 с.
- [3] Financing Alternatives for Companies. Using Intellectual Property as Collateral. Stout Risius Rose, LLC. 2019. URL: www.stout.com/en/insights/article/financing-alternatives-companies-using-intellectual-property-collateral (дата звернення 11.11.2019).
- [4] Сфера ІТ принесла Україні 3,6 мільярда долларов. Економічна правда за 15.01.2018 р. URL: www.epravda.com.ua/rus/news/2018/01/15/633027/ (дата звернення 11.11.2019).
- [5] Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- [6] Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р., № 2654-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 47 (24.11.92). Ст. 642
- [7] Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18.11.2003 р., № 1255-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 11 (12.03.2004). Ст. 140.

[8] Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (дата набрання чинності для України 25 грудня 1991 р.). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (дата звернення 11.11.2019).

[9] Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

[10] Нижний С. В. Застава майнових прав як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 20 с.

[11] Кодинець А. О. Договір застави майнових прав інтелектуальної власності: нормативне регулювання та теоретичне дослідження. *Адміністративне право і процес. Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2015. №1 (11). URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-11-2015/item/422-dohovir-zastavy-maynovykh-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-normatyvne-rehulyuvannya-ta-teoretychne-doslidzhennya-kodynets-a-o> (дата звернення 11.11.2019).

[12] Атаманова Ю. Є. Права промислової власності як форма участі в господарських товариствах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків., 2003. 211 с.

[13] Кізлова О. С. Особливості застави майнових прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 211-217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chas_2015_18_46 (дата звернення 11.11.2019).

[14] Крушина О. Г. Залог исключительных прав: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2005. 155 с.

[15] Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р., № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40 (08.10.99). Ст. 365.

[16] Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р., № 242. *Офіційний вісник України*. 1999. № 44 (19.11.99). Ст. 2206.

[17] Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р., № 291. *Офіційний вісник України*. 1999. № 52 (14.01.2000). Ст. 2606.

[18] Про охорону прав на зазначення походження товарів: Закон України від 16.06.1999 р., № 752-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 32 (13.08.99). Ст. 267.

[19] Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 р., № 3689-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7 (15.02.94). Ст. 36.

[20] Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р., № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30 (22.07.2016). Ст. 542.

[21] Тверезенко О. Договір застави майнових прав інтелектуальної власності: загальні положення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 2. С. 57-66. URL: www.ndiiv.org.ua/Files2/2010_2/tverezenko.pdf (дата звернення 11.11.2019).

References:

[1] Koval, I.F. (2018). *Komertsializatsiia prav intelektualnoi vlasnosti [Commercialization of intellectual property rights]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

[2] Ruzakova, O.A. (2017). *Systema dohovorov o sozdannyi rezultatov yntellektualnoi deiatelnosti y rasporyazhenii yskliuchitel'nymi pravamy [The system of agreements on the creation of results of intellectual activity and disposal of exclusive rights]*. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

[3] Stout Risius Rose, LLC. (2019). *Financing Alternatives for Companies. Using Intellectual Property as Collateral*. Retrieved from: www.stout.com/en/insights/article/financing-alternatives-companies-using-intellectual-property-collateral [in English].

[4] Sfera IT prynesa Ukrainy 3,6 mylyarda dollarov [IT sector brought Ukraine \$ 3.6 billion]. *Ekonomichna pravda za 15.01.2018 – Economic truth for 15.01.2018*. Retrieved from www.epravda.com.ua/rus/news/2018/01/15/633027/ [in Russian].

[5] Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44 [in Ukrainian].

[6] Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r., # 2654-XII "Pro zastavu" [Law of Ukraine of 26.10.1992, # 2654-XII "On the Pledge"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 47 [in Ukrainian].

[7] Zakon Ukrainy vid 18.11.2003 r., # 1255-IV "Pro zabezpechennia vymoh kredytoriv ta reiestratsiiu obtiazhen" [Law of Ukraine of 18.11.2003, # 1255-IV "On securing creditors claims and registering encumbrances"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 11 [in Ukrainian].

[8] Paryzka konventsiiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 roku [Paris Convention for the Protection of Industrial Property of 20 March 1883]. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123 [in Ukrainian].

[9] Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 18, 19-20, 21-22 [in Ukrainian].

[10] Nyzhnyi, S.V. (2007). Zastava mainovykh prav yak sposib zabezpechennia vykonannia zobov'язan [Property rights pledge as a way of securing obligations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

[11] Kodynets, A.O. (2015). Dohovir zastavy mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti: normatyvne rehuliuвання ta teoretychne doslidzhennia. [Intellectual Property Collateral Agreement: Regulatory Regulation and Theoretical Research]. *Administrativne pravo i protses. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka – Administrative law and process. Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 1 (11). Retrieved from <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-11-2015/item/422-dohovir-zastavy-maynovykh-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-normatyvne-rehuliyuvannya-ta-teoretychne-doslidzhennya-kodynets-a-o> [in Ukrainian].

[12] Atamanova, Yu.Ie. (2003). Prava promyslovoi vlasnosti yak forma uchasti v hospodarskykh tovarystvakh [Industrial property rights as a form of participation in business associations]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

[13] Kizlova, O.S. (2015). Osoblyvosti zastavy mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Features of pledge of property rights of intellectual property under the civil legislation of Ukraine]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*, 18, 211-217. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_46 [in Ukrainian].

[14] Krushyna, O.H. (2005). Zaloh yskliuchytelnikh prav [Pledge of exclusive rights]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

[15] Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r., # 996-XIV "Pro bukhholderskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini" [Law of Ukraine of July 16, 1999, # 996-XIV "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40 [in Ukrainian].

[16] Nakaz ministerstva finansiv Ukrainy vid 18.10.1999 r., # 242 "Pro zatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhholderskoho obliku" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine # 242 of 18.10.1999 "On Approval of Accounting Regulations (Standard)"]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 44 [in Ukrainian].

[17] Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.1999 r., # 291 "Pro zatverdzhennia Planu rakhunkiv bukhholderskoho obliku ta Instruksii pro yoho zastosuvannia" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine # 291 of 30.11.1999 "On Approval of the Accounting Accounts

Plan and Instructions on its Application"]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 52 [in Ukrainian].

[18] Zakon Ukrainy vid 16.06.1999 r., # 752-XIV "Pro okhoronu prav na zaznachennia pokhodzhennia tovariv" [Law of Ukraine of June 16, 1999 # 752-XIV "On Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 32 [in Ukrainian].

[19] Zakon Ukrainy vid 15.12.1993 r., # 3689-XII "Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh" [Law of Ukraine of December 15, 1993, # 3689-XII "On Protection of Rights to Marks for Goods and Services"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 7 [in Ukrainian].

[20] Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r., # 1404-VIII "Pro vykonavche provadzhennia" [Law of Ukraine of June 2, 2016 # 1404-VIII "On Enforcement Proceedings"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30 [in Ukrainian].

[21] Tverezenko, O.O. (2010). Dohovir zastavy mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti: zahalni polozhennia [Intellectual property pledge agreement: general provisions]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – The theory and practice of intellectual property*, 2, 57-66. Retrieved from http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2010_2/tverezenko.pdf [in Ukrainian].

Biography of the author:

Name: Overkovskyi Kostiantyn.

Academic titles: postgraduate student.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: veteran_legal@ukr.net

МЕХАНІЗМ ДІЇ ПРАВА В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ірина Стаднік

ACTION OF LAW MECHANISM IN THE ECONOMY

Iryna Stadnik

Анотація. Статтю присвячено проблемам дії права в сфері господарювання. Виявлено неоднозначність визначення поняття та структури механізму дії права в цій сфері.

На основі проведеного аналізу запропоновано визначення механізму дії права в сфері господарювання як системи засобів результативного впливу права на господарські відносини, опосередковану іншими неюридичними (насамперед, економічними, соціальними і психологічними) факторами і процесами, яка забезпечує досягнення цілей діяльності в сфері господарювання в конкретних історичних умовах.

Обґрунтовується роль механізму правового регулювання господарських відносин в якості центрального елементу (ядра) механізму дії права, який акумулює навколо себе соціальний і психологічний механізми дії права в сфері господарювання.

Ключові слова: дія права в сфері господарювання, механізм дії права, соціальний механізм дії права, юридичний механізм дії права, психологічний механізм дії права, механізм правового регулювання господарських відносин.

Summary. The article is devoted to the problems of law action in the economy. Ambiguity of definition of concept and structure of the mechanism of law action in this sphere is revealed.

On the basis of the analysis it has been proposed the determination of the mechanism of law action in the field of economy as a system of effective means of law influence on economic relations, mediated by other not legal (especially economic, social and psychological) factors and processes that achieves the objectives of the activities in the field of economy in specific historical conditions.

The author substantiates the role of the legal regulation mechanism of economic relations as a central element (core) of the mechanism of law action, which accumulates around itself the social and psychological mechanisms of law action in the sphere of economy.

Key words: action of law in the economy, mechanism of law action, social mechanism of law action, legal mechanism of law action, psychological mechanism of law action, mechanism of legal regulation of economic relations.

Актуальність теми дослідження. Традиційно при аналізі впливу права на суспільні відносини і в межах загально-теоретичних досліджень, і в межах галузевого правознавства використовується конструкція механізму правового регулювання, яка в системному плані об'єднує спеціальні правові засоби з метою перетворення соціальної практики та досягнення правопорядку. При цьому галузева специфіка механізму правового регулювання господарських відносин не виключає його зосередженості на сфері належного, оскільки він чітко окреслює інструменти та технології, за допомогою яких повинен здійснюватися регулюючий правовий вплив на сферу господарювання та економіку загалом. В той же час, зосередженість на внутрішніх властивостях та структурі механізму правового регулювання не дозволяє в повній мірі розкрити його потенціал та визначити місце в загальній системі впорядкування господарських відносин, оскільки, як у свій час зауважив В.А. Шабалін, він представляє собою не ізольований і відокремлений агрегат, а механізм, який працює в контакті з іншими механізмами [1, Shabalin, p. 126].

Дійсно, дія права в сфері господарювання представляє собою надскладний процес, що обслуговується різними за характером та структурою механізмами, кожен з яких

опосередковує певний напрямок правового впливу. Одночасно з цим, спрямованість кожного з них на досягнення загальної мети, що полягає в затвердженні господарського правопорядку, дозволяє об'єднати всі ці механізми в систему, з тим щоб визначити місце і роль кожного з них в єдиному механізмі дії права в сфері господарювання.

Мета цієї статті полягає у визначенні сутності механізму дії права в сфері господарювання та його співвідношення з механізмом правового регулювання господарських відносин.

Основний текст. Обумовленість дії права в сфері господарювання різними за природою та характером чисельними факторами, її залежність від об'єктивних та суб'єктивних чинників значною мірою ускладнює визначення її природи та механізму, що зумовлює відсутність єдності з цього питання.

Так, довгий час механізм дії права пов'язувався виключно зі слухняним виконанням правових приписів, де норма права виконує роль основної причини відповідної поведінки суб'єктів. При цьому залишалися поза увагою складні соціальні та психологічні процеси, які значною мірою і формують мотивацію суб'єктів господарювання, результатом чого і виступає їх поведінка. Практика ж свідчить про необхідність врахування всіх цих факторів, оскільки їх певне поєднання на рівні відносин конкретних суб'єктів може спотворити дію права в сфері господарювання, результатом чого може стати тінізація економіки, зменшення підприємницької активності, зростання злочинності тощо.

На думку В.І. Гоймана, механізм дії права представляє собою складно організовану систему соціально-правових засобів (принципів, приписів, інститутів, дій чи заходів соціального або юридичного характеру), що розглядається в єдності і взаємозв'язку із соціальною діяльністю людей, їх інтересами та потребами і пов'язану із забезпеченням (спрямуванням, підпорядкуванням, заохоченням) досягнення цілей цієї діяльності в певних суспільних умовах і конструктивними (правовими) способами. Такий підхід визначає і структуру зазначеного механізму, яка включає: 1) соціально-юридичні засоби (обумовлені природою права, оптимально адекватні умовам ладу способи вирішення завдань, що стоять перед суб'єктом); 2) соціального суб'єкта, що функціонує в сфері дії права; 3) соціально-правові умови (соціально-правове середовище) [2, Gouman, p. 118-119]. Представляється, що подібна позиція потребує певного уточнення. По-перше, віднесення до соціально-юридичних засобів не тільки юридичного, а і неюридичного (соціального у вузькому сенсі) характеру суперечить самій природі дії права. Звісно ж, що мова повинна йти виключно про правові засоби, які забезпечують (реалізують) дію права, що не означає виключення впливу неюридичних (позаправових) засобів. Але останні повинні розглядатися як зовнішні фактори, що опосередковують та/або визначають дію всієї системи правових засобів. По-друге, характеристика соціального суб'єкта як компоненту механізму дії права одночасно супроводжується визнанням того, що особистість (колектив людей) виступає не тільки як об'єкт правового впливу, але і як джерело, що формує право [2, Gouman, p. 124], тобто сила, що творить і перетворює соціальну дійсність за допомогою права. А така постановка питання призводить до висновку про неможливість визнання соціального суб'єкта в якості структурного елементу механізму дії права. Однак це не виключає особистісної характеристики зазначеного механізму, що дозволяє зосередити увагу на психологічних аспектах дії права в контексті його впливу на формування мотивації та прийняття рішень суб'єктами господарювання. По-третє, соціально-правові умови, в яких протікає буття суб'єктів права, виступає скоріше полем («фоном») дії права, оскільки саме функціонування механізму дії права спрямоване на зміну цього середовища, його перетворення в інтересах суспільства і людини. Отже, визнання їх в якості елементів механізму дії права також представляється необґрунтованим.

Деякі автори вважають, що поняття механізму дії права відноситься до двох останніх етапів правового регулювання – виникнення і реалізації правовідносин. На

підставі цього робиться висновок, що поняття механізму дії права є значно вужчим, ніж поняття механізму правового регулювання [3, Kudryavtsev, p. 68].

Навпаки, А.О. Абрамова визначає механізм дії права як більш загальну, багатогранну відносно механізму правового регулювання категорію, оскільки, на її думку, механізм дії права охоплює своїм змістом механізм правового впливу, механізм правового регулювання і механізм правотворчості [4, Abramova, p. 6]. При цьому викликає сумнів визначення механізму дії права в якості сполучного елементу для механізму правового впливу і стадії реалізації в механізмі правового регулювання, оскільки це протирічить заявленій структурі механізму дії права.

Заслуговує на увагу і позиція О.О. Гаврилова, який визначає наступну принципову схему функціонування механізму дії права: державний орган → правова норма → соціальна система → поведінка → мета-результат [5, Gavrilov, p. 41]. І хоча в цілому ця схема викликає суттєві зауваження, цінність такого підходу визначається визнанням того, що право впливає на суспільні відносини через різноманітні соціально-економічні та інформаційні процеси, через психологічний механізм поведінки особистості.

Достатньо глибокий аналіз механізму дії права був зроблений В.В. Лапаєвою, яка в якості його структурних елементів виділяє 1) юридичний механізм дії права, 2) соціальний механізм дії права; 3) психологічний механізм дії права [6, Lapaeva, p. 77]. Аналогічний підхід до визначення структури механізму дії права спостерігається і у інших авторів [7, р. 394-398]. Якість проведеного аналізу, рівень розробки проблеми та аргументації висновків, незважаючи на відсутність чіткого визначення поняття механізму дії права, зумовлюють можливість використання позиції В.В. Лапаєвої в якості методологічної основи при характеристиці співвідношення механізму дії права в сфері господарювання і господарсько-правового механізму.

Дійсно, механізм правового регулювання господарських відносин включає юридичну конструкцію соціально-економічних феноменів, фіксацію умов дії господарсько-правових норм в часі, в просторі і за колом осіб, юридичну відповідальність за порушення господарського законодавства і умови її настання тощо, фактично визначаючи послідовність і способи використання спеціальних правових засобів, а також юридичні канали цілеспрямованого правового впливу на господарські відносини. Але необхідно враховувати, що господарсько-правовий механізм внаслідок певного поєднання різних об'єктивних та суб'єктивних факторів може і не спрацювати належним чином (наприклад, господарсько-правова норма може виявитися такою, що не відповідає потребам економічного розвитку, відсутні права і обов'язки, неправильно здійснена правозастосовна діяльність тощо). І всі ці причини значною мірою пов'язані зі сферою взаємодії механізму правового регулювання господарських відносин і соціального середовища, яке опосередковує його дію, що зумовлює необхідність визначення його співвідношення з юридичним, соціальним та психологічним механізмами дії права і, на цій підставі, його місця в загальному механізмі дії права.

Аналіз запропонованих в літературі позицій [6, Lapaeva, p. 77; 8, Alekseev, p. 12; 9, Khakhulina, Malyha, Stadnik, p. 165], певною мірою дозволяє ототожнити механізм правового регулювання господарських відносин та юридичний механізм дії права в сфері господарювання. При цьому в єдиному механізмі дії права саме юридичний механізм зосереджує увагу на суттєвих функціональних проявах права, до числа яких, зокрема, відносяться рівень правової урегульованості, адекватність правової форми, системність (безпрогальність, несуперечливість господарсько-правових норм тощо), наявність і дієвість юридичних гарантій, правильність вибору способів правового впливу і т.п.

В той же час, спеціально-юридичні засоби впорядкування господарських відносин зазнають істотного впливу з боку різних соціальних факторів (перш за все, економічних), значення яких проявляється через функціонування соціального механізму дії права. Це дає підстави визначити останній як систему засобів переведення вимог господарсько-правових норм і принципів в поведінку суб'єктів господарювання, що опосередковується

взаємопов'язаними і взаємодіючими соціальними факторами (економічними, політичними, культурними тощо).

Обґрунтовані в науковій літературі підходи [7, р. 397; 10, Tikhomirov, Kazimirchuk, р. 71-94] дозволяють охарактеризувати структуру соціального механізму дії права в сфері господарювання як послідовність наступних основних стадії (елементів): 1) доведення змісту господарсько-правових норм і приписів до відомих адресатів – суб'єктів господарських відносин; 2) спрямування правової поведінки суб'єктів господарювання шляхом постановки в господарсько-правових актах соціально-корисних цілей; 3) формування правом соціально-корисних зразків бажаної та/або необхідної поведінки суб'єктів господарювання; 4) соціально-правовий контроль в сфері господарювання.

При цьому представляється достатньо цікавою і обґрунтованою позиція О.О. Гаврилова, який в соціальному механізмі дії права виділяє об'єктивні (правова інформація; ЗМІ у сфері правової пропаганди і правової інформації; інформаційний механізм права; соціальна результативність і соціальні наслідки дії права, його ефективність, мета права; соціальне середовище, в якому діє право; соціальні фактори, що опосередковують дію права і одночасно з ним впливають на певне коло суспільних відносин) і суб'єктивні (стан, темпи зміни і розвитку масової правосвідомості суб'єктів, а також політичної і правової ідеології; психологічні та соціально-психологічні феномени; правова інформованість суспільства в цілому, знання права, його принципів та інститутів суб'єктами відносин; рівень відображення в суспільній свідомості закономірностей розвитку економіки, держави і права, ступінь пізнання законів економічного розвитку, а також законів соціального і політичного управління) елементи [5, Gavrilov, р. 38]. Неважко помітити, що деякі із зазначених елементів соціального механізму дії права в сфері господарювання безпосередньо пов'язують його з механізмом правового регулювання господарських відносин. Насамперед йдеться про соціальну результативність та соціальні наслідки, які стосовно сфери господарювання наповнюються економічним змістом (економічний ефект, результат), і тільки через нього набувають соціальної значимості. І тут слід погодитися з К.В. Горобцем, що в основі соціального зрізу механізму дії права лежить правове регулювання та правовий вплив [11, Gorobets, р. 179].

Яскравою ілюстрацією впливу соціальних факторів на сферу господарювання є конфлікт на сході України. Так, у вересні 2017 р. FOOD SECURITY & LIVELIHOODS CLUSTER опублікували «Аналіз впливу конфлікту на соціально-економічну ситуацію у Східній Україні», в якому зокрема зазначається, що внаслідок впливу конфлікту на інфраструктуру багато підприємств скоротили, призупинили або припинили свої виробничі процеси. Причому в період з 2013 р. по 2015 р. Луганська область втратила 70% від загальної кількості підприємств, в той час як Донецька область майже 60%, що на рівні всієї України склало 21% [12]. Всі ці фактори значною мірою вплинули на господарсько-правовий механізм, результатом чого стало прийняття Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [13], спрямованого, насамперед, на забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у зоні конфлікту. Цим Законом було встановлено, зокрема, мораторій на виконання договірних зобов'язань та на нарахування пені та штрафів на основну суму заборгованості за кредитними та іншими договірними зобов'язаннями (ст. 2), мораторій на проведення перевірок органами і посадовими особами, уповноваженими законами здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності (ст. 3), звільнення суб'єктів господарювання від плати за користування земельними ділянками державної та комунальної власності в населених пунктах згідно з переліками (ст. 6) тощо.

Фактично соціальний механізм характеризує дію права в контексті його соціальних зв'язків і концентрує увагу на неформальних аспектах господарсько-правового регулювання. Причому, соціальний механізм дії права в сфері господарювання проявляє свої властивості лише через взаємодію з юридичним механізмом і може як підвищити

ефективність останнього, так і виступити фактором стримування (перешкодою) в процесі впорядкування господарських відносин. Такий характер взаємозв'язку цих двох механізмів зумовлюється тим, що саме соціальний механізм дії права дозволяє розширити сферу впливу господарсько-правового механізму шляхом залучення всієї сукупності відносин і процесів, що опосередковують здійснення господарської діяльності (в тому числі за рахунок свідомості, культури, виховання, освіти, системи соціально-економічних цінностей тощо).

Стосовно психологічного механізму дії права найбільшого поширення набуло його визначення як механізму правового впливу на мотиви поведінки людей [8, Alekseev, p. 15]. Тобто психологічний аспект дії права зосереджується на процесах формування і визначення мотивів поведінки учасників господарських відносин, до числа яких відноситься все, що спонукає діяльність господарюючих суб'єктів (потреби, інтереси, ідеали, установки, емоції тощо). Це дає підстави визначити психологічний механізм дії права як систему взаємопов'язаних і взаємодіючих психологічних засобів, які опосередковують вплив права на формування мотивації правомірної поведінки суб'єктів господарювання. При цьому в структурному плані цей механізм охоплює наступні стадії: 1) мотивація; 2) планування та прийняття рішення; 3) виконання рішення [3, Kudryavtsev, p. 22; 6, Lapaeva, p. 106].

Зростання ролі психологічного механізму дії права в сфері господарювання обумовлено, насамперед, розвитком підприємництва, підсиленням впливу особистісного фактору на виробництво та економіку. Цивілізований та ефективний бізнес в умовах глобалізації та інтеграції в світове економічне середовище об'єктивним чином вимагає глибокого знання психології підприємництва, на основі якої формуються мотивація, вміння і навички встановлення та підтримання довготривалих ділових відносин з партнерами, контрагентами, клієнтами, споживачами. З урахуванням цього, значна увага приділяється психології та етиці бізнесу, наслідком чого є проведення науково-практичних конференцій, тренінгів, присвячених формуванню специфічних мотивів та ціннісних установок, особливого підприємницького мислення. Крім того, цей механізм тісно пов'язаний зі зростанням ролі морально-етичних норм в сфері регулювання господарських відносин.

Аналіз впливу психологічних факторів в загальному механізмі дії права в сфері господарювання виступає в якості передумови розвитку соціально відповідального бізнесу, основу якого складають стандарти порядності і усвідомлення своїх обов'язків перед суспільством.

Все це дає підстави стверджувати, що мотивація поведінки суб'єктів господарських відносин визначається не тільки нормами права як такими, а всією сукупністю потреб життєдіяльності людей. І тут слід погодитися з Т.В. Михайліною, що під час «занурення» правової норми у соціальне середовище мова йде саме про дію права в суспільстві, коли необмежена кількість соціокультурних та психологічних чинників імпліцитно вносить погіршеність у власно-юридичні явища [14, Mikhailina, p. 216]. В той же час, спосіб реалізації мотивів, що виникають у суб'єктів господарювання в ідеалі визначається саме господарсько-правовими нормами, оскільки, як цілком обґрунтовано наголошується в літературі, держава і суспільство прямо зацікавлені в тому, щоб спонукання людей і прагнення колективів були завжди спрямовані в належне русло [3, Kudryavtsev, p. 33]. Тобто, з точки зору психологічного підходу нормативна природа господарсько-правового регулювання знаходить своє вираження саме в сприянні виробленню у суб'єктів господарювання фіксованих позитивних установок на правомірну поведінку як узагальнених поведінкових готовностей слідувати вимогам правових норм.

Окремо слід наголосити, що будь-яка структурна диференціація механізму дії права в сфері господарювання є достатньо умовною, оскільки розмежування юридичного, соціального та психологічного механізмів загалом представляє характеристику різних сторін єдиного механізму дії права.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє визначити механізм дії права в сфері господарювання як систему засобів результативного впливу права на господарські відносини, опосередковану іншими неюридичними (насамперед, економічними, соціальними і психологічними) факторами і процесами, яка забезпечує досягнення цілей діяльності в сфері господарювання в конкретних історичних умовах.

При цьому юридичний (механізм правового регулювання господарських відносин), соціальний і психологічний механізми дії права в сфері господарювання, хоча і діють за різними каналами, об'єднуючи різні засоби і методи, однак їх взаємоопосередкованість та взаємодія зумовлює їх загальну спрямованість на досягнення одних і тих же цілей, вирішення одних і тих же завдань, що дає підстави розглядати їх в якості складових єдиного механізму дії права в сфері господарювання. Останній характеризується функціональною, динамічною сутністю, оскільки фактично виступає як механізм поетапного переведення правової моделі економічної поведінки суб'єктів господарювання в сферу реальних господарських відносин під впливом неюридичного середовища, тим самим пов'язуючи право (належне) і життя (наявне, дійсне, існуюче), ідеальні моделі і реальні процеси та явища.

Одночасно з цим слід визнати, що центральним елементом (ядром) механізму дії права виступає саме юридичний механізм, який акумулює навколо себе соціальний і психологічний механізми дії права в сфері господарювання. По суті, роль останніх в сфері господарювання проявляється виключно у взаємодії з елементами механізму правового регулювання господарських відносин. Представляється, що саме з цих позицій можлива характеристика останнього як одного з найбільш важливих правових елементів у загальному «двигуні» правової активності суб'єктів господарювання, ефективність якого значною мірою визначається його взаємодією з іншими елементами і засобами впорядковуючого впливу права на економіку і життя суспільства загалом.

Список використаних джерел:

- [1] Шабалин В.А. Системный анализ механизма правового регулирования. *Советское государство и право*. 1969. № 10. С. 123-127.
- [2] Гойман В.И. Действие права. (Методологический анализ). Москва: Академия МВД РФ, 1992. 175 с.
- [3] Кудрявцев В.Н. Право и поведение. Москва: Юридическая литература, 1978. 192 с.
- [4] Абрамова А.А. Эффективность механизма правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Красноярск, 2006. 23 с.
- [5] Гаврилов О.А. Системный анализ социального механизма действия права. *Правовое регулирование общественных отношений*. Москва: 1976. С. 37-46.
- [6] Лапаева В.В. Конкретно-социологические исследования в праве. Москва: Юридическая литература, 1987. 144 с.
- [7] Общая теория права и государства: учебник. Под ред. В.В. Лазарева. Москва: Юристь, 1996. 472 с.
- [8] Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в двух томах. Москва: Юридическая литература, 1982. Т. 2. 360 с.
- [9] Хахуліна К.С., Малига В.А., Стаднік І.В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: навчальний посібник. Донецьк: Донбас, 2011. 341 с.
- [10] Тихомиров Ю.А., Казимирчук В.П. Право и социология. Москва: Наука, 1973. 359 с.
- [11] Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: монография. Одесса: Фенікс, 2013. 218 с.
- [12] Анализ влияния конфликта на социально-экономическую ситуацию в Восточной Украине: Основные результаты. URL:

http://fscluster.org/sites/default/files/documents/rus_fslc_main_findings_analysis_socio-economic_situation_in_eastern_ukraine.pdf.

[13] Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України № 1669-VII від 02.09.2014. *Голос України*. 14.10.2014. № 197.

[14] Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія. Вінниця, 2018. 312 с.

References:

[1] Shabalin, V.A. (1969). Sistemnyi analiz mekhanizma pravovogo regulirovaniya. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. № 10. P. 123-127 [in Russian].

[2] Goyman, V.I. (1992). *Deistvie prava. (Metodologicheskiiy analiz)*. Moskva: Akademiya MVD RF, 175 [in Russian].

[3] Kudryavtsev, V.N. (1978). *Pravo i povedenie*. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 192 [in Russian].

[4] Abramova, A.A. (2006). Effektivnost mekhanizma pravovogo regulirovaniya. *Extended abstract of candidate's thesis*. Krasnoyarsk, 23 [in Russian].

[5] Gavrilov, O.A. (1976). Sistemnyi analiz sotsialnogo mekhanizma deystviya prava. *Pravovoe regulirovanie obshchestvennykh otnosheniy*. Moskva: 37-46. [in Russian].

[6] Lapaeva, V.V. (1987). *Konkretno-sotsiologicheskie issledovaniya v prave*. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 144 [in Russian].

[7] Lazarev, V.V. (ed.). (1996). *Obshhaya teoriya prava i gosudarstva: Uchebnik*. Moskva: Yurist, 472 [in Russian].

[8] Alekseev, S.S. (1982). *Obshhaya teoriya prava. Kurs v dvukh tomakh*. Moskva: Yuridicheskaya literatura, T. 2. 360 [in Russian].

[9] Khakhulina, K.S., Malyha, V.A., & Stadnik, Y.V. (2011). *Teoria derzhavy i prava v skhemakh ta vyznachenniakh: Navchalnyi posibnyk*. Donetsk: Donbas, 341 [in Ukrainian].

[10] Tikhomirov, Yu.A., & Kazimirschuk, V.P. (1973). *Pravo i sotsiologiya*. Moskva: Nauka, 359 [in Russian].

[11] Gorobets, K.V. (2013). *Aksiosfera prava: filosofskiy i yuridicheskiiy diskurs: monografiya*. Odessa: Feniks, 218 [in Russian].

[12] Analiz vliyanii konflikta na sotsialno-ekonomicheskuyu situatsiyu v Vostochnoy Ukraine: Osnovnye rezultaty. <http://fscluster.org>. URL: http://fscluster.org/sites/default/files/documents/rus_fslc_main_findings_analysis_socio-economic_situation_in_eastern_ukraine.pdf [in Russian].

[13] Pro tymchasovi zakhody na period provedennia antyterorystychnoi operatsii: Zakon Ukrainy # 1669-VII vid 02.09.2014. *Holos Ukrainy*. 14.10.2014. # 197 [in Ukrainian].

[14] Mikhailina, T.V. (2018). *Rol intehtatyvnoho potentsialu pravovidomosti u reformuvanni pravovoi systemy: monohrafia*. Vinnytsia, 312 [in Ukrainian].

Biography of the author:

Name: Stadnik Iryna.

Position: senior lecturer.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: stadnik@donnu.edu.ua.

THE ANALYSIS OF THE ECONOMIC AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT ON THE ECOLOGICAL COMPONENTS BASIS

Denys Tarasenko, Olena Tsyklauri

АНАЛІЗ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ

Денис Тарасенко, Олена Циклаурі

Summary. *The article analyzes the state of the economic and legal mechanism of public management of sustainable development on the basis of environmental component in Ukraine.*

The research is aimed at identifying the directions of the mentioned mechanism improvement by increasing its effectiveness and efficiency, as well as on determining further guidelines for public management to Ukraine's sustainable development.

It has been noted that the current economic and legal mechanism of public management for sustainable development in terms of environmental taxation and environmental budget expenditures has its drawbacks and ineffective for the economy and entrepreneurship development, as well as for improving the environmental sphere in Ukraine.

In particular, attention has been paid to: the absence of preferential taxation conditions for enterprises trying to modernize their facilities and implement the latest environmentally friendly, low-waste, energy and resource-saving technologies; the need for a gradual increase in environmental tax rates; the expediency of increasing responsibility for environmental offenses; imperfection of regulatory regulation of the special fund budget expenditures on environmental measures, which allow for misuse of funds, etc.

The results of the study may find practical application to eliminate the identified disadvantages and promote the sustainable development of Ukraine by amending a number of regulatory acts: the Tax Code of Ukraine, the Budget Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", the Code on Administrative Offences of Ukraine and other laws and by-laws related to these issues.

Key words: sustainable development, legislative regulation of sustainable development, economic and legal mechanisms of sustainable development, environmental protection, an environmental tax.

Анотація. *У статті досліджено стан економіко-правового механізму публічного управління сталим розвитком на засадах екологічної складової в Україні.*

Дослідження спрямовано на виявлення напрямів удосконалення зазначеного механізму через підвищення його дієвості й ефективності, а також на визначення подальших орієнтирів публічного управління сталим розвитком України.

Відзначено, що сучасний економіко-правовий механізм публічного управління сталим розвитком в частині екологічного оподаткування та видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища є вельми недосконалим та малоефективним як для розвитку економіки і підприємництва, так і для поліпшення екологічної сфери в Україні.

Зокрема, звернено увагу: на відсутність пільгових умов оподаткування підприємств, що намагаються модернізувати потужності та впроваджувати новітні екологічно чисті, маловідхідні, енерго- і ресурсозберігаючі технології; необхідність поступового підвищення ставок податку на забруднення навколишнього природного середовища; доцільність підвищення відповідальності за правопорушення в екологічній сфері; недосконалість нормативно-правового регулювання видатків спеціального фонду

бюджетів на природоохоронні заходи, які надають можливість нецільового використання коштів тощо.

Результати дослідження можуть знайти практичне застосування для усунення виявлених недоліків і сприяння дійсно сталому розвитку України через внесення зміни до низки нормативно-правових актів: Податкового кодексу України, Бюджетного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів і підзаконних актів, пов'язаних із зазначеними питаннями.

Ключові слова: *сталий розвиток, нормативно-правове регулювання сталого розвитку, економіко-правовий механізм сталого розвитку, охорона навколишнього природного середовища, екологічний податок.*

Introduction. In recent years, a lot of reforms have been taking place in Ukraine in almost all spheres of life of the state and society. Given the current intensification of crisis in political, economic, environmental, social and other spheres of public administration, the crisis of public administration itself, in view of Ukraine's aspirations and focus on European integration, reform must be based, first and foremost, on the basic principles of “good governance”: openness, rule of law, responsiveness, participation, accountability, equity, efficiency and effectiveness, strategic vision, coherence, and etc. It is the adherence and implementation of these principles at the national level through public management mechanisms that will ensure sustainable development.

Towards European Integration, Accession to the Global Sustainable Development Goals, adopted by world leaders in September 25, 2015, at the 70th session of the UN General Assembly at an historic UN Summit in New York [1, 2015; 2, 2017; 3, 2019], in light of the implementation of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one hand, and Ukraine, on the other, ratified by Ukraine Law No 1678-VII of 16.09.2014 [4, 2014], is of the utmost importance for our country to implement and comply with EU norms and standards, which will further shape the long-term international cooperation.

Environmental protection is one of the main directions of public policy in the sustainable development terms, which combines balanced development of economic, ecological and social sphere. Taxation is one of the most effective instruments in many countries' environmental and economic policies. At the same time, in Ukraine, unfortunately, the legislator pays insufficient attention to the issues of effective legal mechanisms of taxation in the environmental sphere.

Domestic and foreign practitioners and scientists of various fields have devoted a lot of works to the study of individual issues of public administration in the field of environmental protection, including: S.F. Marova, O.V. Balueva, B.V. Burkinskiy, T.K. Kvash, O.M. Kolenov, L.P. Marchuk, L.A. Musina, O.P. Svetlichny and others. Despite the numerous researches, there remain many questions about effective regulatory support in the environmental field, in particular, with regard to taxation that need to be addressed.

The purpose of the article is to analyze and identify ways to improve the economic and legal mechanism of public management for the sustainable development on the ecological components basis.

The main chapter. Tax instruments play an important role in the economic and legal mechanism system of public administration of sustainable development, because taxation itself has a significant impact on the possibilities of business environment development and budgeting efficiency. They can both promote and hinder the growth of the latter. In the current conditions, environmental taxes are mainly a related to financial matters function and are mainly aimed at redressing the environmental damage, that is, the fight against the consequences rather than prevention. At the same time, in many countries, environmental taxes also focus on promoting environmental safety and developing eco-friendly production.

Paragraph д) Part 2 of Art. 41 of the Law of Ukraine “On Environmental Protection” of

25.06.1991, № 1264-XII provides for the provision of enterprises, institutions and organizations, as well as citizens of tax, credit and other privileges in the implementation of low-waste, energy and resource-saving technologies and non-traditional types of energy and other effective environmental measures. In addition, the provisions of Art. 48 of the mentioned law identified ways to promote the rational use of natural resources and the protection of the environment [5]. Nevertheless, further legislative mechanisms for preferential taxation have not been implemented.

Conditions for environmental taxation are regulated by the Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010, No. 2755-VI (as amended) [6]. These rules provide for a list of subjects, objects, tax base and tax rates for certain types of pollution, but do not contain positions, both for incentives and preferential taxation, and for strict sanctioning for pollution.

A distinctive feature of European countries is a sufficient amount of environmental taxes, which are neutral for the budget, that is, when they were introduced there was a reduction in the corresponding amounts of contributions to social funds and adjustments in income tax.

For example, the UK has made significant progress in reducing pollutant emissions through annual increases in tax rates for pollutants and other environmental damages and the introduction of significant tax concessions for companies investing in its protection projects.

In relation to energy-intensive industries, the UK government has allowed a tax cut of 80 %, subject to the adoption and fulfilment of energy cost commitments to a minimum of ten years and the revision of standards every two years, for instance. Such commitments have been accepted by the biggest companies in the aluminum, chemical, paper, steel and other sectors of the economy [7, Chernyavskaya, Kleyman, 2015].

At the same time, more stringent standards for environmental pollutants need to be implemented. Atmospheric pollution standards in Japan are among the most stringent in the world. They exceed 2-3 times similar parameters in other countries. Special allowances for taxes on hazardous production and goods are provided, as well as payments for emissions in excess of the established sulfur dioxide standards [8, Zhybynova, 2005].

In view of all the above positions, a pressing question arises as to the granting of tax breaks to manufacturers who introduce the latest environmentally-friendly technologies into production. At the present stage, the tax legislation of Ukraine does not have direct norms that would provide privileges and preferences in taxation of ecp-friendly production, but it is part of the world practice, so stimulating payments for environmental activities of enterprises, and fiscal through the financing of environmental activities have been addressed.

Among the conditions for liberation from taxation of enterprises profits, which is provided by the provisions of Art. 142 of the Tax Code of Ukraine, there is no definition of the possibility of dismissal, even partial, for the entities that upgrade the existing and introduce new environmentally-friendly facilities [6].

Another pressing issue is the allocation and use of environmental tax revenue. According to the provisions of Clauses 4), 4-1) Part 1 of Art. 69-1 of the Budget Code of Ukraine 70 % of monetary penalties for damages caused by violation of environmental legislation due to economic and other activities and 55 % of environmental tax (except environmental tax, defined in clause 16-1 part 2 Article 29 of the Tax Code Of Ukraine) are the revenues of the special fund of local budgets and according to Part 2 of Art. 70 of the Budget Code of Ukraine can be spent exclusively on the measures provided by the decision on the local budget in accordance with the law [9].

That is, these funds of the special fund of local budgets can be used only for financial support of the environmental measures implementation, including protection from the harmful effects of the waters of rural settlements and agricultural lands, resource-saving measures, including scientific research on these issues, maintaining the state cadaster of territories and objects of nature conservation fund, as well as measures to reduce environmental pollution and ensure compliance with environmental standards and regulations concerning environmental protection, to reduce the impact of environmental pollution on the population health (Article 47

of the Law of Ukraine “On Environmental Protection”) [5].

The list of measures is defined by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1147 of 17.09.1996 (as amended) [10]. This document addresses a lot of comments from researchers and scientists, since in some provisions it is possible to misunderstand the measures, expand their content, etc. and, accordingly, to use “environmental receipts” not for the intended purpose (see, for example, [11, 2019; 12, 2019; 13, 2019]). As for the “environmental revenues” of the State Budget of Ukraine, they are often spent to cover the shortage of funds for other expenditures.

The authors believe that the environmental situation improvement in Ukraine is possible if the environmental tax rates for environmental pollution are substantially increased, while simultaneously granting tax exemptions to enterprises that implement low-waste, energy and resource-saving technologies and other non-traditional energy sources on the environment protection.

There has to be the condition to make it significantly more advantageous for producers to modernize production at the expense of "temporary special partial exemption from taxation", provided that targeted funds are allocated for appropriate improvements and upgrades than to continue to pay significant environmental taxes. These “exemptions” can be implemented through the conclusion of an administrative agreement with public authorities (with the participation of both tax and environmental authorities and bodies) with a transparent calculation of the cost of measures, terms and other conditions of implementation.

At the same time, it is advisable to determine the precautionary measures in order to prevent the improper use of the tax exemption, and to comply with the terms of the contract by imposing a duty to pay tax liabilities and substantially significant fines in percentages to the amount of the exemption and other liability protectors, as the enterprises themselves and officials and officers guilty of such violations.

Conclusions. Summarizing the abovementioned, it has to be noted that improvements to the economic and legal mechanism of public management of sustainable development on the basis of environmental component require amendments to tax and budget legislation, the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine”, the Code on Administrative Offences of Ukraine and a number of other related issues of pollution taxation, allocation of special fund budget funds to environmental measures, ensuring control over their implementation and compliance with the regulatory purpose (e.g., to increase rates of contamination while providing the possibility of using entities “temporary special partial exemption” or directing special funds budgets for upgrading enterprises).

Ensuring the sustainable development of Ukraine is one of the priorities of national policy. That is why further exploration of ways of effective functioning improvement of effective legal mechanisms of public administration for the sustainable development of the Ukrainian cities and communities, both in economic and other spheres of the state and society life is one of the most promising directions.

References:

- [1] The Transformation of our World (2015). Sustainable Development Agenda for the period up to 2030. Retrieved from www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030_UA.pdf [in Ukrainian].
- [2] National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine". (2017). [www.me.gov.ua](http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-). Retrieved from www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina- [in Ukrainian].
- [3] Pro tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy # 722/2019 [The Decree Of The President Of Ukraine # 722/2019 "About the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030"]. (2019). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – The official Bulletin of Ukraine*, 79 [in Ukrainian].
- [4] Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta

Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 r., # 1678-VII [The Law of Ukraine of 16.09.2014, # 1678-VII "On ratification of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and its Member States, of the one part, and Ukraine, on the other part"]. (2014). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40 [in Ukrainian].

[5] Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991, # 1264-XII No 1264-XII [The Law of Ukraine of 25.06.1991, # 1264-XII "On Environmental Protection"]. (1991). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 41 [in Ukrainian].

[6] Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010, # 2755-VI [The Law of Ukraine dated 02.12.2010, # 2755-VI "Tax Code of Ukraine"]. (2010). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13-17 [in Ukrainian].

[7] Chernyavskaya, N.V., & Kleyman, A.V. (2015). Ekologicheskiye nalohi zarubezhnykh stran: voprosy primeneniia [Environmental taxes of foreign countries: application issues]. *Mezhdunarodnyi bukhholderskii uchet – International Accounting*, 30, 42-51. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/ekologicheskie-nalogi-v-zarubezhnyh-stranah-voprosy-primeneniya> [in Russian].

[8] Zhibinova, K.V. (2005). *Ekonomicheskiye osnovy ekologii [Economic foundations of ecology]*. Retrieved from www.kgau.ru/distance/ur_4/ekology/cont/3-2.html [in Russian].

[9] Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010, # 2456-VI [The Law of Ukraine dated 08.07.2010, # 2456-VI "Budget Code of Ukraine"]. (2010). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 50-51 [in Ukrainian].

[10] Pro zatverdzhennia pereliku vydiv diialnosti, shcho nalezhat do pryrodookhoronnykh zakhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.09.1996, # 1147 [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.09.1996, # 1147 "On the approval of the list of activity types belonging to the environment protection measures"]. (1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF> [in Ukrainian].

[11] Ekologichniy podatok 2019 v Ukraini: hariachi zminy yak krok do yevropeiskoi modeli rozvytku chy element posylennia tysku na biznes? [Environmental Tax 2019 in Ukraine: hot changes as a step towards a European development model or an element of increasing business pressure?]. (2019). *ecolog-ua.com*. Retrieved from <http://ecolog-ua.com/articles/ekologichnyy-podatok-2019-v-ukrayini-garyachi-zminy-yak-krok-do-yevropeyskoyi-modeli> [in Ukrainian].

[12] Norenko, K., Tiestov, P., & Kuts, N. (2019). *Hromadskyi kontrol za vykorystanniam koshtiv fondiv okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [Local public control over the use of budget funds]*. Retrieved from <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Instruktsiya-dlya-gromadskosti.pdf> [in Ukrainian].

[13] Voitsikhovska, A., Norenko, K., & Tiestov, P. (2018). *Chyste dovkillia – zdorove maibutnie: nova polityka vykorystannia koshtiv spetsialnykh fondiv okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [Clean environment – a healthy future: a new policy on the use of special environmental protection funds]*. Retrieved from http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Analitdoc_EcoFondu_Net.pdf [in Ukrainian].

[14] Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997, # 280/97-VR [The Law of Ukraine dated 21.05.1997, # 280/97-VR "On Local Self-Government in Ukraine"]. (1997). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24 [in Ukrainian].

[15] Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984, # 8073-X [The Law of Ukraine dated 07.12.1984, # 8073-X "Code on Administrative Offences of Ukraine"]. (1984). *Vidomosti Verhovnoi Rady URSS – Bulletin of the Verkhovna Rada of USSR*, 51 [in Ukrainian].

Biography of the authors:

1. Name: Tarasenko Denys.

Academic titles: PhD in Public Administration, Associate Professor.

Organization: Donetsk State University of Management (Mariupol, Ukraine).

Personal e-mail: tarasenkodenis81@gmail.com.

2. Name: Tsyklauri Olena.

Organization: Donetsk State University of Management (Mariupol, Ukraine).

Personal e-mail: o.tsyklauri@gmail.com.

Scientific Journal by Open Europe

ECONOMIC AND LAW PARADIGM OF MODERN SOCIETY

Issue 4, 2019

Editorial office:

Scientific Consulting Community s.r.o. "Open Europe"
97404, Zelena ulica
2D / X5, Banska Bystrica

Tel.: +421940958134

E-mail: sccoe@centrum.sk

Subscriptions: journal is not for sale.